

SZIMBÓLUM ÉS DISKURZUS HATÁRÁN

Totalizáció a nemzetközi társadalomban

Mendly Dorottya

mendlyd@gmail.com

DOI: 10.20520/JEL-KEP.2017.2.1

Absztrakt

A cikk az ENSZ 70. évfordulójának alkalmából szervezett ünnepségsorozat egyik fénytechnikai elemével, a szervezet „Turn the World UN Blue” című kampányával foglalkozik. A projektet a szimbólum- és a diskurzuselemzés elméleti, illetve módszertani segítségével elemezzük, építve ezek legfőbb közös pontjára, a jelentés feltárásának motivációjára. Az interpretativitás fontosságának hangsúlyozásán keresztül az a cél, hogy az ünnepélyes aktus hivatalos olvasata mellett rekonstruáljunk egy alternatív értelmezést is. Ebben a narratívában a projekt a globális térben megjelenő governmentality jelenségét támasztja alá azzal, hogy a totalizáció szimbólumaként jelenik meg. A cikk az elméleti, illetve módszertani kérdések tisztázása után kitér mind a kontextus, mind a konkrét projekt elemzésére is, megvizsgálva többek között a szín, a fény, és a logó használatának különböző olvasatait.

Kulcsszavak

szimbólum, jelentés, diskurzus, totalizáció, ENSZ, globális governmentality

ON THE VERGE OF SYMBOL AND DISCOURSE

Totalization in International Society

Dorottya Mendly

Abstract

The following essay deals with one of the key elements of the United Nations' 70th anniversary ceremonies, the „Turn the World UN Blue” campaign. We analyze the project with symbol- and discourse analysis, building on their main common motive: uncovering meaning. Through emphasizing the importance of interpretivity, the aim is to reconstruct an alternative understanding of this symbol, competing with the official one. In this narrative the project supports the idea of global governmentality, by interpreting it as a symbol of totalization. After discussing some topics of theoretical and methodological relevance, the essay explores both the context and the project directly, examining among others the usages of color, light and logo.

Keywords

symbol, meaning, discourse, totalization, UN, global governmentality

SZIMBÓLUM ÉS DISKURZUS HATÁRÁN

Totalizáció a nemzetközi társadalomban

Mendly Dorottya

Bevezetés

A *Turn the World UN Blue* elnevezésű kezdeményezés az ENSZ fennállásának 70. évfordulója alkalmából szervezett ünnepsorozat egyik fő eleme volt, melynek során világszerte több mint 300 ikonikus épület kapott „ENSZ-kék” kivilágítást. A hasonló projekteket hajlamosak vagyunk egyszerűen ünnepélyes aktusokként értelmezni, melyeknek ezen túlmenően nem érdemes jelentőséget tulajdonítani. A szimbólumokkal, főleg a politikai szimbólumokkal foglalkozó szakirodalom azonban a lehetőségek egész tárházát kínálja fel a hasonló jelenségek szerteágazó összefüggéseinek megragadására. Az így megalkotott értelmezési keretben felmerülő kérdések pedig megnyitják az összefüggéseket a politikai tudás, illetve politikai gondolkodás problémáinak irányába is (Edelman 2005:29).

Jelen tanulmány a fent nevezett projektet politikai szimbólumként elemzi. A cél, hogy ugyanannak a szimbólumnak többféle értelmezését is bemutassa, és így felhívja a figyelmet az előzetes tudás, a motivációk, a kontextus, és más fontos elemzési faktorok jelentőségére a hasonló jelenségek vizsgálatában.

Az elsődleges jelentést olyan „hivatalos” forrásokból fogom rekonstruálni, melyek kimondottan a projekt értelmezését kívánták elősegíteni: az ENSZ Főtitkárának kapcsolódó megnyilatkozásaiból, valamint a projekt üzenetét magyarázó ENSZ forrásdokumentumokból. Az alternatív értelmezést ellenben olyan, a racionális ethosztól elrugaszkodó tudományfilozófiai, illetve társadalomelméleti kiindulópontokkal dolgozó megközelítésmódok segítségével építem fel, mint a szimbólumelemzés, illetve a diskurzuselemzés. Utóbbi narratíva eredménye a projekt beillesztése az ún. globális governmentalitás keretébe, mely a nemzetközi politika-elméletben a napjainkra már széles körben elfogadott *global governance*¹ megközelítéseknek foucault-i alapokra építő, izgalmas elméleti kérdéseket felvető változata. Lényege a hagyományos értelemben vett, állami keretek közt jellemző kormányzati racionalitás és ehhez társuló politikai gyakorlatok – vagy másképp „governmentalitás” – áttevődése a globális térbe (ld. Larner–Walters 2004, Barnett–Duvall 2005, Walters–Haahr 2005, Neumann–Sending 2007, Neumann–Sending 2010, Walters 2012). A kérdés, amit az elemzés ezzel kapcsolatban felvet, „hogyan” típusú: hogyan járulhat hozzá a kezdeményezés szimbolikája a globális governmentalitás totalizáló projektjéhez? Jelen tanulmány ennek a szerteágazó projektnek csupán egy aktuális, és egyben szimbolikus komponensét, ezt a grandiózus fénytechnikai programot veszi vizsgálat alá.

¹ A fogalmat leggyakrabban globális kormányzásként fordítják magyarra, ez azonban nem fejezi ki kellőképpen az angol *government* és *governance* szavak közti különbséget. Ld. Kiss J. 2006:207.

A fogalmi kereteket a fent leírtakhoz mérten mutatom be. Az elméleti háttér bemutatására részletesen is kitérek, hiszen az elemzésben elsősorban különböző elméleti alapvetések mentén közelítem meg a vizsgálat tárgyát. A cél a szimbólum- és a diskurzuselemzés közös episztemológiai alapjainak körvonalazása, a kettő közti kapocsként a jelentésre irányultságot határozva meg. A governmentális, a totalizáció fogalmainak meghatározása szintén szükséges, hiszen a foucault-i eredetű koncepciókat mindenképpen módosítani kell az ENSZ tevékenységének kontextusát képező globális térben való alkalmazáshoz. A szimbólum, illetve a szimbólum értelmezéséhez hozzájáruló faktorok elemzésére mindezek tisztázása után térek rá. A tanulmány alapproblémája a fixált gondolkodási sablonok, és az egyféle valóság tételezésének posztmodern problémája.² A kezdeményezésben rejlő szimbolika leegyszerűsítése egyféle (hivatalos) interpretációra több szempontból aggályos lehet. Egyrészt általánosságban, a reflexió, a kritikai gondolkodás hiányának az értelmezés lehetőségeire gyakorolt romboló hatása, valamint az ezzel járó intellektuális beszűkülés miatt.

Ezen túlmenően, az események egyféle interpretációjának automatikus elfogadása azt is jelenti, hogy a megfelelő hatalmi alátámasztással rendelkező diskurzusok ellenállás nélkül képesek behatolni a célközönség tudatába: a diskurzusok ilyen szerepének, befolyásának, messzire nyúló hatásainak tudományos vizsgálatára és értékelésére a különböző diskurzuselméleti iskolák technikai jelentenek megoldást. Segítségükkel képesek lehetünk egy adott diszkurzív jelenség (mint a politikai szimbólum) társadalmi hatásainak feltárására. A diskurzuselemzés iskolái tág mozgásteret biztosítanak az ilyen tanulmányoknak. Annak ellenére, hogy a középpontban leggyakrabban a szöveg áll, az elemzés tárgykörébe viszonylag sok „műfaj” besorolható: tulajdonképpen minden, ami közölni hivatott valamilyen jelentést – legyen az képi forrás (szimbólumok, logók, fotók), mozgókép, egyéni vagy csoportos cselekvés, tér vagy éppen épület (Carver–Hyvärinen 1997:2–4). Fénytechnikai projekt hasonló elemzésére tudomásom szerint eddig még nem került sor, meggyőződésem azonban, hogy a fenti tárgyak körébe jellegzetességeinél fogva ez a kezdeményezés tökéletesen beilleszthető. Önálló „műfajként” értelmezve tehát a szimbólum is betöltheti a klasszikus szöveg alapú források szerepét. A tanulmány elméleti eredménye így a szimbólum- és a diskurzuselemzés összekapcsolására tett kísérlet is, mely e két, alapvetéseiben és motivációiban gyakran megegyező megközelítést szintetizálja és vonatkoztatja a tárgyra.

Elméleti keretek

Először is azokat a fontos alapvetéseket kell meghatározni, melyek mindkét vizsgálati mód számára kiemelt jelentőségűek, és a tárgy elemzéséhez nélkülözhetetlenek. Az alapok lerakásához azzal a fontos tudományos paradigmaváltással kell kezdenünk, amelyet a filozófia nyelvi fordulataként hivatkoznak, és máig a 20. századi filozófia egyik legnagyobb mérföldkövének számít. Tulajdonképpen a megismerés és értelmezés klasszikus filozófiai problémáinak gyökeres átalakulásáról van szó, melynek lényege minimálisan, hogy a valóság a nyelv segítségével nem megismerhető.³ Ez az alapvető változás nem csak új filozófiai irányzatok megszületésével járt, hanem kibontakoztatta messzemenő hatásait a legtöbb társadalomtu-

² A probléma abban az értelemben posztmodern, hogy a társadalomtudományokban a posztmodern gondolkodók vetik fel először ebben a formában: valóban létezik-e az oly egyértelműnek tűnő valóság? Ha igen, van-e egyféle helyes értelmezése (igazság)? Ha nem, mi marad a társadalomtudósok számára?

³ A fordulat természetesen nem minden előzmény nélkül zajlott le: a valósággal szembeni szkepszis és a megismerés korlátozott lehetőségei olyan gondolkodóknál is előkerültek, mint Nietzsche, illetve később Heidegger, vagy Gadamer, akiknek munkássága nagyban hozzájárult a 20. századi fejleményekhez. A „fordulat” megfogalmazását elsősorban Gustave Bergman és Richard Rorty nevéhez szokás kötni.

dományi területen is. Ez egyrészt új alapvetések és hozzájuk kapcsolódó új elméletek, illetőleg módszertanok kidolgozásával, másrészt pedig a racionalitás elveire építkező, klasszikus tudományos paradigmák újragondolásával járt. A nyelv, mint eszköz semlegességének megkérdőjelezése, „átlátszatlanságának” hangsúlyozása (Shapiro 1985:191–192) az az alap, amelyre a különböző társadalmi konstruktivista irányzatok a 20. század közepe táján építeni kezdtek.

A társadalmi konstruktivizmus legfontosabb alapvetéseit Jørgensen és Phillips összefoglalása alapján vázolólok röviden (2002:5). Első és legfontosabb a tudás magától értetődőségéhez való kritikai hozzáállás: a tudás és ehhez kapcsolódóan a tudomány sem objektív és főleg nem irányulhat egyféle igazság megtalálására. Az objektív valóság létezésének lehetősége ki van zárva, hiszen ennek az egyénekhez csak egy bizonyos interpretációja juthat el. A tudás diszkurzív természetével kimerítően Michel Foucault foglalkozott (1991, 2000, 2001), akinek munkássága (főleg annak archeológiai periódusa) minden ma élő diskurzus-elméletre jelentős hatást gyakorolt. A második fontos premissza a történelmi és kulturális specifikumok kiemelése. Azt a fundamentalista nézetet vetik itt el, amely szerint a tudás egyfajta szilárd metateoretikus alapon nyugszik, mely mindenhol ugyanúgy érvényes, ezért elvárható, hogy ugyanúgy érvényesüljön is. További fontos jellegzetessége ezeknek az irányzatoknak, hogy a tudást – mint sok más egyebet – társadalmi konstrukcióként látják, ami első sorban az interakciókban formálódik. Ennek következtében a társadalmi cselekvés is az így kialakult minták keretein belül zajlik – amely jellegzetességből egyébként bizonyos attitűdök vagy cselekvésformák elnyomása is automatikusan következik. Ez utóbbit legtisztábban a már említett foucault-i diskurzuselemzés jeleníti meg. Más megközelítésekben a domináns diskurzus képe mellett az egymással egy időben és térben versengő diskurzusok nézete az irányadó (Jørgensen–Phillips 2002:17).

Ezekben a tág keretekben mind a diskurzus-, mind pedig a szimbólumelemzés szempontjából a jelentés kutatása a legfontosabb. Általában – magától értetődő módon – az interpretatív áramlatok a nyelvnek, a nyelv szerepének kiemelt jelentőséget tulajdonítanak, hiszen ez az a közvetítő, melyen keresztül a tudás leképeződhet a tudatban. Jelen esetben ez az értelmezési keret bővül ki a szimbólumok szerepének hangsúlyozásával. A politikai szimbolizációval foglalkozó irodalomban viszonylagos egyetértés mutatkozik a tekintetben, hogy az embernek általánosságban is, de a politika viszonylatában hatványozottan szüksége van szimbólumokra a világ eseményeinek értelmezéséhez (Rothman 1981, Geertz 1994, Edelman 2005). A lényeg az egyszerűsítés, az érzések, képzettársítások, kvázi-tudásanyagok integrálása egy-egy olyan szimbólumba, mely kellően erőteljes és könnyen értelmezhető.⁴ Fontos tényező még a politikai szimbólumok vizsgálatában, hogy ezek gyakran automatikusan negatív képzettársításokat is implikálnak: tudatos alkalmazásukat, amennyiben ráirányítódik a közfigyelem, általában manipulációként fogják fel (Rothman 2000:133), mint a „valóság” szándékos torzításának egy formáját. Itt kell kitérnem az utolsó premisszára, mely elméleti pozíciómat alátámasztja: a klasszikus félreértés ebben az esetben (is) abból ered, hogy hajlamosak vagyunk feltételezni, hogy a valóság mint olyan, objektíve létezik, illetve rendelkezésre álló eszközeinkkel megismerhető, tárgyilagosan értelmezhető.

A husserli fenomenológia születése óta széles körben éreztette hatását az a nézet, mely szerint a dolgok tudatunktól függetlenül, saját valóságukban nem is léteznek. Bármely tárgy tanulmányozása az egyén saját tudatán „keresztül szűrve” történhet, csak a látszatra (fenoménre) irányulhat. Tárgyunk szempontjából ez azt jelenti, hogy a szimbólum jelképezte „valóság”

---

⁴ Clifford Geertz antropológus szerint az ember szimbólumokkal élő, koncepciókat gyártó, jelentés-kereső lény, akinek bizonyos helyzetek feldolgozásához szüksége van az ilyen absztrakciókra. Idézi Szabó Márton: *Politikai tudáselméletek*. Nemzeti tankönyvkiadó, Universitas, Budapest, 1998:99.

tulajdonképpen többszörösen nem létező: egyrészt, mivel bármely szubjektum által valóságként értelmezett látszat semmiképpen sem lehet az objektív valóság, másrészt pedig mivel ebben az esetben mindaz, amit az ENSZ ezzel a szimbólummal üzeni kívánt – és amit itt totalizációként értelmezek – csupán elvont konstrukció, absztrakció. Mindenképpen érdemes tehát leszögezni, hogy a diszkurzív megközelítés és a politikai szimbolizáció jelen vegyítése sem tűzi maga elé azt a célt, hogy az „áligazságok” helyett végre a „valódi” igazságot tárja az olvasó elé. Terrell Carver megfogalmazásával élve, inkább arra leszek kíváncsi: „ki állítja magáról, hogy az igazság birtokában van, és állítását hogyan próbálja meg nyílt vagy rejtett hatalmi narratívákkal igazolni” (2004:146).

Ennek a metodológiának azonban egységes, mindenki által használt technikai eszköztára nincs. Ez részben abból is következik, hogy a szimbólumok által hordozott jelentések, melyekre fényt kívánunk deríteni, mindig annak a konkrét helyzetnek a függvényei, melyben használják őket, azaz a kontextus által meghatározottak (Rothman 2000:134). Ez azt is jelenti, ahogy Rothman is felhívja rá a figyelmet, hogy a jelentések maguk sem fixek, így az adott helyzet változásával újra és újra értelmezhetők. Így kőbe vésett módszerek követése helyett azokra a kialakult elméleti keretekre szerencsés építenünk, melyek a szimbólumok értelmezésével kapcsolatban a különböző antropológiai, politikatudományi, pszichológiai és szociológiai kutatásokban megformálódtak. Ezeket aztán az adott helyzethez tudjuk adaptálni, kiegészítve a diszkurzív megközelítéssel írt munkák tipikus vonásaival. Utóbbiaknak szintén nincs egységes kánonja, az egyes iskolákat azonban néhány jellegzetesség határozottan elkülöníti a hagyományosabbnak tekintett elemzési módoktól. Ezek között mindenképpen hangsúlyozni kell a tudásra, a megértésre való irányultságot, az interpretativitás fontosságát, a megközelítés reflexív jellegét. A reflexió itt a módszerre magára, illetve az elemző személyére, történelmi kontextusba ágyazottságára is vonatkozik: a tágon értelmezett diszkurzív iskola képviselői ugyanis fontosnak tartják, hogy folyamatosan megkérdőjelezzék nem csak mások, de saját alapvetéseiket is, vizsgálják azok eredetét, álláspontjaikat, valamint azt a tudományos környezetet, melyben mozognak. Ez az (ön)reflexív jelleg mindenképpen egyedülállóvá teszi a klasszikus elemzési módszerekhez képest, hiszen ezzel folyamatosan fókuszban tartják azokat a fontos tudományfilozófiai kérdéseket, melyek tudatosításának hiánya súlyos és javarészt elhanyagolt problémája az ezrével születő tudományos munkáknak.

Totalizáció és a nemzetközi társadalom

A tanulmány célja, hogy a fenti elméleti pozíciókból kiindulva, azok alapvetéseire építve megmutassa a *Turn the world UN blue* projektben rejlő totalizációs motívumot. A legfontosabb kérdés ezzel kapcsolatban az, hogy hogyan nyilvánul meg, és hogyan fejeződik ki egyáltalán a totalizáció egy hasonló szimbolikus aktusban? A kérdés megválaszolásához mindenekelőtt magát a „totalizáció” fogalmát kell tisztázni, aminek, feltételezésem szerint a kezdeményezés látványos eszköze volt. Koncepcióm, ahogy az a bevezetésben is jeleztem, elsősorban a Foucault-i alapokra épít: Foucault-nál a totalizáció a modern politikai racionalitás két, a kontroll kiépítésére, illetve fenntartására irányuló módszerének egyike. A korai modernkorra jellemző racionalitást, mely az államrezonon nyugodott, a 18. századtól kezdte felváltani a „kormányzás liberális művészete”⁵, mely sajátos technológiáin keresztül sokkal szofisztikáltabbá tette a hatalomgyakorlást. A totalizáció ennek a racionalitásnak a részeként, a másik hatalmi technikával (az individualizációval) együttesen (egymás ellenében, de mégis egymás kiegészítéseként) érvényesül a társadalomban (Gordon 1991:36). Céljuk, hogy a

⁵ Michel Foucault: *The Birth of Biopolitics. Lectures at the College de France, 1978–79*. Palgrave Macmillan, 2008. 27–50.

társadalmat saját maguk számára értelmezhetővé, kezelhetővé alakítsák. Ennek a törekvésnek a hatékonysága a két technika együttes érvényesülése mellett a legnagyobb, jelen tanulmány keretében azonban csak a totalizációt vizsgálom. Ezek a fogalmak összekapcsolhatók a governmentálitással, annak eszközeiként értelmezve őket: a governmentálitás egyik lehetséges interpretációjában a társadalom egésze – ha úgy tetszik totalitása – vonatkozásában gyakorolt hatalmat jelenti.⁶

A fenti alapokról kiindulva tehát a totalizációt olyan cselekvésként értelmezem, mely az autoritás részéről a társadalom irányában, a foucault-i értelemben sokrétű hatalom gyakorlásának egyik eszközeként hat, és amely a heterogén szereplőkből homogenizáló és integráló technikák segítségével, egy egységes totalitást igyekszik formálni. Jelen dolgozat keretei között ez az alapértelmezés legalább egy tekintetben jelentősen módosul. Maga a hatalmi motívum, illetve a heterogén társadalmat homogenizáló igényű, azt egységes totalitásként kezelő attitűd megmarad. Fontos azonban, hogy itt nem egy szokványos társadalomról, hanem az államok „társadalmáról” van szó. A nemzetközi rendszer társadalomként való felfogása eredetileg az Angol Iskolához köthető (Bull 1977). Elképzelésük szerint a nemzetközi rendszer ugyan természeténél fogva anarchikus (azaz az államok felett senki nem gyakorolja a főhatalmat, nincs szuverén), mégis nemzetközi társadalommá alakulhat, ha államok egy csoportja közös érdekeinek és értékeinek tudatában közös szabályokat, intézményeket fogad el, amelyekben és amelyekben együtt dolgoznak. A nemzetközi társadalom elképzelést, illetve annak egyes elemeit aztán számos, más iskolához tartozó kutató is átvette, napjainkban már nem számít újdonság erejűnek.

Az így létrejövő társadalomnak elsősorban ez a normatív, illetve institucionalista logikája az, amely alkalmassá teszi a foucault-i eredetű fogalmat a nemzetközi viszonyokra való alkalmazásra. Ezek a tulajdonságok ugyanis teljesítik azokat a szükséges feltételeket, melyek viszonylatában a totalizáció jelensége a jelentősen módosult kontextusban is értelmezhető. A szervezeti háttér lehetővé teszi az intézményesített cselekvést (beszéd vagy klasszikus értelemben vett cselevés formájában is). A nemzetközi társadalomban zajló interakciók legszélesebb, a maga nemében egyedülálló kerete az ENSZ. Az államok közötti szerződésekkel létrehozott, kiterjedt szervezeti struktúrával rendelkező entitás, intézményes mivoltának köszönhetően is egy megfogható – akár állami analógiára is –, könnyen értelmezhető, „valóságosan létező” dologgá vált. Ugyan hiba lenne e szerepét a társadalmak feletti főhatalmat gyakorló állam szerepével összemenni, bizonyos (főleg elméleti) tekintetben találhatunk átfedéseket. Egyik ilyen, és szempontunkból különösen meghatározó funkciója a normaalkotás, illetve a normák széleskörű képviselése, valamint terjesztése. A normatív logika érvényesülését gyakorlatilag a szervezet alakulása óta figyelemmel kísérhetjük. Már maga az Alapokmány is erőteljes – fixált – értelmezésekkel és értéktételezésekkel szolgál.⁷ Az Egyesült Nemzetek deklarált célja ezek érvényre juttatása és minél szélesebb körű képviselése. A normák azonban nem csak az Alapokmányban, illetve a direkt normatív célú dokumentumokban vannak jelen. Az ENSZ és kiterjedt szervezeti hálózata, az ENSZ család és a hozzájuk kapcsolódó további szervezetek feladatuk ellátása mellett több szinten is az univerzálisként kommunikált értékek, célok és viselkedésminták hordozói.

A határozott elképzelések természetesen egy ilyen egyedülálló funkciót betöltő nemzetközi szervezet esetében alapvető fontosságúak mind a cselekvőképesség fenntartásához, mind magához a „túléléshez”. Az a tény azonban, hogy ezek az értékek, célok és viselkedésminták eredetüket tekintve cseppet sem univerzálisak, hatalmi kérdéseket vetnek fel. Nem titok, hogy

⁶ A foucault-i hatalomértelmezésről bővebben ld.: Kiss Balázs: Michel Foucault hatalomfelfogásáról. *Politikatudományi Szemle*, 1994/1. 43–70.

⁷ Ld. I. fejezet. Célok és elvek. Magyarul: <http://www.menszt.hu/layout/set/print/content/view/full/186>

az ENSZ-ben alapítása óta egyenlőtlen hatalmi viszonyok uralkodnak: A legtöbb – és a legszélesebb körben elismert – kritikára a Biztonsági Tanács (BT) összetétele és döntéshozatali mechanizmusa szolgáltat okot (ld. Caron 1993, Kirsch 2005, Hurd 2007, Roberts–Zaum 2008). A jelen tanulmányban problematizált jelenség nem közvetlenül ezzel a kérdéskörrel foglalkozik, tárgya azonban nem függetleníthető tőle. Azok az államok ugyanis, melyek a BT állandó tagjainak is többségét jelentik, egyben azok, amelyektől a szervezet elképzelése és missziójának ötlete is származik.⁸ Az ENSZ létezésének alapja a sajátos nyugati jog- és politikaelméleti fejlődés, melynek az évszázadok során tanúi lehettünk. Ez a fejlődési pálya azonban – bármily jelentős eredményeket alkotott és bármekkora hatást is gyakorolt és gyakorol a világpolitikára – továbbra is egy marad az alternatívák végtelen sorában. A reálpolitikai megfontolások, történelmi „tények”, és sajátos morális-etikai pozíciók, illetve mindezek egyéges narratívába szervezése azonban nem jelentheti az alternatív intellektuális törekvések végét. Az aktuális hatalmi realitások nem teszik automatikusan legitimmé egy céljai és funkciója szerint univerzális szervezet totalizációs törekvéseit.

A fenti kérdéseket övező kritikai szempontrendszer megalkotásában irányadónak tekintem a nemzetközi politikaelmélet egyik, már a '90-es évek óta folyamatosan fejlődő irányát, melyet egyik jeles képviselője, William Walters „nemzetközi governmentality tanulmányokként”⁹ aposztrofál. A foucault-i fogalom nemzetközi rendszerre (illetve -társadalomra) való értelmezésével a totalizáció jelensége is ebbe a koherens struktúrába illeszkedik. Eszerint a megközelítés szerint a nemzetközi szférája egyre növekvő mértékben liberális normák által meghatározott, ami hatással van a kormányzás modalitására. Ide tartozik számos olyan gyakorlati alapelv, melyek elterjedéséhez nem kis részben járult hozzá, hogy az ENSZ Alapokmányába foglalták őket; úgy mint az intézményi együttműködések kultúrájának támogatása vagy a békés konfliktusrendezés gyakorlata, de számos egyéb, egyetemes követelményként megfogalmazott norma is, mint a (liberális) demokratikus berendezkedés, valamint az emberi jogok tiszteletben tartásának ösztönzése, a kapitalista elveken nyugvó gazdasági modell egyetemessé tételére irányuló erőfeszítések, vagy akár a kulturális individualizmus – mindezek messzire mutató következményeivel együtt. E normák sűrű hálózata alakítja az államok identitását és viselkedésmintáit. A nemzetközi, vagy másképp fogalmazva globális governmentality rendszerében a hatalom indirekt módon működik, azzal a céllal, hogy nemcsak államok és egyéb intézmények, de még az egyének szintjén is specifikus formák kialakulását segítse (Neuman – Sending 2007:698–99). A totalizáció fent leírt, elsősorban diszkurzív technikája ebben játszik fontos szerepet.

Kontextus

A továbbiakban először a kontextust vizsgálom, hiszen enélkül az elemezni kívánt szimbólum értelmezhetetlen lenne. Kontextus alatt legegyszerűbb formájában az idő- és térbeli kereteket, illetve az adott történelmi-társadalmi helyzetet értem, melyben a vizsgálat tárgya létezik. Ezen túl ide értendő a tárgyunkat övező közvetlen diskurzus (kellőképpen egyszerűsítve, ez esetben ez lehet a Főtitkár helyszínen elmondott nyitóbeszéde, megjelenések a közösségi és egyéb médiában, figyelemfelhívó anyagokban stb.), illetve azok az „interdiskurzív kapcsolatok”, melyekkel ez a (diskurzív jelentőséggel bíró) esemény a róla, illetve mondanivalójáról szóló

⁸ A második világháborúra már egyre határozottabban kirajzolódó euro-atlanti politikai együttműködés első „terméke” az Atlanti Charta, melyet egyúttal hivatalosan az ENSZ előtörténetének egyik első mérföldköveként tartanak számon.

⁹ *International Governmentality Studies (IGS)*. Ld.: William Walters: *Governmentality: Critical encounters*. Routledge, 2012:83.

diskurzusok közé illeszkedik.¹⁰ A térbeli kontextus behatárolása az esemény jellegénél fogva problémás ebben az esetben, hisz a hangsúly pont a kezdeményezés globális igényén volt. Ebből következően természetesen a társadalmi szituáció meghatározásánál is általánosabban kell fogalmaznunk, hiszen a projektet nem egy adott társadalom, hanem, ahogy arra korábban utaltam, a „nemzetközi társadalom” vonatkozásában vizsgáljuk. Célra vezetőbb tehát a legkevesbé problematikus idő tényezővel kezdeni a kontextuális elemek bemutatását.

A pontos dátum 2015. október 24-e, az ENSZ hivatalos napja volt. Az időpont az Alapokmány hatályba lépését jelöli, amire 1945-ben került sor azzal, hogy aláíróinak többsége – beleértve a BT öt állandó tagját – ekkor ratifikálta azt. Az ENSZ-napot 1948 óta ünneplik világszerte, a Közgyűlés pedig 1971-ben még arra is javaslatot tett, hogy a napot világszerte ünnepnapként tartsák számon.¹¹ A napot minden évben hivatalos keretek között koncerttel,¹² ünnepi beszédekkel, és évről évre változó programmal ünnepli a szervezet.¹³ Az utolsó kerek évforduló, a 2005-ös, az általam vizsgált programelem tekintetében értelmezhető a 2015-ös előképeként, bár ekkor csak a New York-i ENSZ-központban található titkársági épületet világították ki „UN 60” felirattal az október 21-től 24-ig terjedő időszakban. Az év jelentősége több szempontból is kiemelkedő: említést érdemel, hogy a Közgyűlés döntése¹⁴ alapján 2015 a „fény és fényalapú technológiák nemzetközi éve” is volt.

Ami azonban fontosabb, hogy 2015, és ezen belül az ENSZ-nap kerek évfordulót, és mint ilyen, lényeges, szimbolikus pillanatot is jelölt egyben. Ilyen esetekben általában nem kell sokáig keresgélünk, hogy az évforduló kapcsán különféle visszatekintéseket, értékeléseket, reflexiókat olvashassunk. Ebben az esetben sem volt ez másképp: a kerek évforduló apropóját sokan kihasználták a célból, hogy vessenek egy pillantást az alapítás óta eltelt időszakra, számba vegyék az eddig elért eredményeket és a jövőre nézve új célokat, kihívásokat határozzanak meg (Pl. Weiss 2015, Albright – Gambari 2015, Simai 2015). Kihívásokból persze bőven akad: a 2015-ben véget érő program, a Milleniumi Fejlesztési Célok (MDG) tekintetében ugyan sikerült elérni bizonyos eredményeket, a célok nagy része azonban továbbra is cél maradt. Ehhez az évhez és ehhez a témához kapcsolódik továbbá az új globális program, a 2030-ig tartó Fenntartható Fejlődési Célok¹⁵ (SDG) elindítása is, mely egyrészt a MDG folytatása, másrészt továbbfejlesztése, de elsősorban kiterjesztése és meghaladása hivatott lenni. Látható, hogy 2015 az ENSZ globális stratégiájának szempontjából fontos és szimbolikus év. Mindezen megfontolások alapján kijelenthető, hogy a 2015-ös év kontextusa ebben a tekintetben csak hozzátesz a vizsgált projekt kiemelkedő szimbolikus jelentőségéhez.

¹⁰ A kontextus értelmezési lehetőségeiről ld.: Reisigl – Wodak, 30–31. Az interdiskurzív kapcsolatok ez esetben kívül esnek a vizsgálaton, hiszen tanulmányozásuk túllépné a rendelkezésre álló kereteket.

¹¹ Ld. a Közgyűlés 2782-es számú határozatát:
<http://www.un.org/en/events/unday/2009/resolutions.shtml> (Hozzáférés: 2016. szeptember 8.)

¹² A hagyományos ENSZ-napi koncert szintén érdekes témát szolgáltatna, hiszen az alapötletet az a gondolat adta, mely szerint a zene nyelve univerzális, mindenki számára érthető, közös kommunikációs csatorna.

¹³ A korábbi évek programjairól itt lehet bővebben tájékozódni:
<http://www.un.org/en/events/unday/2015/past.shtml> (Hozzáférés: 2016. szeptember 8.)

¹⁴ A Közgyűlés 66/221-es határozata elérhető:
http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/68/221
(Hozzáférés: 2016. szeptember 8.)

¹⁵ A Fenntartható Fejlődési Célok honlapja elérhető:
<https://sustainabledevelopment.un.org/?menu=1300> (Hozzáférés: 2016. szeptember 8.)

A fent elmondottak részben a történelmi-társadalmi kontextust is illusztrálják. Sok mindenről lehetne beszélni ennek kapcsán, hiszen a „világpolitika a 21. században” egy meg-
 lehetősen tág keret. Ebből tehát célszerű kiemelni azokat a tendenciákat, melyeket a projekt
 kapcsán fontosnak ítélnénk. Kapcsolódva az előző gondolatmenethez az útkeresés és a
 gyorsan változó világhoz való alkalmazkodás specifikumát határozom meg elsődleges törté-
 nelmi-társadalmi keretként. A „21. században létezni” már senki számára, illetve semmilyen
 nemzetközi szereplő számára nem lehet újdonság, ettől függetlenül azonban az új évezred leg-
 fontosabb sajátosságai egyre növekvő kihívásokat jelentenek mindannyiunknak.. Ezek közül
 talán a legfontosabb sajátosságok az idő „felgyorsulása”, valamint a nemzetközi kapcsolatok
 mély strukturális változásai, melyek alkalmazkodási problémákat, illetve komoly kihívásokat
 generálnak a nemzetközi társadalom számos szintjén. Olyan alapvető koncepciókat kell újra-
 értelmezni, mint az állam, a szuverenitás, vagy a háború. A biztonság fogalmának változása, a
 terrorizmus és a fegyveres erőszak további atipikus formáinak problémája, a globalizáció és a
 fragmentáció ellentétes tendenciáinak hatásai mind ebbe a problémakörbe sorolhatók. Az
 ENSZ terepéről szolgáló *global governance* egyre komplexebb hálózata, annak mind bővülése,
 mind mélyülése a nemzetközi viszonyok újraértelmezésének irányába hat (Gill 2015).

Az ENSZ hagyományosan az államközi kapcsolatok fóruma: intézményrendszerében,
 alapelveiben továbbra is a világháború végének struktúráit őrzi. A változó viszonyokhoz való
 alkalmazkodás nem egyszerű feladat egy ilyen hatalmas, kiterjedt bürokráciával rendelkező
 szervezet számára. A 2015-ös év fentiekben kiemelt kontextuális jellegzetességei ezeket a
 dilemmákat tükrözik. A nagyszabású stratégiai tervekben, értékelő, illetve iránykijelölő dekla-
 rációkban mindezen kérdéseknek tükröződniük kell még akkor is, ha megoldást egyelőre nem
 tudnak mindenre szolgáltatni. A nemzetközi politika egyre újabb és újabb alapokra helye-
 ződik, változó szabályok szerint működik. Sokak számára már az is kérdéses, hogy mennyi-
 ben nevezhető még egyáltalán *nemzetközi* politikának, mikor alakítói már nem csupán az
 államok.¹⁶ Mindezen gyors változások és lassabb tendenciák közepette a szervezet termé-
 szetes módon kénytelen újra és újra definiálni önmagát. A kezdeményezés ebből a kontex-
 tuális szempontból az ENSZ létjogosultságának kifejezésre juttatásaként is értelmezhető.

Ha mindezeket túlmenően számításba vesszük az említett közvetlen diszkurzív környe-
 zetet, a fenti állítások is mélyebb értelmet nyernek. Anélkül, hogy ezeket a viszonyokat mély-
 ségükben elemezném, néhány jellegzetességre fel kell hívnom a figyelmet: először a főtitkár
 ünnepi beszédére kell kitérnünk, melyben a New York-i Empire State Building kivilágítása
 alkalmával a kezdeményezést méltatta.¹⁷ Ez a beszéd, ahogy a többi hivatalos, a kampányra
 vonatkozó kommunikáció is, a megalkotott szimbólum értelmezését hivatott elősegíteni azzal,
 hogy kontextusba helyezi, hol különböző metaforákkal érzékelteti, hol egészen magától
 értetődő formában interpretálja a látott elemeket. Az ENSZ maga, az emberiség számára
 elengedhetetlen intézményként jelenik meg (az emberiség parlamentje, a világ csapata¹⁸, a
 remény fátyla), a fent ismertetett gondolatmenetet alátámasztva. A szervezet célja, hogy a
 „győzelmek” (folytatva a sport analógiát) mindenki győzelmei legyenek, a fények pedig
 szimbolikusan arra szolgálnak, hogy megvilágítsák az utat egy szebb jövő felé. A fény szim-
 bolikus értelmezéseinek hangsúlyozásánál a későbbiekben érdemes lesz elidőznünk: itt csak
 annyiban térek ki rá, amennyiben a fenti módon hozzájárul a szervezet öndefiníciós kísérle-
 teinek kommunikációjához.

¹⁶ Utóbbi megfigyelés mára közmegegyezésként is értékelhető a nemzetközi kapcsolatok elméletében.

¹⁷ Ban Ki-moon: Remarks at Empire State Building lighting ceremony. 2015. október 23.
http://www.un.org/apps/news/infocus/sgspeeches/statments_full.asp?statID=2816#.Vnrn_LLhDIU
 (Hozzáférés: 2016. február 24.)

¹⁸ Sport analógia

A kontextus elemzése természetesen már önmagában megtölthetne egy egész könyvet, vagy akár könyvtárat. Jelen esetben a legfontosabb rész kérdések általam legfontosabbnak ítélt aspektusaival tudtam csak foglalkozni. Ezek talán elégnak bizonyultak egyrészt ahhoz, hogy megértsük a kontextus jelentőségét bármely diskurzus elemzésével kapcsolatosan, másrészt pedig, hogy megismerjük egy lehetséges interpretációját annak a társadalmi környezetnek, melyben a *Turn the world UN blue* kampány megvalósult. A továbbiakban magáról a megalkotott szimbólumról és néhány lehetséges értelmezéséről lesz szó. Az interpretációk végtelen számú lehetőségeiből csupán egyetlen példát ragadok ki, amely ezt a szimbólumot a totalizáció megjelenítéseként értelmezi. Ez a pozíció ugyanúgy befolyásolva van a megfigyelő identitása, tudása és tapasztalatai, társadalmi helyzete, elvi és etikai megfontolásai stb. által, mint bármely más megközelítés. A lehetőségek sokféleségének demonstrálására és mindenekelőtt e tevékenység fontosságának hangsúlyozására azonban kétség kívül alkalmas lehet.

Elemzés

A fenti kontextuális tényezők ismeretében visszatérhetünk az elméleti bevezetőben felvázolt szimbólumértelmező elképzelésekhez. Mindenekelőtt a terjedelmes szimbólumkutató irodalomban megjelenő legáltalánosabb és legszélesebb körben elterjedt felvetéseket kell tisztázni, melyben segítségemre van Rozann Rothman munkája. Rothman e terület elméleti fejlődését és legfontosabb eredményeit összegzi a „Politikai szimbolizmus” című írásában. Következő megállapításait tanulmányomban kiindulópontként kezelem: „1. Az ember szimbólumteremtő és szimbólumhasználó lény; szerepe aktív és nem passzív. 2. Azok a struktúrák, amelyek létét alakítják, társadalmilag adottak és konstruáltak. 3. Ezeket a konstrukciókat, a maguk korlátjaival együtt, az a kontextus formálja, amelyben az egyén benne él. 4. Mivel a konstrukció egy kontextus része és társadalmilag meghatározott, interszubjektív jellegű. Az egyéni konstrukciók átfedik mások konstrukcióit, a szimbólumok jelentése pedig közös és mindenki által hozzáférhető” (2000:137).

A másik fontos kiindulópont a szimbólumok kategorizálása. Az egyik legnagyobb hatású kísérlet erre Edward Sapirtól származik, aki két alaptípust határozott meg: az utaló és a sűrítő szimbólumokat (1971:140–147). Utóbbi sajátossága, ahogy nevéből is adódik, hogy egyetlen szimbolikus mozzanatba sűrít érzelmeket, képzettársításokat, emlékeket stb., melyek így új jelentést nyernek. Tanulmányom tárgyát ebbe a kategóriába sorolom, így sűrítő szimbólumként kezelem a továbbiakban.¹⁹ További kategorizálási lehetőség a projekt funkciója alapján, annak integráló szimbólumként való értelmezése. Ebben az esetben úgy tekinthetünk az eseményre, mint egy, a közösségi kohéziót erősítő, a közösség számára kollektív értelmezést nyújtó jelképre (Rothman 2000:134–135), ami, mint azt a későbbiekben látni fogjuk, nem áll távol magától a hivatalos értelmezéstől sem. Rothman szerint egy integráló szimbólum „akkor hatásos, ha funkciója észrevétlen marad, ha éppen olyan természetesen és magától értetődően használjuk, mint a közösségi létezés más eszközeit” (2000:135). Ez alapján a kezdeményezést mindenképpen ígéretesnek értékelhetjük, hatásosságára azonban a későbbiekben fogok bővebben kitérni.

¹⁹ Teszem ezt egyrészt a sapiri terminológiából kiindulva, másrészt pedig Murray Edelman megállapításaira is támaszkodva, aki híres művében, *A politika szimbolikus valóságában* először szintén átveszi ezt a felosztást. Az utaló szimbólum a sapiri meghatározás szerint jobban körülhatárolható (valóságos) „gazdaságos” formában tárgyakra reflektál, annak is olyan elemeire, melyek értelmezése a sűrítőnél egyértelműbb lehet. Edelman azonban könyve 1985-ös kiadásának utószavában már kritika alá veszi a felosztást: az elméleti kiindulópontok szerint ugyanis, ha nincs objektív valóság, amire utalhatnának, értelmetlen utaló szimbólumokról beszélni. Lsd. Edelman, 153.

A szimbólumok elemzésének módszerei csakúgy, mint a diszkurzív metodológia általában, az adott elemzési tárgy tekintetében, egyedien vázolhatók fel. Ez esetben a képlet annyiban bonyolódik, hogy nem egy adott, kézzelfogható tárggyal (pl. zászló, plakát stb.) foglalkozom, hanem egy látványelemmel. Ezt figyelembe véve szűkítem tovább értelmezésemet, ezt a szimbólumot tudatosan konstruált politikai színtérként, egyfajta „díszletként” ragadva meg. A politikai színtér mint szimbólum Edelman nagyhatású művének egy külön fejezetét képezi. Arra hívja fel a figyelmet, hogy „a színtér roppant jelentőséggel bír a politikai folyamatok szempontjából” (2005:75). Ahogy fogalmaz „minden ilyen [politikai] színtér jól megkülönböztethető dramaturgiai tulajdonságokkal rendelkezik. Ezeket az elemeket a szervezők és az eseményben részt vevők tervezik meg, a nézők pedig várakozással figyelik.” (2005:75) Természetesen a tér és a látványelemek ilyen kialakításáról beszélhetünk mind a projekt megálmodása, mind megvalósítása kapcsán. A felépített „politikai díszlet” funkciójának megfelelően hangsúlyozza a mindennapi rutintól való eltérést, az általa keretezett események különleges vagy heroikus voltát. Az Edelman által megfigyelt jellegzetességek – úgy mint tömörség, díszítettség, formalitás, a díszlet léptékei (2005:76) – mindegyike felfedezhető a kezdeményezésben.

A politikai színtér díszletté alakításának felfogása a hagyományostól eltérő nézőpontok felé tereli az elemzést. Ahhoz, hogy szisztematikusan megvizsgálhassam az eseményt, mint politikai díszletet, Kenneth Burke klasszikus modellje kézenfekvő: Burke az *A Grammar of Motives* (1945) című (nem kifejezetten politikatudományi) munkájában öt terminust határoz meg, melyekkel többek között a politikai szimbólumok dramaturgiája is leírható. Ezek a cselekvés (*act*), a cselekvő (*agent*), a cél (*purpose*), az eszköz (*agency*) és a körülmények (*scene*).²⁰ Ezeknek bármilyen leírásával már megadom az események egy határozott interpretációját. A burke-i terminológiának a projektre való alkalmazásával először a „hivatalos álláspont”, majd egy alternatíva kerül bemutatásra. A cselekvés, azaz ami történt az előbbi szerint: a Föld 89 országában, 348 épület kapott „ENSZ-kék” kivilágítást.²¹ A cselekvő az ENSZ, az egyedülálló, globális nemzetközi szervezet, melyet a béke és nemzetközi biztonság fenntartására hoztak létre a második világháború végén. Kiterjedt intézményrendszerén keresztül a projektnek csupán a koordinációját végezte, a megvalósításért az egyes államok megfelelő szervei, illetve helyi, az ENSZ-hez köthető szervezetek feleltek. A cél természetesen – a főtitkár szavaival élve²² – a 70. évforduló alkalmából való tiszteletadás kifejezése, valamint az erre való inspiráció volt. Tiszteletadás az ENSZ értékeinek, céljainak és eddig elért eredményeinek a béke és biztonság fenntartása területén. Az eszközök egyrészt fizikaiak (világítástechnika) másrészt szervezetiak (a projekt végrehajtását szervező nemzeti ENSZ társaságok, képviseltek) voltak. A „körülmény” tágon értelmezve az egész világ, szűken pedig a résztvevő országok résztvevő épületeinek valóban sokszínű felhozatala.

Ha elvonatkoztatunk a fenti valóságképtől, egészen más perspektívába kerülhet a projekt értelmezése. A lehetséges interpretációk egyike, ha mindezt az általam feltételezett totalizációs mozzanat köré építjük. Ez esetben a cselekvés a szimbolikus nyomásgyakorlás, melyet a cselekvő, az ENSZ visz keresztül. Utóbbi szerepének felfogása – a többi elemhez

²⁰ A terminusok saját fordítás eredményei.

²¹ A résztvevő országok, illetve intézmények teljes listája elérhető itt: <http://blogs.un.org/wp-content/uploads/2015/10/Blog-23-October-2015-NO-PHOTOS1.pdf> (Hozzáférés: 2016. szeptember 8.)

²² Ld. A kezdeményezést méltató két beszédét: Ban Ki-moon: *Remarks at Empire State Building lighting ceremony* és *Remarks at UN Day Concert*. 2015. október 23. Utóbbi beszéd elérhető: http://www.un.org/apps/news/infocus/sgspeeches/statments_full.asp?statID=2819#.Vs2TqvnhDIU (Hozzáférés: 2016. szeptember 8.)

hasonlóan –, szintén nincs kőbe vésve: tekinthetünk rá úgy, mint globális irányítás rendszerében központi szereppel bíró entitásra, mely képes arra, hogy anélkül befolyásolja a világban zajló folyamatokat, hogy központi autoritásként afelett működjön. Célja ezzel az aktussal, hogy a világot egy adott időpillanatban szimbolikusan homogenizálja, új dimenziót adva ezzel totalizációs projektjének, mellyel a nemzetközi szereplők választási lehetőségeit észrevétlenül szűkíti be mind elméleti, mind gyakorlati értelemben. Eszközei a világsszervezet infrastruktúrája, illetve normatív nyomásgyakorló képessége, melyek kiterjedtsége és befolyása könnyen belátható, ha csak a projekt monumentális méreteire gondolunk. A körülmény a „ténylegesen” túl az az absztrakt globális tér, melyet ezzel az aktusával egységesíteni igyekeznek.²³

Látható, hogy ez az egyféle vizsgálati keret is, új valóságot konstruálva, milyen könnyedén tölthető fel alternatív tartalommal. Anélkül, hogy bármilyen bonyolult eljárást alkalmaztam volna, csupán a kiindulópontok megváltoztatásával új szimbólumot alkottam: a béke és egység ünneplésével versengő totalizáció szimbólumát. Vegyük most sorra a szimbólum konkrét elemeit és lehetséges jelentéseiket: erre a célra az ENSZ-székház épületvilágítását hozom illusztrációnak. Egyfelől nyilvánvaló jelentősége miatt, másfelől egy praktikus okból is: nem minden kivilágított épületen szerepel ugyanis a 70. évforduló logója és jelmondata, a legtöbb esetben csak a kék fényvel való megvilágítást oldották meg.²⁴ A logó és a jelmondat azonban segítségemre lehet egyrészt a hivatalos jelentés pontosabb azonosításában, másrészt pedig ezt követően az alternatív értelmezési lehetőségek alátámasztásában. Az illusztrációként bemutatott képen (1. ábra) tehát az ENSZ székház épülete látható, kék színnel, a logóval, valamint a jelmondattal megvilágítva.

1. ábra

Forrás: <http://www.un.org/>

²³ Megfontolásra ezzel kapcsolatban az érdekes, hogy „ha az emberek nem egymástól elkülönülve élnének, a szónoknak nem kellene hangsúlyoznia az egységüket.” (Duncan 1953:106)

²⁴ További épületfotóért lásd: <https://www.flickr.com/photos/unicphoto/sets/72157657328013193/> (Hozzáférés: 2016. szeptember 8.)

A kék az ENSZ hivatalos színe, a kezdeti évektől fogva.²⁵ Ma már önálló árnyalat (PMS 279) az az „ENSZ-kék”, ami eleinte még szürkéskékként/világoskékként volt meghatározva. Ez a szín azóta sikeresen összefonódott az ENSZ-képpel, gondoljunk csak a békefenntartó kéksisakosokra, vagy akár a jelenlegi kezdeményezésre. A szín a színszimbolikában elsődlegesen az eget jelképezi, annak határtalanságával és nyitottságával, és akár spiritualitásával együtt. A béke, a tisztaság színe is egyben, mely alapvetően nyugalmat áraszt és pozitív érzetet kelt a megfigyelőkben.²⁶ Példáim jelentős hányadában, így az ENSZ székház esetében is, a kék színt az egész épületre vetítették ki, létrehozva ezzel egy óriási, önmagában is homogén alakot, mely fényesen emelkedik ki az éjszakai háttérből. Ennek a megoldásnak maga a fény alkalmazása is érdekes eleme, hiszen a fény, világosság, mint szimbólum szerte a világon a sötétség pozitív ellentétpárja, mely gyakran magát az életet is jelenti. Hasonló képzettársítás jelenik meg, ahogy arra már korábban kitértem, a főtitkár ünnepi beszédében is, mellyel a kezdeményezést méltatja, a reménység fátylaja, egy fényesebb (*bright*) jövő ígéretének szimbólumaként.²⁷

A kék megvilágítás mellett foglalkoznom kell a logóval is, melyet többek között New Yorkban is az épületre vetítettek.²⁸ A 2015-ös, jubileumi év hivatalos szimbóluma egy 70-es szám, benne az ENSZ hagyományos logójával. Az ünnepi jelkép használatának szabályait taglaló dokumentum tanúsága szerint a cél egy előretekintő, mégis a múltra reflektáló szimbólum létrehozása volt, mely felszínének grafikai megoldásával ezen felül a szervezet sokoldalúságát is hivatott jelképezni.²⁹ A dokumentum tanúsága szerint a 70-es szám nullájának befejezetlensége az ENSZ nem múltó feladatait szimbolizálja a folyamatosan változó világban. Szintén itt olvasható, hogy egy olyan jelkép megalkotása volt a cél, melynek feladata, hogy egyszerre személyes, identitásformáló, és „testületi” (*corporate*) jelleget is sugározzon, értékeket és ideákat közvetítsen. Az esetleges félreértések elkerülése végett a logót egy szöveges kiegészítés teszi teljessé, melynek szó szerinti magyar fordítása: „Erős ENSZ. Jobb világ.”³⁰ Az, hogy a két mondat között logikai kapcsolat áll fenn, az angol eredetiből csupán csak erősen gyanítható, azonban, ha kétségeink támadnának, a két mondat összetartozása többek közt a francia szövegben³¹ már egyértelmű: ahhoz, hogy elérjük a jobb világot, erősebb ENSZ-re van szükség. A jelmondat üzenet értéke magától értetődő, hiszen ez volt a cél: azt kommunikálni, hogy a pozitív jövőképek, egy olyan világnak, amelyben mindenki élni szeretne, feltétlen részese kell, hogy legyen a (szervezetileg, funkcióiban stb.) meg erősített ENSZ.

A fenti szimbólumoknak, illetve magának az üzenetnek a kritikai értelmezéséhez nem szükséges túl mélyre ásni. Az ENSZ színének használata ebben a globális formában, illetve

²⁵ Információk az ENSZ zászlóról és emblémáról: <http://research.un.org/en/maps/flags> (Hozzáférés: 2016. szeptember 8.)

²⁶ A *Colour Affects* adatai alapján: <http://www.colour-affects.co.uk/psychological-properties-of-colours> (Hozzáférés: 2016. szeptember 8.)

²⁷ Ban Ki-moon: *Secretary-General's message on UN Day*. 2015. október 24. <http://www.un.org/un70/en/content/undaymessage> (Hozzáférés: 2016. szeptember 8.)

²⁸ A logó és a szlogen a kezdeményezés részeként megtalálható még többek között a következő országok résztvevő épületein: Ausztria, Azerbajdzsán, Belorusszia, Chile, Írország, Kazahsztán, Olaszország.

²⁹ A *United Nations department of Public Information* irányelvei a logó használatát illetően: http://www.un.org/un70/sites/www.un.org.un70/files/guidelines_un70_logo_apprvd14july14.pdf (Hozzáférés: 2016. szeptember 8.)

³⁰ Eredeti: *Strong UN. Better World*. [saját fordítás]

³¹ „*Une ONU plus forte pour un monde meilleur*” [saját kiemelés]

kontextusban a világszintű integráció előmozdítását célozza. A nemzetközi társadalom "jó polgárai" kívánatosnak tartják az egységesülésnek ezt a formáját, mely a liberális normák szellemében valósul meg. A résztvevő országok jó szándékukat, illetve normakövető magatartásukat többek közt a részvétellel tudják demonstrálni. A „jó szándék” ebben az esetben az „univerzális jó” tartalmat is képviseli, főleg, ha visszautalunk a fény mint a jó, az élet szimbólumára. Itt persze azt sem szabad elfelejteni, hogy a „jó” vagy az „élet” olyan fogalmak, melyek csak ellentétpárjukkal együtt elképzelhetők, így amikor az egyik szóba kerül, azt tudatosan vagy tudat alatt feltétlenül a másik viszonylatában tudjuk csak értelmezni, azok tagadásaként. Itt, az absztrakciónak ezen a szintjén ez azt is jelenti, hogy amennyiben nem választjuk az egyiket, szükségszerűen a másikat választjuk. Ha nincs fény, akkor sötétség van. Ha nincs jó, akkor rossz van. Ezt az üzenetet megint csak meglehetősen direkt módon erősíti a logó fent említett szöveges kiegészítése. Ahhoz, hogy a világ jelenlegi áldatlan állapotából a „jó” irányba mozduljon el, az út az ENSZ megerősítésén keresztül vezet. A szlogen ezzel egyfajta kizárólagosságot feltételez, hiszen az itt is megjelenő „jó” kizárja a további, „lehetséges jókat” és a világot, illetve az arról való gondolkodást sablonosítva, a két végletre egyszerűsíti.

Tanulságok

A *Turn the world UN blue* kampány ezek alapján értelmezhető-e a totalizáció politikai mechanizmusának hordozójaként? Ahogy azt a burke-i modell esetében szemléltettem, válasszom pozitív: a cél a világ szimbolikus egységesítése volt egy éjszakára, ami a kontextus eltérő értelmezései szerint az események többféle olvasatát teszi lehetővé. Egyfelől az „egységben az erő”, „össze kell fognunk egy jobb világért” stb. értelemben, melyben a racionálisan gondolkodó ember semmi kivétlivalót nem talál. Másfelől azonban a kontextus, melyben ezek a törekvések megvalósultak, már lehetővé teszi az ettől elrugaszkodó értelmezést és bizonyos, gyakran negligált problémák felvetését is. Ami szempontunkból érdekes, az egyrészt a nemzetközi szférájába benyomuló governmentális, mely a liberális normák tételezésén keresztül nagyon is határozott igényeket támaszt a világpolitika szereplőivel szemben. Ezek a normák persze nem természetüknél fogva univerzálisak: szükségszerű univerzalitásukat a diskurzus teremtette és teremti meg, többek között a hasonló kommunikációs aktusok során. Másik fontos kérdés az ENSZ szerepére vonatkozik mindebben.

A világpolitikában ez a szerep a liberális normák reprezentációjában és projekciójában központi jelentőségű. Maga a szervezet létezésével, alapértékeivel, intézményi struktúráival és döntéshozatali mechanizmusaival a nyugati politikai gondolkodáshoz, valamint jogértelmezéshez kötődik, létrejötté a nyugati világ szupremáciáját tükröző történelmi helyzetet rögzíti. Mindezen kontextuális tényezőket tekintetbe véve megállapítható, hogy az ENSZ sokkal inkább azokat a liberális normákat képviseli, melyek a jelen struktúrában a governmentális-ként megjelenő hatalomgyakorlás fenntartói, mint hogy valóban univerzális szervezetként a világpolitika szereplőinek „semleges” együttműködési fórumaként szolgáljon. Nem arról van szó, hogy utóbbi funkciójának betöltésére ne törekedne, vagy ez ne lenne fontos. Sokkal inkább arról, hogy a diskurzus lehatárolásával (amire természetesen szükség van akár a kommunikáció létrejöttéhez, akár a legkülönbözőbb döntések meghozatalához) túl sok olyan koncepciót fixál, kezel és kommunikál szükségszerűségként, melyek távolról sem azok.

Végző következtetésem tehát, hogy a totalizáció jól megfogható módon fejeződött ki ebben a szimbólumban: a nemzetközi társadalmat egységes egészé formálva, feltételezte és egyben előirányozta azt, hogy az ENSZ által kijelölt és egyben jelképezett irány a helyes irányként jelenjen meg mind a világpolitika szereplői, mind az egyes egyének számára. Bár az ENSZ, mint arra korábban is kitértem, nem tekinthető az állami autoritás nemzetközi megfelelőjének, a liberális normaalkotásban és a normák terjesztésében betöltött szerepén keresztül mégis hozzájárul a nemzetközi szférájában a hatalom (mint governmentális) gyakorlásához

(Neumann–Sending 2007). Korábban úgy határoztam meg a totalizációt, mint olyan cselekvést, mely az autoritás részéről a társadalom irányában, a foucault-i értelemben sokrétű hatalom gyakorlásának egyik eszközeként hat, és amely a heterogén szereplőkből homogenizáló és integráló technikák segítségével, egy egységes totalitást igyekszik formálni. A kampány, homogenizáló szimbolikájával, a fentiek fényében egyértelműen értelmezhető ennek eszközeként. Ahogy a kontextus elemzésénél már utaltam rá, a szervezet is érzékeli a változó környezetet, melyben a régi, túlhaladott felfogások, módszerek és megoldási javaslatok egyre kevésbé bizonyulnak hatékonynak. A stratégia azonban ennek ellenére ezen az értelmezési kereten belül mozog, abból építkezik. Tanulmányommal az volt a célom, hogy mindezen problémákra rámutassak.

Irodalom

Könyvek

- Barnett, Michael – Duvall, Raymond (2005) *Power in Global Governance*. NY, Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511491207>
- Bull, Hedley (1977) *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics*. London, Macmillan. <https://doi.org/10.1007/978-1-349-24028-9>
- Burke, Kenneth (1945) *The Grammar of Motives*. NY, Prentice Hall, Inc.
- Carver, Terrell – Hyvärinen, Matti (1997) *Interpreting the Political: New Methodologies*. London – NY, Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203435342>
- Duncan, Hugh (1953) *Language and Literature in Society: A Sociological Essay on Theory and Method in the Interpretation of Linguistic Symbols*. Chicago, University of Chicago Press.
- Edelman, Murray (2005) *A politika szimbolikus valósága*. [fordította Hidas Zoltán] Budapest, L'Harmattan.
- Foucault, Michel (2001) *A tudás archeológiája*. [fordította Perczel István] Budapest, Atlantisz kiadó.
- Foucault, Michel (2000) *A szavak és a dolgok*. [fordította Romhányi Török Gábor] Budapest, Osiris kiadó.
- Foucault, Michel: *The Birth of Biopolitics. Lectures at the College de France, 1978–79*. Palgrave Macmillan, 2008. <https://doi.org/10.1057/9780230594180>
- Geertz, Clifford (1994) *Az értelmezés hatalma*. [fordította: Andor Eszter et al.] Budapest, Századvég Kiadó.
- Gill, Stephen (2015) *Critical Perspectives on the Crisis of Global Governance: Reimagining the Future*. London, Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1057/9781137441409>
- Gordon, Colin (1991) *Governmental Rationality: An Introduction*. In: Burchell, Graham-Gordon – Colin-Miller, Peter (1991) *The Foucault Effect: Studies in Governmentality*. Chicago, The University of Chicago Press. <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226028811.001.0001>
- Hurd, Ian (2007) *After Anarchy: legitimacy and power in the United Nations Security Council*. Princeton, Princeton University Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctt7srr1.10>

- Jørgensen, Marianne – Phillips, Louise (2002): *Discourse Analysis as Theory and Method*. Thousand Oaks CA, SAGE Publications. <https://doi.org/10.4135/9781849208871>
- Larner, Wendy – Walters, William (2004) *Global Governmentality: Governing International Spaces*. London, Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203458488>
- Neumann, Iver B. – Sending, Ole Jacob (2010) *Governing the Global Polity: Practice, Mentality, Rationality*. Ann Arbor, University of Michigan Press. <https://doi.org/10.3998/mpub.371804>
- Reisigl, Martin – Wodak, Ruth (2016) *The Discourse-Historical Approach*. In: Wodak, Ruth – Meyer, Michael (2016) *Methods of Critical Discourse Studies*. Thousand Oaks CA, SAGE Publications.
- Roberts, Adam – Zaum, Dominik (2008) *Selective Security. War and the United Nations Security Council since 1945*. London, Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203717905>
- Rothman, Rozann (2000) *Politikai szimbolizmus*. [fordította Szabó Márton] In: Szabó Márton – Kiss Balázs – Boda Zsolt (2000) *Szövegváltozatok a politikára. Nyelv, szimbólum, retorika, diskurzus*. Budapest, Nemzeti tankönyvkiadó, Universitas.
- Sapir, Edward (1971) *Az ember és nyelv*. [fordította Fabricius Ferenc] Budapest, Gondolat.
- Szabó Márton (1998) *Politikai tudáseméletek*. Budapest, Nemzeti tankönyvkiadó, Universitas.
- Walters, William (2012) *Governmentality: Critical encounters*. London, Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203116937>
- Walters, William – Haahr, Jens Henrik (2005) *Governing Europe: Discourse, Governmentality and European Integration*. London, Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203299722>

Cikkek

- Albright, Madeleine K – Gambari, Ibrahim A. (2015) The UN at 70: Confronting the Crisis of Global Governance. *Global Policy*, 2015/november. 510–515. <https://doi.org/10.1111/1758-5899.12292>
- Caron, David (1993) The Legitimacy of the Collective Authority of the Security Council. *The American Journal of International Law*, 1993/október. 552–588. <https://doi.org/10.2307/2203616>
- Carver, Terell (2004) Diskurzuselemzés és a „nyelvi fordulat”. [fordította Szegedi Gábor] *Politikatudományi Szemle*, 2004/4. 143–148.
- Foucault, Michel (1991) A diskurzus rendje. [fordította Romhányi Török Gábor] *Holmi*, 1991/július.
- Krisch, Nico (2005) International Law in Times of Hegemony: Unequal Power and the Shaping of the International Legal Order. *The European Journal of International Law*, Vol 16. No 3. 369–408. <https://doi.org/10.1093/ejil/chi123>
- Kiss Balázs (1994) Michel Foucault hatalomfelfogásáról. *Politikatudományi Szemle*, 1994/1. 43–70.
- Kiss J. László (2006) A nemzetközi biztonság új napirendjei, avagy a biztonság metamorfózisa. *Külügyi Szemle*, 2006/ősz-tél. 203–233.

- Neumann, Iver B. – Sending, Ole Jacob (2007) 'The International' as Governmentality. *Millennium: Journal of International Studies*, Vol.35 No.3. 677–701.
<https://doi.org/10.1177/03058298070350030201>
- Shapiro, Michael J. (1985) Metaphor in the Philosophy of the Social Science. *Cultural Critique*. 1985/tél. 191–192. <https://doi.org/10.2307/1354206>
- Simai Mihály (2015) Az ENSZ hetven éve és a jövő. *Köz-gazdaság*, 2015/június. 5–22.
- Weiss, Thomas G (2015) The United Nations: before, during and after 1945. *International Affairs*, Special Issue: The United Nations at 70, 2015/november. 1221–1235.
<https://doi.org/10.1111/1468-2346.12450>

Egyéb

- Az Egyesült Nemzetek Alapokmánya. I. fejezet. Célok és elvek.
<http://www.menszt.hu/layout/set/print/content/view/full/186>
- Az ENSZ Közgyűlés 2782-es számú határozata
<http://www.un.org/en/events/unday/2009/resolutions.shtml>
- A korábbi évek megemlékezéseinek programjai
<http://www.un.org/en/events/unday/2015/past.shtml>
- A Közgyűlés 66/221-es határozata
http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/68/221
- Fenntartható Fejlődési Célok
<https://sustainabledevelopment.un.org/?menu=1300>
- Ban Ki-moon: *Remarks at Empire State Building lighting ceremony*. 2015. október 23.
http://www.un.org/apps/news/infocus/sgspeeches/statments_full.asp?statID=2816#.VrnrlLLhDIU
- A résztvevő országok, illetve intézmények teljes listája:
<http://blogs.un.org/wp-content/uploads/2015/10/Blog-23-October-2015-NO-PHOTOS1.pdf>
- Ban Ki-moon: *Remarks at UN Day Concert*. 2015. október 23.
http://www.un.org/apps/news/infocus/sgspeeches/statments_full.asp?statID=2819#.Vs2TqvnhDIU
- A résztvevő épületek fotói
<https://www.flickr.com/photos/unicphoto/sets/72157657328013193/>
- Információk az ENSZ zászlóról és emblémáról:
<http://www.un.org/depts/dhl/maplib/flag.htm>
- Colour Affects*
<http://www.colour-affects.co.uk/psychological-properties-of-colours>
- Ban Ki-moon: *Secretary-General's message on UN Day*. 2015. október 24.
<http://www.un.org/un70/en/content/undaymessage>
- A *United Nations department of Public Information* irányelvei a logó használatát illetően:
http://www.un.org/un70/sites/www.un.org.un70/files/guidelines_un70_logo_apprvd14july14.pdf

VERBÁLIS ÉS VIZUÁLIS AGRESSZIÓ ONLINE: AZ INTERNETES TROLLOK

Veszelszki Ágnes

agnes.veszelszki@uni-corvinus.hu, www.veszelszki.hu

DOI: 10.20520/JEL-KEP.2017.2.17

Absztrakt

Troll a sok résztvevős virtuális kommunikációban szándékosan zavart, széthúzást keltő személy, provokátor, aki olyan identitást konstruál, mintha a csoport tagja szeretne lenni, ám valós „célja a diskurzus, valamint a közösség bomlasztása és/vagy egy konfliktus előidézése, illetve elmélyítése a saját szórakoztatására” (Hardaker 2010: 237). Általában gyűlölködő megjegyzésekkel, személyeskedéssel vagy a témától eltérő hozzászólásokkal próbál zavart kelteni. A romboló tevékenységet trollkodásnak nevezik. A troll nyelvi viselkedést funkcionális kognitív pragmatikai szempontból elemző Petykó Márton (2013: 281) szerint „az identitáskonstruálás során a nyelvi identitásgyakorlatok dominálnak”, mert az interakcióban korlátozott a nem nyelvi eszközök (képek) használata. A tanulmány célja annak bemutatása, hogy az internetes trollkodásnak valóban jellemzője a verbális identitáskonstruálás, ám dominánsan vizuális eszközei is lehetnek.

Kulcsszavak

trollkodás, identitáskonstruálás, verbális agresszió, vizuális agresszió, közösségi média

VERBAL AND VISUAL AGGRESSION ONLINE: TROLLING

Ágnes Veszelszki

Abstract

In virtual communication involving multiple participants, a *troll* is a person who intentionally causes disturbance and disagreement, a provocateur, “a CMC user who constructs the identity of sincerely wishing to be part of the group in question [...], but whose real intention(s) is/are to cause disruption and/or to trigger or exacerbate conflict for the purposes of their own amusement” (Hardaker 2010: 237). Trolls usually try to disturb communication with hateful or personal remarks, incomprehensible or irrelevant comments. According to Petykó (2013: 281), who examined the troll linguistic behaviour from a functional cognitive pragmatic aspect, “the process of identity construction is dominated by linguistic identity practices”, as the use of non-linguistic tools (images) is restricted for the participants in interaction. The paper argues that although internet trolling is indeed characterised by verbal identity construction, it may also apply primarily visual tools.

Keywords

trolling, identity construction, verbal aggression, visual aggression, social media

VERBÁLIS ÉS VIZUÁLIS AGRESSZIÓ ONLINE: AZ INTERNETES TROLLOK

Veszelszki Ágnes

Bevezető

A közösségi média használata olyan erőteljesen és mindent áthatóan jelen van a társadalomban, hogy könnyen elfeledkezünk róla, hogy alig két évtizede terjedt el globálisan. A Myspace 2003-ban, a Facebook 2004-ben, a Twitter 2006-ban, az Instagram 2010-ben, a Pinterest és a Snapchat 2011-ben, a Periscope mindössze 2015-ben indult. Vagyis 2016-ban a legrégebbi, széles körben is használt közösségi oldal is kevesebb, mint tizenöt éves, a legfiatalabb pedig alig néhány hónapos (vö. Rampton 2016). A közösségi oldalak e bő másfél évtized alatt azonban tagadhatatlanul nyomot hagytak a társadalmon, a kommunikációs viselkedésen, a gondolkodásmódon. A következőkben egy újfajta internetes (azon belül is elsősorban közösségi médiabeli) szerepről, a troll viselkedésről lesz szó. A trollok nem csupán a közösségi médiában vannak jelen (az első troll-leírások már az 1980-as évekből utalnak a megjelenésükre: Doyle 1989; Maddox 1989; vö. Hardaker 2013: 58), ám a cikkben bemutatott tevékenységüket leginkább a közösségi oldalakon fejtik ki.

A troll identitást és nyelvi viselkedést funkcionális kognitív pragmatikai szempontból elemző Petykó Márton szerint „az identitáskonstruálás során a nyelvi identitásgyakorlatok dominálnak, mivel a résztvevők – különösképpen a hozzászólók – számára korlátozott a nem nyelvi eszközök (pl. képek) használata az interakcióban” (Petykó 2013: 281). E tanulmányban azt kívánom megmutatni, hogy az internetes trollkodásnak valóban fő jellemzője a verbális identitáskonstruálás, ám dominánsan vizuális eszközei is lehetnek.

Ennek elemzéséhez előbb áttekintem az online agresszió verbális és vizuális formáit, bemutatom a trollkodást mint internetes szerepet (a trolltípusokat, trollstratégiákat és a trollok előfordulási területeit), majd a trollkodás verbális és vizuális formáira hozok példákat, végül ismertetek néhány lehetőséget a trollkodás kezelésére. A munka a vizuális kommunikáció és az agresszió egyik formájaként értelmezett trollkodás összekapcsolását, a jelenség első dokumentálását célozza, és az illusztrációkon keresztül bemutatja, hogy lehetséges vizuális tartalmak használatával is trollkodni. A tanulmánynak a szoros témátartás végett nem célja az online énéprezentáció és a troll identitáskonstrukció együttes analizálása. A vizuális trollstratégiák részletes bemutatása és empirikus elemzése egy következő vizsgálat tárgya lehet.

Az online agresszió formái

A nemzetközi szakirodalom eredményeit figyelembe véve feltételezhető, hogy a digitális/online kommunikáció a kvázi-anonimitása, a retorzió hiánya vagy gyengesége miatt az offline kommunikációhoz képest durvább, több sértést, személyeskedést tartalmaz (vö. a korai internetpszichológiai munkák közül: Wallace 2006: 143; újabban: Hardaker 2013), amelyek felol-

dására, kezelésére egyelőre nincsenek kidolgozott nyelvhasználati stratégiák, csupán (főként közösségi marketinges) tanácsadások, útmutatók.

Az agresszió az ember egyik legalapvetőbb viselkedési mintázata. Azt mondják, hogy az első ember, aki elkezdte sértegetni a társát, ahelyett, hogy egy szó nélkül megütötte volna, ezzel a cselekedettel egyúttal lerakta a civilizáció alapjait is (Hughlings Jackson 1879/1958: 179). Természetesen nem azt állítom ezzel, hogy a bántás, a sértegetés, a verbális agresszió pozitív jelenség lenne, ám hozzátartozik az együttéléshez, és meg kell tanulni a kezelését.

A verbális agresszió „olyan verbális viselkedésforma, olyan verbális aktus, melynek során a beszélő szándéka az, hogy direkt vagy indirekt módon (de mindenképpen szándékosan), az elhangzott nyelvi megnyilatkozás tartalma és/vagy minősége [... például emelt hangerő] folytán egy másik személyt bántalmazzon, szidalmazzon, sértegessen” (Kegyesné Szekeres 2008: 61). A verbális agresszió bizonyos formái (mint például a rágalmazás, a becsületsértés, zsarolás) a büntetőjogi szempontból is szankcionált cselekedetek közé tartoznak. Enyhébb, a mindennapokban előforduló, büntetéssel nem vagy csupán szociális/pszichológiai szankcióval járó típusai a káromkodás és a másik megsértése vagy sértegetése. A verbális agresszió ugyanúgy károkat okoz az agresszió elszenvédőjének, mint a fizikai erőszak. „A megnyilvánulási formák sokféleségét vizsgálva azt tapasztalhatjuk, hogy bármilyen nyelvi elem, nyelvhasználati sajátosság, társalgásszervezési mód [...] válhat az agresszió hordozójává. Az agresszió megjelenhet [többek között] a hangerőben, a hanglejtésben, a szóhasználatban, a fogalmazásmódban, az ironia alkalmazásában, a beszédpartner félbeszakításában [...]” (Domonkosi 2008: 54).

Megkülönböztethető egymástól a közvetett és a közvetlen verbális erőszak (vö. Buss 1961; Pulkkinen 1987; Berkowitz 1994; Tóth 2007). Direkt verbális agresszióknak szokás tekinteni a csúfolást, a beszólást, az ugratást, a beszédpartner minősítgetését, szidalmazását, illetve az átkot, a káromkodást, a durva szavak használatát. A nyelvi agresszió indirekt formában – hazugságként, rágalmazásként, rosszindulatú pletykaként, intrikaként – is megnyilvánulhat (sőt a viccek egyes formái is idesorolhatók).

A vizuális agresszió kérdéséről még viszonylag kevés kutatási eredmény áll a rendelkezésünkre. A témakörrel kapcsolatos lehetséges fő kutatási kérdések: Milyen mértékben lehet a képi (vagy audiovizuális) információ bántó? A verbális vagy a vizuális közeg számíthat sértőbbnek? A digitális kommunikációban a technológia fejlődése révén is folyamatosan erősödik a képi (vizuális) információátadás jelentősége. A verbális nyelv lineárisan dekódolható, konvencionizált szimbólumaival szemben a vizuális nyelv könnyen és gyorsan befogadható. A képi információ befogadása eltér a verbális információ feldolgozásától, ily módon különösen nagy és a szövegektől eltérő szerepük lehet a bántó magatartásformák közvetítésében. Az internetpszichológiával foglalkozó Wallace elemmez egy e-mailben eszkalálódó konfliktust (az eset ugyan régi, ám jelenleg is megállja a helyét), amelyben vizuális jelek, az emotikonok is szerepet kaptak: amíg a levelezés hangneme semleges volt, a mosolyjelek elvették a mondotok esetleges élet, „ám a valóban durva üzeneteket csak még gúnyosabbnak” láttatták (Wallace 2006: 155).

A digitális kommunikációbeli sértések kapcsán jellegzetes problémát jelent az „álcázás”: igen gyakran előfordul, különösen internetes kommunikációban, hogy az agresszív viselkedést tanúsító fél nem vallja be, nem teszi explicitté, hogy tudatában van annak, hogy viselkedésével másokat bánt(hat), sért(het), sőt éppen ellenkezőleg, kifejezetten letagadja ezt (viccként, humorként, esetleg iróniaként állítja be a bántó megjegyzéseket). A trollok egy típusa is csak addig tud diskurzusbomlasztó szereplőként részt venni a beszélgetésben, amíg valamely másik résztvevő le nem leplezi ezt a viselkedést. Ugyanígy történhet ez az online zaklatás kapcsán: a cyberbullying elkövetője egészen sokáig leplezheti évődésként, viccelődésként a bántó magatartást (ez is egyfajta manipulatív stratégiaként értelmezhető). Kérdéses, hogy mikor jut el a diskurzus arra a pontra, amikor az évődés már kifejezetten sértésnek, sőt

zaklatásnak minősül. Természetesen vannak könnyebben azonosítható esetek is, ide tartoznak a direkt sértések, a durva szavak, káromkodások. Ám ezek esetében is felmerülhet a kérdés, egy-egy durva szó tényleg bántó szándékú-e, vagy csupán a csoportnyelvi norma része az adott közösségben (például: németországi török fiatalok in-group verbális inzultusai, Günthner 2008: 64–69).

Bár a korai internetkommunikációs kutatások az agresszió fokozott jelenlétét a fizikai távolsággal és a névtelenséggel magyarázták (például Wallace 2006: 160; Hardaker 2013: 59), a közösségi oldalakra a korábban tipikus anonim (vagy az álnevek által kvázi-anonim) online jelenlét helyett a névvel vállalt digitális identitás megjelenítése jellemző (Veszelszki 2015a). Annak ellenére, hogy például a Facebookon a felhasználók névvel, képpel és (legalább részben) nyilvános profiloldallal azonosíthatók, nem csökkent a kommentekben a verbális agresszió mértéke (vö. Veszelszki 2017).

A troll mint internetes szerep

Troll a sok résztvevős virtuális kommunikációban (például internetes fórumon, közösségi oldalon) szándékosan zavart, széthúzást keltő személy, provokátor (Veszelszki szerk. 2012), a számítógép közvetítette diskurzusok résztvevője, aki olyan identitást konstruál, mintha az adott csoport tagja szeretne lenni, ám valós „célja a diskurzus, valamint a közösség bomlasztása és/vagy egy konfliktus előidézése, illetve elmélyítése a saját szórakoztatására”¹ (Hardaker 2010: 237). Általában gyűlölködő megjegyzésekkel, személyeskedéssel vagy követhetetlen, a témától eltérő kommentárokkal próbál zavart kelteni (Shin 2008). A romboló tevékenységet trollkodásnak nevezik. „Az online trollkodás megtévesztő, destruktív vagy zavaró viselkedési forma, amely az internet társas közegében jelenik meg, és nincs egyértelműen körülhatárolható célja”² – állítja Buckels–Trapnell–Paulhus (2014: 97).

A troll a nevét – az egyik etimológia szerint – a skandináv mondavilágból ismert, a fantasy irodalomban, illetve a szerepjátékokban kötekedő, agresszív lényként felbukkanó figuráról kapta (W1). A másik elmélet szerint az elnevezés a trolling tengeri horgászati technikából ered, amely során a horgász a mozgó csónakból vagy hajóból kivetett csalit elhúzza a halak előtt (W2; Petykó 2013: 274).

Claire Hardaker (2010) a troll viselkedés nyelvi udvariassággal összekötött leírásához a megtévesztés/csalás, az agresszió, a bomlasztás és a siker fogalmait használja. A trollkodás ezek mellett más társas jelenségekkel is kapcsolatban áll(hat), többek között a manipulációval, a sértéssel és a beszólással. A manipuláció a befolyásolás egyik típusa, és azt a célt szolgálja, hogy a befolyásoló hatással legyen a másik gondolataira, véleményére, érzelmeire, viselkedésére (általában olyan módon, hogy erről a manipulált ne szerezzen tudomást; vö. Van Dijk 2006). A sértés domináns helyzetet kölcsönözhet a sértőnek, és/vagy megjelenítheti a már meglévő vagy feltételezett domináns hatalmi helyzetét (Veszelszki–Falyuna–Fodorné Tóth–Tóth m. a.). A sértés egyik indítóoka ugyanis „többnyire a hatalomért, dominanciáért folytatott küzdelem, a címzett felidegesítése, provokálása, de lehet egyszerűen negatív érzelmek, frusztráció levezetése is” (Heltai 2016: 2). A megnyilatkozó a beszólással is a másik fölé helyezi magát, negatívan értékeli, lejáratja a másikat, és emellett a saját pozitív énképét is

¹ Eredetiben: „A troller is a CMC user who constructs the identity of sincerely wishing to be part of the group in question, including professing, or conveying pseudo-sincere intentions, but whose real intention(s) is/are to cause disruption and/or to trigger or exacerbate conflict for the purposes of their own amusement.”

² Eredetiben: “Online trolling is the practice of behaving in a deceptive, destructive, or disruptive manner in a social setting on the Internet with no apparent instrumental purpose.”

erősítheti. Mivel ha valakit negatívan értékelünk, azt is kifejezhetjük ezzel, hogy a kimondott szavaink ránk nem érvényesek (Batár 2007; Veszelszki–Falyuna–Fodorné Tóth–Tóth m. a.).

A trollkodásban a humor és az agresszió is összekapcsolódik. A humor elnevezés azokat a nem-komoly, játékos, nem fenyegető kommunikatív tevékenységeket foglalja össze, amelyek kognitív inkongruenciát, valamennyi agressziót, pszichológiai megkönnyebbülést és a freudi elnevezéssel élve „Witzarbeit”-ot, azaz viccmunkát foglalnak magukban (Brock 2008: 555; Freud 1905/1985). Több szerző fontosnak tartja kiemelni a meglepetés erejét is. A humor, multifunkcionalitása miatt, kifejezetten hatékony kommunikációs eszköz (Brock 2008: 555). Noha különféle humorformák vannak, az agresszióelméletek szerint, a humornak van (legalább enyhén) agresszív komponense is (Norrick 2001: 1438). Az agresszív humor szándékosan és rendszerint rosszindulattal egy áldozatra irányul: vagy egy közvetlen címzetre, vagy egy jelen vagy távol lévő harmadik személyre (Brock 2008: 551). Az agresszív típusú humor különösképpen hatékony a csoportalakításban (és ezzel együtt a csoporton kívüliek kirekesztésében), illetve a hatalom és dominancia kifejezésében.

Trolltípusok

Rudas Judit (2016) vizsgálatában a kommunikációs partner(ek)hez fűződő viszony alapján két fő trolltípust különít el egymástól. Meglátása szerint a provokatív troll egy, az érzelmek felkorbácsolására alkalmas hozzászólással (amelyet azonban sokszor komoly állításnak vagy kérdésnek álcáz) próbálja felhívni magára a figyelmet, illetve szétrombolni a beszélgetést. A reaktív troll ezzel szemben egy célpontot keres, és őt inzultálja az áldozat szavainak, érveinek a kiforgatásával vagy még gyakrabban személyeskedéssel.

Rudas (2016) kategorizációjának felhasználásával és kiegészítésével a leggyakoribb trollviselkedések a következők: 1. Az „elszívó” trollok főként YouTube-videók alatt jelennek meg, és a kommentjük mindössze az „első” szó beírásából áll. 2. Az agresszív, személyeskedő trollok hozzászólásai durvák, erőszakosak, nemegyszer obszcének. A tartalomtól függetlenül minden esetben negatív véleményüket hangsúlyozzák, az ellenérveket nem fontolják meg, csupán személyeskedő megjegyzéseket tesznek. Formai szempontból jellemző rájuk a csupa nagybetű (caps lock) használata, a kiabálás szimbolizálására. 3. A politikai nézetet vagy vallási hovatartozást hangoztató troll bármely téma kapcsán (ugyanazt) a számára érzékeny vagy fontos politikai/vallási kérdést hozza elő, és ellenvéleményt nem tolerál. 4. A „mindentudó” valamilyen információs bizonytalanság esetén azonnal jelzi, hogy ő ki tudja egészíteni vagy javítani az elhangzottakat. Jellemző rá az irónia vagy a nyílt gúny használata (például: *Szerinted én nem értek hozzá jobban orvosként?*). 5. A „mindentudó” egyik válfaja a nyelvtannáci vagy grammar nazi, aki a kommunikációs partnereinek vélt vagy valós helyesírási vagy grammatikai hibáiba köt bele, kioktató, gúnyos stílusban, ritkábban segítő szándékkal. 6. Eppen a grammar nazikat akarják bosszantani a nyelvtantrollok, akiknek a stratégiája az, hogy szándékosan butának, tudatlannak mutatják magukat, amibe beletartozik a szándékosan hibás írás is. Céljuk, hogy a nyelvtannácikat provokálják, és ideges kommenteket, illetve javításokat kapjanak tőlük (W3). 7. A mémosztó ismeri a legfrissebb népszerű internetes tartalmakat, és akár oda nem illő téma kapcsán is az éppen aktuális mém (szöveget, képet vagy videót) használja hozzászólásként. 8. Az emotikonokkal operáló troll hozzászólása általában nehezen értelmezhető, tartalmilag nem fűz hozzá semmit a beszélgetéshez, csak egy jelet küld a beszélgetéshez, és gyakran kineveti az előző hozzászólót vagy megosztót (például: *LOL XD, :DDDDDDDDDDDD*). 9. A cypypasta troll saját élettörténetként, hitelesnek tűnő módon, vallomásszerűen mesél egy eseményről, amelyről a narratíva előrehaladásával kiderül, hogy egy film vagy egy zeneszöveg szüzséje. 10. A sokkoló pedig pornográf vagy horrorisztikus képi tartalommal provokálja áldozatát. A lista természetesen nem teljes, számos további trollformával kiegészíthető.

A trollok előfordulási területei

A trollok a több résztvevős online kommunikációs helyzetekben jelennek meg. Az internetezés korábbi időszakában a fórumok, manapság inkább a közösségi hálózatok üzenőfalai vagy csoportjai jelentik számukra a terepet.

Arra, hogy a trollok meglepő helyzetekben is előfordulhatnak, és számukra semmi sem „szent”, egy korábbi, a gyászmunkával foglalkozó vizsgálatunkat hozom példaként (Veszelszki–Parapatics 2014, 2016). Ebben a munkában azt elemeztük, hogy milyen formában jelenik a halálról való híradás és a gyászolás folyamata a közösségi oldalakon.

Ritkán ugyan, de negatív hozzászólások is megjelenhetnek az elhunytak emlékdalán, online esetben akár valós, akár nem valódi ismerősöktől (RIP trolloktól, vö. Camber–Neville 2011), akik a helyzethez nem illő megjegyzéseket írnak a gyászírás és részleteihez. A moderálás, azaz az ilyen hozzászólások törlésének vagy töröltetésének lehetősége miatt a vizsgált magyar mintában erre nem találtunk példát – utalásokat ezek (egykori) jelenlétére és törlésére viszont igen (például: *nem ertem, hogy ti hogy tudjatok elpoénkodni ezt az egészet!! a hulye kommentekrol meg nem is beszélve, AZERT EGY KIS TISZTELETET MEGERDE-MELNE!! gondolkozzatok, mielőtt barmit is kiirtok!!!; Nem tudom ki és mivel poénkodik, de nem is érdekel. Nem kívánom, hogy élje át ő is amit most a családja érez, de kíváncsi lennék, hogy akkor is poénkódna-e? Ha már a tiszteletet nem tudja megadni akkor legalább hallgasson.*). A rosszindulatú trollok illetlen kommentjei konfliktusok forrásai lehetnek a gyászoló családtagok, a velük valóban együttérző hozzászólók, illetve az illetéktelenek között. A gyászolók ilyenkor rendszerint a törlés, a moderálás már említett lehetőségével élhetnek, vagy továbbra is hangot (posztot) adnak traumafeldolgozási nehézségeiknek.

Trollstratégiák

A trollok felismerése, azaz a trollkodás trollkodásként való azonosítása rendszerint nehézségekbe ütközik.³ Hardaker (2013: 62–64) a beszélői intenciók rekonstruálása és a hallgatói feltételezések közötti szürke zónáról beszél.⁴ Hiszen nem tudható, hogy 1. valóban szándékos-e a támadó jellegűnek érzett megszólalás, vagy csupán a kontextus, a befogadói értelmezés teszi-e azzá, vagy 2. valódi tudatlanságról van-e szó egy megnyilvánulás esetében, vagy pedig szándékosan megtévesztő a naivitás (és a hibás írásmód). Ez utóbbi dilemma merülhet fel a következő kérdés esetében, amelyet egy Facebook-használó posztolt egy, a magyarországi közéletben aktív szerepet vállaló, ismert nemzetközi jogász egyik (egyébként teljesen más témájú) posztja alá: „*X úr, mint nemzetközi jogász, nem tudna segíteni a deviza hiteleseken?*” (eredeti írásmóddal). A kérdésre nem érkezett válasz, tehát nem derült ki a trollkodás ténye, csak a gyanú állhat fenn.

Egy leleplezett trollkodás hívja fel a figyelmet az önmagát butának tettető trollfajtára. A trollok sajátos változatát jelenti az a típus, amely azzal téveszti meg a befogadókat, hogy szándékosan tudatlannak mutatja magát, ezzel gúnyolva ki a tudatlanságot, a műveletlenséget, az interneten virulensen terjedő téves, áltudományos eszméket, mozgalmakat. Ennek példája

³ Több mint ötszáz kitöltő válaszolt Rudas Judit (2016) képekkel alátámasztott kérdőívére, amelyben azt kérte a válaszadóktól, hogy állapítsák meg, hogy a megadott szituációban trollkodásról van-e szó. A módszer azt a kérdést is fölveti, hogy a laikus nyelvhasználó vagy pedig a metanyelvi tudással is rendelkező kutató tudja-e hatékonyabban, a szubjektív tényezőket kiküszöbölve (?) azonosítani a trollokat.

⁴ Vö. ezzel kapcsolatban az udvariassági elméletekben az on-record és off-record udvariassági stratégiákat (Brown–Levinson 1978; Szili 2007: 10).

lehet a 1. és 2. ábrán látható facebookos poszt és kommentsorozata, amelyben a kommentelő azt állítja, hogy a 11 éveseknek nincsen veséjük, az csak a pubertáskorban fejlődik ki. Az eset komoly indulatokat gerjesztett, a kommentet képként többen is megosztották, és a képposzt alatt találgatták, vajon komolyan gondolta-e a posztoló azt, amit írt. A rejtélyt az egyik hozzászóló oldotta meg azzal, hogy személyesen ismeri a posztolót, aki gyakorta oszt meg hasonló tartalmú (tárgyi tévedéseket tartalmazó) és formájú (helyesírási hibás) üzeneteket.

1. ábra

Trollkodás (Facebook, 2016. július)

2. ábra

Trollkodás (Facebook, 2016. július)

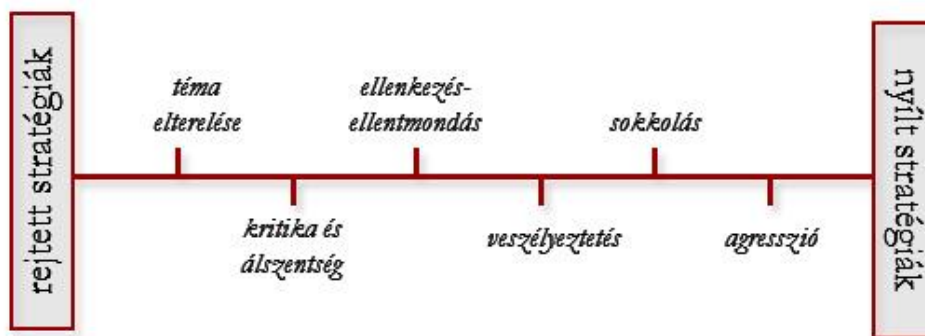

Hardaker (2013) közel 3800 (86 milliónál is több szóból álló) Usenet-felhasználói diskurzust elemzett, és a trollok azonosításához a trollok más felhasználók által történő felismerését vette figyelembe, és nem foglalkozott a beszélői intenciók feltárásával. A nagyméretű korpusz alapján Hardaker a következő hat trollstratégiát különítette el: téma elterelése, kritika és álszentség, ellenkezés-ellentmondás, veszélyeztetés, sokkolás, agresszió (nyílt támadás).⁵ A hat stratégiát a szerző a nyílt, nyilvánvaló és a rejtett kategóriák közötti skálán helyezte el (3. ábra).

3. ábra

Trollstratégiák egy skálán elhelyezve (a szerző rajza, forrás: Hardaker 2013: 80)

A Hardaker-féle korpusz (adatgyűjtési módszeréből adódóan) csupán verbális elemeket tartalmazott, és a vizuális trollstratégiákat (és a trollkodásra adott képes reakciókat) módszerénél fogva nem vehette figyelembe. Véleményem szerint a vizualitás aspektusát is érdemes a trollokról való diskurzusba bekapcsolni.

A trollok verbális és vizuális eszköztára

A troll identitás és nyelvi viselkedés magyar nyelvű elemzésével egyelőre csak Petykó Márton foglalkozott, funkcionális kognitív pragmatikai szempontból (2013). Petykó három pontban összegzi a (politikai) diskurzusok trolljainak jellemzőit, amelyek a relatív anonimitás, a gyakorlatközösség alkalmisága és a közös tevékenység nyelvi jellegének következményeként jönnek létre: „1. az identitáskonstruálás során a nyelvi identitásgyakorlatok dominálnak, mivel a résztvevők – különösképpen a hozzászólók – számára korlátozott a nem nyelvi eszközök (pl. képek) használata az interakcióban [...]; 2. viszonylag könnyen kivitelezhetővé válik a megtévesztésen alapuló identitásmanipuláció [...]; 3. a troll mint identitás jellemzően alkalmi, ugyanis annak, ha egy résztvevőt mások az aktuális diskurzusban trollként azonosítanak, csak az aktuális diskurzusban [...] vannak további diszkurzív következményei” (Petykó 2013: 281).

A Petykó által leírt troll-jellegzetességeket a Facebook közösségi oldalon (egy, a Trollfoci oldalán végzett empirikus kutatás alapján; vö. Veszelszki 2015b, 2015c) megvizsgálva a következőket állapíthatjuk meg. A facebookos közösségben – az oldal szabályzata és az általános magyarországi gyakorlat alapján – valódi névvel szokás regisztrálni (ami természetesen nem jelenti azt, hogy ne lennének álnéven létrehozott profilok), tehát a relatív anoni-

⁵ A visszakövethetőség kedvéért az eredeti fogalmak zárójelben szerepelnek: téma elterelése (digression), kritika és álszentség ([hypo]criticism), ellenkezés-ellentmondás (antipathising), veszélyeztetés (endangering), sokkolás (shocking), agresszió (aggressing); overt vs. covert stratégiák (Hardaker 2013).

mitás a vizsgált közegre, a Facebook diskurzusra nem jellemző. A gyakorlatközösség összetétele általában valóban esetleges, ám egy Facebook-oldalon (mint a vizsgált Trollfoci) csak részben alkalmi, hiszen többször ismétlődő, bár változó összetételű és nagyon sok számú szereplővel jön létre a trollhadjárat. Továbbá a Facebook (is) lehetőséget biztosít képes (és részint videó)információk megosztására önálló posztban, illetve kommentben egyaránt. Ezzel a felhasználók élnek is, elsődlegesen mémek formájában, tehát a fenti értelmezés szerint a vizuális információkat kizáró nyelvi tevékenység kitüntetett szerepe erre a diskurzusra nem jellemző.⁶

A következőkben három példát hozok a vizuális trollkodás lehetséges eseteire.

Ha a diskurzust nem egy többszereplős beszélgetésre korlátozzuk, hanem sokkal tágabban értelmezzük, akkor a 4. ábrán szereplő példa vizuális trollkodásnak minősülhet. Egyetlen negatív üzenetet hordozó, virálissá váló fénykép is képes kommunikációs krízist kiváltani. A KFC gyorsétteremlánc egyik vendége 2015 nyarán közzétett egy fotót, amelyen egy patkány alakú húsdarab volt látható, azzal a szöveggel, hogy csirke helyett panírozott patkányt kapott az étteremben (4. ábra). A KFC gyorsan reagált, bevizsgáltatták a húst (amelyet az ügyfél egyébként eltett bizonyítékul), és kiderült, hogy – ugyan furcsa formájú, de – csirkehúst szolgáltak fel. Rosszhírkeltésért bocsánatkérést vártak az ügyféltől, ami azonban azóta sem történt meg (W4). Nem volt ugyan igaz a hír, de groteszk jellege miatt a poszt huszonkétezernél is több megosztást kapott, a téma bekerült a hírműsorokba, és egyértelműen negatív hatással volt (és talán van is) az étteremlánc egyik legértékesebb immateriális vagyontárgyára, a hírnevére.

4. ábra

*Vizuális trollkodás a közösségi médiában:
egy KFC-vásárló azt állította, hogy sült csirke helyett patkányt kapott az étteremben*

⁶ Ennek a lehetőségére utal Petykó is (2013: 281, 6. lábjegyzet).

A diskurzus fogalom szűkebb értelmezéséhez (vö. Tracy–Mirivel 2009) a következő példa illeszkedhet: diskurzusbomlasztó cselekvésnek számít egy közösségi oldal adminisztrátorai és a látogatói közötti kommunikáció megakadályozása túlterheléssel, trollhadjárattal. A kimondott módon trollkodó Trollfoci oldal felhasználói képeket is használtak, amikor egy magyar focista, Bajner Bálint átigazolása kapcsán egy angliai futballcsapat Facebook-oldalát elárasztották mémekkel, többek között az ismert *Keep calm and carry on* feliratú poszter⁷ módosított változataival (5. ábra). A képek (és az átigazoláshoz, illetve a focista nevéhez kapcsolódó hashtagek) folyamatos posztolásával szinte lehetetlenné tették a futballoldal szokványos működését (az eset elemzése részletesen: Veszelszki 2015b, 2015c). Ebben az esetben az, hogy explicitté tették a trollkodás tényét, nem akadályozta meg a hatást – a támadás tömegessége miatt.

5. ábra

A Keep calm-sorozat három eleme vizuális trollkodás részeként (forrás: Trollfoci, W5)

A trollkodás és a vizualitás kapcsolatára harmadik példaként szolgál az ún. trollface figura (vö. Veszelszki 2013; 6. ábra). A mémeket azonosító, csoportosító oldal szerint a trollface „csibészes mosolyú képregényfigura, amely egy internetes troll arckifejezését jeleníti meg. A képet általában arra használják, hogy az ún. rage comics műfajban egy trollt ábrázoljon, vagy pedig a posztolót önmagát vagy egy másik résztvevőt trollként azonosítsanak vele”⁸ (W6). „Ha a trollface-t egy fórumszálba posztolják, az általában arra utal, hogy valakit becsaptak vagy szándékosan felidegesítettek”⁹ (W3). Amint a leírásból is látható, a kép mind a troll önazonosítására, mind pedig egy másik résztvevő trollkodásának leleplezésére szolgálhat.

⁷ Az eredeti poszter 1939-ben készült Nagy-Britanniában, a második világháborúbeli helytállásra buzdításként. A plakát ismertségét a 2000-es újrafelfedezése hozta el (Lewis 2012). Azóta az interneten változatlan vagy módosított formában, képpel vagy kép nélkül jelentős mémmé vált.

⁸ Eredetiben: „comic character wearing a mischievous smile that is meant to represent the facial expression of an internet troll. The image is most commonly used to portray a character as a troll in rage comics, or alternatively, to identify oneself or another participant as such in online discussions”.

⁹ Eredetiben: „Posting a Trollface image into a forum thread is often used to claim that someone was being fooled or intentionally angered”.

6. ábra

Trollface mint a trollkodás vizuális azonosítása

Összegzés. A trollok kezelési módjai

Az előzőekben a troll viselkedés jellegzetességeit gyűjtöttem össze, és amellet érveltem példáimmal, hogy a vizualitás aspektusa nem zárható ki a trollkodásból, és a troll mint internetes szerep vizsgálatakor a trollkodás vizuális formáit is figyelembe kell venni.

Zárásképpen röviden bemutatom, hogy miképpen kezelhetők a provokáló trollok. A troll viselkedéssel szembeni védekezésről tanácsadó cikkek sokasága jelent meg (vö. a tudományos diskurzusban megjelenő Twitter-trollokkal szembeni védekezésről: Dance 2017). Amit e tanácsok közül különösen érdemes megfontolni, az a folyamatos éberség, az internetes információkkal szembeni kritikus hozzáállás (még tágabban a médiatudatosság). A trollokkal kapcsolatban a legtöbb esetben azt javasolják, hogy: „Ne reagáljunk a szándékosan provokatív megnyilatkozásokra. A trollok mindig is trollkodni fognak. Ne idegesítsük fel magunkat a nyilvánvalóan dühítő kommenteken, amelyek célja a provokáció. Ha mégis dühösen reagálunk, a trollok elérik céljukat. Válasszuk meg jól, mikor érdemes csatázni: ha azt gyanítjuk, hogy valaki csak fel akar dühíteni, ne adjuk meg neki ezt az elégtételt”¹⁰ (Elliott 2015). Röviden: „don’t feed the troll”, vagyis ne etessük a trollt.

Irodalom

- Batár Levente (2007) A beszólás mint beszédaktus. *Magyar Nyelvőr*, 131/4. 451–464.
- Berkowitz, Leonard (1994) Is Something Missing? Some Observations Prompted by the Cognitive-Associationist View of Anger and Emotional Aggression. In: Huesmann, L. R. (szerk.) *Aggressive Behavior: Current Perspectives*. New York, Plenum Press. 35–57. https://doi.org/10.1007/978-1-4757-9116-7_3
- Brock, Alexander (2008) Humor, jokes, and irony versus mocking, gossip and black humor. In: Antos, Gerd – Ventola, Eija (szerk.) *Handbook of Interpersonal Communication. Handbooks of Applied Linguistics*, Vol. 2. Berlin – New York, Mouton de Gruyter. 541–565. <https://doi.org/10.1515/9783110211399.4.541>
- Brown, Penelope – Levinson, Stephen C. (1978) Universals in language usage. Politeness phenomena. In Goody, Esther N. (szerk.) *Questions and Politeness. Strategies in Social*

¹⁰ Eredetiben: „Don’t react to deliberately provocative statements. Trolls gonna troll. Don’t let yourself rise to obviously inflammatory comments that are only designed to provoke others. If you do, you’re giving the trolls what they wanted. Pick your battles – if you suspect someone is just trying to get a rise out of you, don’t give him or her the satisfaction.”

- Interaction. *Cambridge Papers in Social Anthropology* 8. Cambridge, Cambridge University Press. 56–232.
- Buckels, Erin E. – Trapnell, Paul D. – Paulhus, Delroy L. (2014) Trolls just want to have fun. The Dark Triad of Personality. *Personality and Individual Differences*, 67. 97–102. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2014.01.016>, <https://doi.org/10.4018/ijep.2014100102>
- Buss, Arnold H. (1961) *The psychology of aggression*. New York, Wiley. <https://doi.org/10.1037/11160-000>
- Dance, Amber (2017) Communication: Antisocial media. *Nature*, 543. 275–277. <https://doi.org/10.1038/nj7644-275a>
- Domonkosi Ágnes (2008) A nyelvi agresszió szerepe a személyközi viszonylatokban. In: Zimányi Árpád (szerk.) *Az agresszió kutatásról interdiszciplináris keretben*. Eger, EKF Líceum Kiadó. 53–59.
- Donath, Judith (1999) Identity and Deception in the Virtual Community. In: Kollock, Peter – Smith, Marc A. (szerk.) *Communities in Cyberspace*. London, Routledge. 29–59. <https://doi.org/10.2307/2655574>
- Freud, Sigmund (1905/1985) *Der Witz und seine Beziehung zum Unbewussten*. Leipzig, Gustav Kiepenheuer.
- Günthner, Susanne (2008) Interactional Sociolinguistics. In: Antos, Gerd – Ventola, Eija – Weber, Tilo (szerk.) *Handbook of Interpersonal Communication*. Berlin – New York, Mouton de Gruyter. 53–76. <https://doi.org/10.1515/9783110211399.1.53>
- Hardaker, Claire (2010) Trolling in asynchronous computer-mediated communication: From user discussions to academic definitions. *Journal of Politeness Research*, 6. 215–242. <https://doi.org/10.1515/jplr.2010.011>
- Hardaker, Claire (2013) Uh....not_to_be_nitpicky_but...the_past. *Journal of Language Aggression and Conflict*, 1/1. 58–86. <https://doi.org/10.1075/jlac.1.1.04har>
- Heltai Pál (2016) A sértés beszédaktusának sajátosságai. In: *Nyelv – nyelvtechnológia – nyelvpedagógia: 21. századi távlatok. XXV. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus előadásai*. Budapest, PPKE.
- Hughlings Jackson, John (1879/1958) On affections of speech from disease of the brain. In: Taylor, J. (szerk.) *Selected Writings of John Hughlings Jackson*. Volume 2. New York, Basic Books. 184–204. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780195177640.003.0019>
- Kegyessné Szekeres Erika (2008) Verbális agresszió és nemi sztereotípiák. In: Zimányi Árpád (szerk.) *Az agresszió kutatásról interdiszciplináris keretben*. Eger, EKF Líceum Kiadó. 61–90.
- Lewis, Bex (2012) The Renaissance of ‘Keep Calm and Carry On’. *The Poster*, 2. 7–23. https://doi.org/10.1386/post.2.1.7_1
- Norricks, Neal R. (2001) Jokes and joking in conversation. In: Brinker, Klaus – Antos, Gerd – Heinemann, Wolfgang – Svager, Sven F. (szerk.) *Text- und Gesprächslinguistik. Linguistics of Text and Conversation. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung. An International Handbook of Contemporary Research 2*. Berlin – New York, Walter de Gruyter. 1438–1449. <https://doi.org/10.1515/9783110194227>
- Petykó Márton (2013) Az internetes troll mint identitás kialakítása politikai blogok diskurzusában. *Magyar Nyelvőr*, 137/3. 274–313.

- Pulkkinen, Lea (1987) Offensive and Defensive Aggression in Humans: A Longitudinal Perspective. *Aggressive Behavior*, 13. 197–212.
[https://doi.org/10.1002/1098-2337\(1987\)13:4<197::AID-AB2480130404>3.0.CO;2-E](https://doi.org/10.1002/1098-2337(1987)13:4<197::AID-AB2480130404>3.0.CO;2-E)
- Rudas, Judit (2016) A trollok nyelvi viselkedésének pragmatikai elemzése. BA szakdolgozat, kézirat. Témavezető: Veszelszki Ágnes. Budapest, ELTE BTK.
- Shin, Jiwon (2008) Morality and Internet Behavior: A Study of the Internet Troll and its Relation with Morality on the Internet. *Technology and Teacher Education Annual Review*, 5. 28–34.
- Szili Katalin (2007) Az udvariasság pragmatikája. *Magyar Nyelvőr*, 131/1. 1–17.
- Tóth Péter (2007) A médiahatás-kutatás problémái: az agresszió és az erőszak rekonceptualizálása. *Médiakutató*, 2007. tél.
 Online: http://www.mediakutato.hu/cikk/2007_04_tel/05_mediahatas_eroszak
- Tracy, Karen – Mirivel, Julien C. (2009) Discourse Analysis: The Practice and Practical Value of Taping, Transcribing, and Analyzing Talk. In Frey, Lawrence R. – Cissna, Kenneth N. (szerk.) *Routledge Handbook of Applied Communication Research*. New York, Routledge. 153–178. <https://doi.org/10.4324/9780203871645>
- Van Dijk, Teun A. (2006) Discourse and manipulation. *Discourse and Society*, 17/2. 359–386.
<https://doi.org/10.1177/0957926506060250>
- Veszelszki Ágnes – Parapatics Andrea (2014) A részvételtől a részvétig. A halál megjelenése és gyászmunka a közösségi oldalakon. *Magyar Nyelvőr*, 2014/2. 179–198.
- Veszelszki, Ágnes – Falyuna, Nóra – Fodorné Tóth, Krisztina – Tóth, Aliz (m. a.) Az internetbiztonság kommunikáció- és nyelvtudományi aspektusból. In: Fülöp, Hajnalka – Kollár, Csaba (szerk.) *Internetbiztonság*. (megjelenés alatt)
- Veszelszki, Ágnes – Parapatics, Andrea (2016) From Cooperation to Compassion: Death and Bereavement on Social Networking Websites. In: Knautz, Kathrin – Baran, Katsiaryna S. (szerk.) *Facets of Facebook: Use and Users. Series Knowledge & Information*. Berlin–Boston, De Gruyter Mouton. 172–209. <https://doi.org/10.1515/9783110418163-008>
- Veszelszki, Ágnes (2013) Promiscuity of Images. Memes from an English-Hungarian contrastive perspective. In: Benedek, András – Nyíri, Kristóf (szerk.) *How To Do Things With Pictures: Skill, Practice, Performance*. Frankfurt, Peter Lang.
<https://doi.org/10.3726/978-3-653-03620-6/12>
- Veszelszki, Ágnes (2015a) Megfontolások a digitális kommunikáció pragmatikai leírásához. In: Bárdosi, Vilmos (szerk.) *A nyelvi pragmatika kérdései szinkrón és diakrón megközelítésben*. Budapest, Tinta Könyvkiadó. 239–250.
- Veszelszki, Ágnes (2015b) Konfliktuskezelés a közösségi médiában. Esettanulmány a Trollfoci vs. Notts County példáján. *Médiakutató*, 2015/2. 39–51.
- Veszelszki, Ágnes (2015c) Hogyan kezelhetők a trollok a PR eszközeivel? Online konfliktuskezelés egy futballklub Facebook-oldalán. In: Sós Péter János – Szécsi Gábor (szerk.) *Jövőkép és konfliktusok: A Public Relations elmélete és gyakorlata*. Budapest, Alapítvány a Public Relations Fejlesztéséért. 132–147.
- Veszelszki, Ágnes (2017) *Die Emotionalisierung des Diskurses über Politik in Facebook-Kommentaren. Eine rhetorische Analyse*. Konferenciaelőadás. Emotionalisierung in der Politik, Konrad-Adenauer-Stiftung. Cadenabbia (Olaszország), 2017. június 17.

- Veszelszki, Ágnes (szerk.) (2012) *Netszótár. @-tól a Zukbergnetig*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó.
- Wallace, Patricia (2006) *Az internet pszichológiája*. Budapest, Osiris. Eredetiben: (1999) *The Psychology of the Internet*. Cambridge, Cambridge University Press.
<https://doi.org/10.1017/cbo9780511581670>

Internetes források

- Camber, Rebecca – Neville, Simon (2011) Sick internet 'troll' who posted vile messages and videos taunting the death of teenagers is jailed for 18 WEEKS. *Daily Mail*. Online: <http://www.dailymail.co.uk/news/article-2036935/Natasha-MacBryde-death-Facebook-internet-troll-Sean-Duffy-jailed.html>
- Doyle, Jennifer (1989) <hick!> Google Groups. 14. 12. 1989.
<https://groups.google.com/forum/#!msg/alt.callahans/SphfCkUsdtY/FggkP4rvoQEJ>
- Elliott, Amy-Mae (2015) How to debate the big issues on social media. *Mashable*.
<http://mashable.com/2015/03/16/social-media-etiquette-debates/> [2016. 09. 15.]
- Maddox, Thomas (1989) Re: CyberSpace Conference. 22. 10. 1989. Google Groups.
<https://groups.google.com/forum/#!msg/alt.cyberpunk/976Vj979FPX973Q/973Ytxg-JeCdMJ>
- Rampton, John (2016) 5 powerful ways social media has forever altered the way we do business. *Mashable*.
<http://mashable.com/2016/09/14/5-ways-social-media-changed-business/> [2016. 10. 06.]
- W1 = Troll. *Online Etymology Dictionary*.
<http://www.etymonline.com/index.php?term=troll> [2016. 10. 26.]
- W2 = Troll. *Merriam-Webster*.
<http://www.merriam-webster.com/dictionary/troll> [2016. 10. 26.]
- W3 = Trolling. *Know your Meme*.
<http://knowyourmeme.com/memes/subcultures/trolling> [2016. 10. 26.]
- W4 = KFC confirm: Deep fried rat is actually chicken. *Telegraph*.
<http://www.telegraph.co.uk/foodanddrink/foodanddrinknews/11695506/KFC-confirm-deep-fried-rat-is-actually-just-chicken.html> [2016. 10. 06.]
- W5 = *Trollfoci*. <https://www.facebook.com/troll0foci/> [2016. 10. 26.]
- W6 = Trollface. *Know your Meme*.
<http://knowyourmeme.com/memes/trollface-coolface-problem> [2016. 10. 26.]

NÉPMESÉKBŐL TÁPLÁLKOZÓ VÁLLALATI KOMMUNIKÁCIÓ

A pénzügyi kommunikáció és a népmesék kapcsolódási pontjai

Mitev Ariel – Zsótér Boglárka

ariel.mitev@uni-corvinus.hu – boglarka.zsoter@uni-corvinus.hu

DOI: 10.20520/JEL-KEP.2017.2.31

Absztrakt

A vállalati kommunikáció számos módon kapcsolódik a mesékhez, átvéve vagy adaptálva belőlük különféle elemeket. A cikk célja annak bemutatása, hogy milyen pontokon kapcsolódnak egymáshoz a népmese és a pénzügyi kommunikáció különféle sajátosságai, és az összefüggések hogyan ábrázolhatók egy fogalmi keretben. A modell középpontjában a befogadói élmény áll, amelyet először a népmesék, majd pedig a vállalati kommunikáció befolyásol, amely egyesesen merít a népmesei elemekből, és átveszi, számos esetben a maga képére formálja a már ismert mintázatokat. Tanulmányunkban bemutatjuk azokat a népmesei elemeket, amelyek lényegesek pénzügyi szempontból és irányt mutatnak a jelen vállalati kommunikációjának és pénzügyi edukációjának.

Kulcsszavak

pénzügyi szempontok, népmese, kommunikációs stratégia

CORPORATE STORYTELLING BASED UPON FAIRY TALES

Linking points between financial communication and fairy tales

Ariel Mitev – Boglárka Zsótér

Abstract

Corporate communication can be connected to fairy tales in many ways. For instance, corporate storytelling can adapt or apply the elements of style and content of traditional fairy tales. The purpose of this paper is to give an introductory overview and a conceptual framework of the relationship between financial communication and fairy tales. Our approach focuses on the recipient's experience influenced first by the fairy tales and secondly by the corporate communication, which applies the elements of the fairy tales and uses their well known patterns in its practice. We try to take into account all the elements of fairy tales that are important from financial point of view and can set the course of financial communication and financial education.

Keywords

financial aspects, fairy tales, communication strategy

NÉPMESÉKBŐL TÁPLÁLKOZÓ VÁLLALATI KOMMUNIKÁCIÓ

A pénzügyi kommunikáció és a népmesék kapcsolódási pontjai

Mitev Ariel – Zsótér Boglárka

Bevezetés

A meseírás sémái, nyelvi fordulatai ismertek, a pénzügyi szolgáltatók választhatnak, hogy a mesében milyen szerepet szeretnének betölteni vagy éppen a fogyasztókkal milyen szerepet kívánnak eljátszatni. Gyakran előfordul ugyanis, hogy a szolgáltatók más szerepben képzelik el magukat, mint ahogy a mindennapi élet hősei látják őket (pl. bölcs segítő vs. gonosz boszorkány). Cikkünkben a népmesék és a vállalati pénzügyi kommunikáció kapcsolódási pontjait, megjelenési formáit kutatjuk.

Sokan gondolják úgy, hogy a mesének nincs sok köze a valósághoz, hiszen gyermekeknek való műfaj. A népi kultúrában a mese elsősorban felnőtteknek szóló narratív műfajnak tekinthető, és szorosan kötődik az illető közösség társadalmi-kulturális életéhez (Jenei 2009). A mese eredendően a felnőttek szórakoztatására-okulására szolgáló műfaj volt (Boldizsár 2016). A felnőttmese később háttérbe szorult. A Grimm-mesék hatására, s elsősorban a dán Hans Christian Andersen nyomán a 19-20. század műmeséje általában gyermekmese.

Az irodalom mindig bepillantást enged az adott kultúra különféle mélységű rétegeibe, ugyanakkor meglehetősen gyér érdeklődésre tartott számot ezidáig, hogy a mesékben milyen érzelmek kapcsolhatók a pénzhez, valamint a tulajdonhoz. Ennek feltárása annak megértésében lényeges, hogy milyen pénzügyi attitűdöt és értékeket közvetítünk gyermekeink és unokáink számára. Ezek a tényezők hatással vannak jelen magatartásunkra, amellyel a jövő társadalmának alapjait fektetjük le (Doyle és Doyle 2001).

Von Franz (1998) elmélete szerint a mesékben az ember alapvető struktúrái köszönnek vissza, ráadásul a mítoszokhoz képest intenzívebb mértékben. Míg a mítoszok többnyire mélyebben beágyazódtak a társadalom tudatos kultúrájába (pl. a Gilgames-eposz nehezen érthető meg a babiloni-sumer kultúra nélkül), addig a mese könnyebben kel vándorútra, hiszen olyan mértékben redukálódott az alapvető strukturális elemek szintjére, hogy minden kultúra számára jelentéssel bír. A mesék az ember viselkedési mintáinak valóságos tárházát jelentik (Von Franz 1998).

Ha egy kultúra mélyére szeretnénk hatolni, célszerű megismerni annak mélyebb rétegeit. A hofstedei hagyománymodell alapján az értékekhez eljutni a szimbólumokon, hősökön és rítusokon keresztül vezet az út (Hofstede és Hofstede 2008), melyek integrált formában leginkább a népmesében jelennek meg. A mesék szimbólumrendszere gazdag és sokrétű, a

hősök bemutatása archetipikus, a történet végén pedig többnyire a jó győz. A népmesék emlékezetes és követendő hősöket és hősnőket állítanak (bár ez utóbbi egy férfias kultúrában viszonylag ritka).

A mese pszichológiai értelmezése Freuddal (1958) és Junggal (1997) vette kezdetét. Jung (1997) szerint a mesékből származó archetípusok mélyebb betekintést nyújtanak a kollektív tudatalatti szintre. Bettelheim (2005) freudi alapokon elemezte a meséket, és úgy látja, hogy a mesék segítenek legyőzni a szorongást oly módon, hogy a hős vagy a hősnő (akikkel a gyermek azonosul) mindig győztesen kerül ki. Lévi-Strauss (2001) szerint a mitikus mesék időtlenek (és ezért időtállóak is egyben), és magyarázatul szolgálnak a múlt, a jelen, valamint a jövő megértéséhez. A népmesék elemzése a metaforák feltárásához is segítséget nyújt (Zaltman és Zaltman 2008).

Doyle (1999) úgy érvel, hogy az irodalom által közvetített társas attitűdök és értékek olyan elsődleges adatforrást jelentenek, amely legalább annyira megbízható és érvényes, mint a tradicionális társadalomtudományi adatok, ráadásul friss és újszerű információval szolgálnak.

Ettől függetlenül mind a nemzetközi, mind pedig a hazai kutatásoknak csak viszonylag kis száma foglalkozik a mesék marketing vagy pénzügyi vonatkozásaival. A magyar szerzők közül Neulinger (2013) vizsgálta a gyermekmesék hatását a gyermekek szocializációjában, Mitev (2007) pedig az alkoholfogyasztást elemezte Propp varázsmese-kutató szakaszolását alapul véve.

Annak az értelmezése, hogy a gazdagság valójában jó vagy gonosz, már régóta értékrendbéli kérdés. Doyle (1999) szerint a zsidó-keresztény hagyomány kezdetben még ellenségesen viszonyul a gazdagsághoz, Kálvin János ugyanakkor a gonoszból jóvá változtatta a gazdagságot, amikor a pénzteremtést Istennek üdvözítő cselekedetként hirdette (Tawney 1926). Emiatt a vagyon felhalmozása – legalábbis a kálvinisták számára – az imádság egyik fajtája. McClelland (1961) motivációs elmélete a teljesítményt, a kapcsolatot, valamint a hatalmat tartja a három legfontosabb szükségletnek. McClelland ezeket a motívumokat arra is felhasználta, hogy különböző civilizációk gazdasági sikereit is előrejelezze.

Merchant et al. (2017) a népmesei kiválasztás (folk tale elicitation, FTE) technikáját alkalmazták annak érdekében, hogy mind énikus (szelf), mind pedig étikus (kutató) interpretációkat tudjanak nyerni a pénzzel kapcsolatos véleményekkel összefüggésben. Az interjúk előtt a válaszadók pénzzel kapcsolatos meséket kaptak, ami segítette az interjúra való ráhangolódást.

A vállalati kommunikáció számos módon kapcsolódik a meséhez, abból átvéve vagy adaptálva különféle elemeket. A cikk célja annak bemutatása, hogy milyen pontokon kapcsolódnak egymáshoz a népmese, valamint a vállalati kommunikáció különféle elemei, főként a pénzügyi szempontok függvényében.

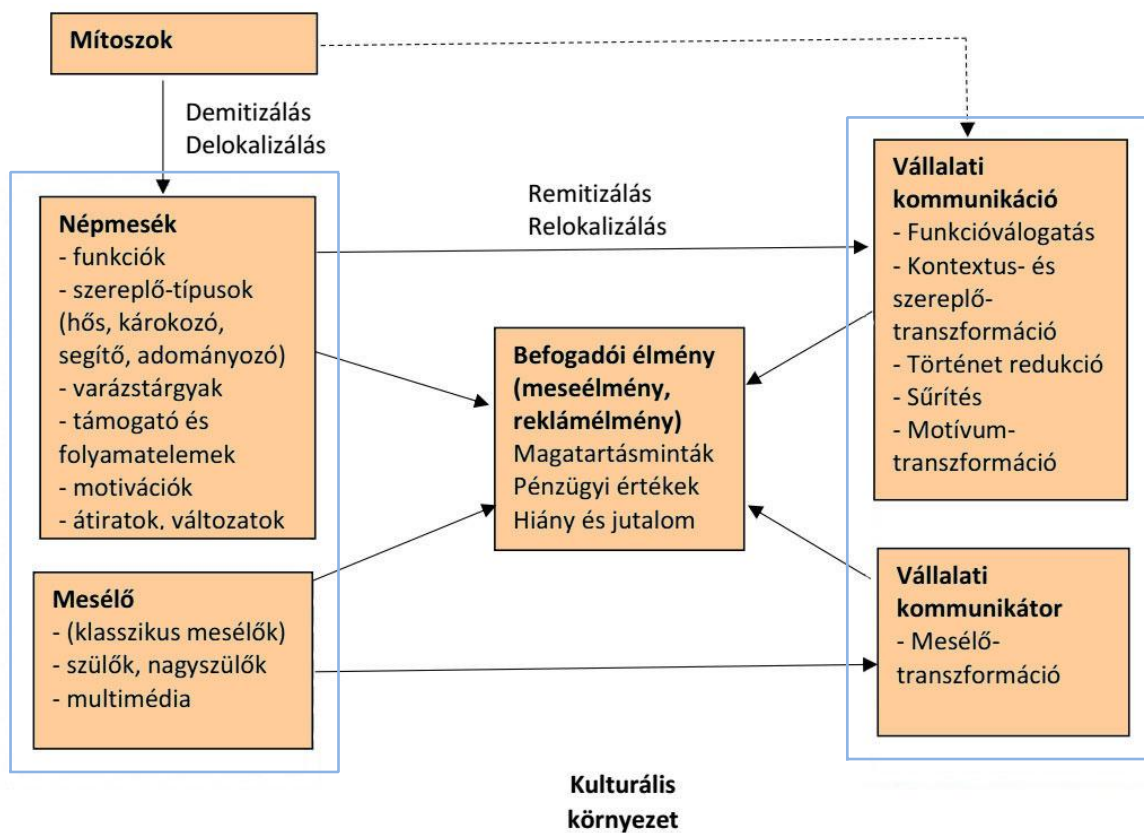
A tanulmány megállapításai elsősorban a népmesékre (és azon belül is leginkább a tündérmese-típusúakra) vonatkoznak, nem kizárva azt, hogy számos szempont más népmese-típusokra vagy bizonyos műmesékre is kiterjeszthető.

A népmese és a pénzügyi kommunikáció kapcsolódási pontjai

A népmese és a pénzügyi kommunikáció számos módon kapcsolódik egymáshoz. Az 1. ábra a népmese és a vállalati kommunikáció komplex viszonyrendszerét, egymásra, valamint a befogadói élményre gyakorolt hatását mutatja be. Az elemzésben főként a pénzügyi aspektusra koncentráltunk, ezért minden dimenziónál jelezzük, hol van a pénzügyi szempontoknak jelentőségük (emiatt a modell nem tartalmaz minden, a népmeséknél releváns elemet).

1. ábra

Népmese és pénzügyi kommunikáció hatása a befogadói élményre

Forrás: saját szerkesztés

A népmesék alapvetően a mítoszokból származtathatók, csupán kevesebb bennük a mitikus elem, valamint az adott közösség mindennapi problémáit és vágyait helyezik a középpontba. Bizonyos mesetípusoknál formailag erős párhuzamok fedezhetők fel, Propp (1995) azt állítja, hogy morfológiai értelemben nincs különbség a varázsmesék és a mítoszok között.

A modell középpontjában a befogadói élmény áll, amelyet először a népmesék, majd pedig a vállalati kommunikáció befolyásol, amely ügyesen merít a népmesei elemekből, és a már ismert mintázatokat átveszi, valamint számos esetben a maga képére formálja. A reklámoknak például lényegesen kevesebb idejük van a kommunikációra (egy adott alkalommal, ugyanakkor a hatás ismétlésekkel növelhető), emiatt más kontextusba helyezik a történetet (hogy érthetőbbé váljon a célcsoport számára, könnyebben lehessen a párhuzamokat felfedezni), redukálják és sűritik a történetet (csupán a számukra lényeges elemekre koncentrálva), átalakíthatják a motívumokat és a funkciókat.

Befogadói élmény

A metamorfózis átalakulást jelent, a mese olvasása vagy hallgatása során személyesen átélhető jelenség, amikor is a gyermekek „belebújnak” a mesehős bőrébe. Ez az ideiglenes átalakulás átmenetileg kikapcsolja a racionális kontrollt, és rávilágít arra, hogy milyen rejtett erőforrásai vannak, mire vágyik, mitől fél, mit utasít el, stb. (Kádár 2013). A hősök átalakulása (pl. szegénylegényből királyfi) révén a mese számos nagy kérdésre ad választ, gyakor-

latilag leképez számos nehézséget és problémát (ilyen lehet pl. a sárkány, amely a félelmeinket szimbolizálja).

A mese pszichológiai hatását kontemplatív együttmozgás adja (Bettelheim 2005). Lényege, hogy a mesehőssel való azonosulás révén a gyermekek indirekt módon találkoznak az élet fontos tanulságaival, pl. ahhoz, hogy bizonyos élethelyzeteket megoldjanak, külsőleg-belsőleg át kell alakulniuk, fejlődniük kell. A szimbólumokban való gondolkodás lehetővé teszi a gyermekek számára a kellemetlen és elfogadhatatlan tulajdonságokkal való szembenézést is (Kádár 2013). A történetek hallgatása közben a gyermekek megtapasztalhatják a döntések és tettek következményeit, így olyan helyzetekben is megismerik a konzekvenciákat, amelyekkel egyébként a jelen élethelyzetükben nem találkoznak.

Komáromi (1999) szerint a mese képi világa és valóságábrázolása tükrözi a gyermeki gondolatvilágot, gondolkodásmódot, ezáltal a mese „a gyermek szemével nézett világ”. A gyermek a mesehallgatás/olvasás során belső képeket készít. Mindez úgy történik, hogy a látott, hallott és érzékelt dolgokat rögzíti, majd ezekhez pozitív vagy negatív érzelmi színezetet kapcsol (Kádár 2014). Csepeli és Tóth (1988) kiemeli, hogy bár a szimbólumképzéssel összefüggő mese- és mítoszérzékenység a növekedéssel csökken, ám teljes mértékben sosem tűnik el teljesen. Vagyis nemcsak a gyermekek képesek a szimbólumteremtésre, hanem a felnőttek is, akik a jelképeket szintén a kulturális környezetükből hívják le.

Dieckmann (1986) szerint a mesék oly mértékben befolyásolják, hogy az egyén miként tekint saját magára, valamint a világra, hogy ennek alapján viselkedik a való életben is. McClelland (1961) pedig úgy érvel, hogy a mesék, valamint más irodalmi művek lefektetik az alapértékeit annak, hogy a jövő generációja milyen értékrendet képvisel és milyen társadalmi berendezkedést fog megvalósítani.

Hasonló elven működnek a reklámok is, mivel Hirschman és Thompson (1997) szerint a befogadók a reklámot projektív eszközként használják annak érdekében, hogy jelentésüket saját magukra tudják átvinni. A jelentések aztán összefonódnak az egyén önmagáról alkotott fogalmával, és reklám-élmény jön létre. Parker (1998) eredményei is azt mutatják, hogy az emberek kapcsolatot teremtenek a reklámok, valamint életük alapvető eseményei között. Vagyis a reklámozók képesek az életmotívumokra, valamint a termékeket, illetve szolgáltatásokat érintő mítoszokra rácsatlakozni.

A tündérmesében az erkölcsi értékek meglehetősen viszonylagosak, hiszen önmagában semmi sem tekinthető erénynek vagy bűnnek, hanem annak alapján minősítődik, hogy a hős javát szolgálja-e vagy sem (Boldizsár 1997). Ez a logika célorientált, erkölcsi értelemben pedig megkérdőjelezhető.

Mesék, mítoszok és vállalati kommunikáció

A mítosz és a mese azonos forrásból táplálkozik (Lévi-Strauss 2001), kapcsolatuk szoros, mivel egy társadalom mítoszaiban és meséiben majdnem mindig ugyanazok a szereplők és motívumok térnek vissza azonos vagy megváltozott alakban. A mesék miniatűr mítoszoknak tekinthetők, amelyekben ugyanazok az oppozíciók jelennek meg, csak kisebb léptékben. A szembenállás alapja nem kozmológiai, metafizikai vagy természeti, hanem sokkal inkább helyi, társadalmi vagy morális ellentét. Mivel a mesék szerkezetileg kevésbé kötöttek, emiatt több lehetőség adódik a játékokra, a permutációk viszonylag szabaddá válnak, és fokozatosan bizonyos véletlenszerűségre tesznek szert (Lévi-Strauss 2001).

1. táblázat
Mítoszok és mesék közti főbb különbségek

Szempont	Mítosz	Mese
Oppozíciók erőssége	Erős	Gyenge
Oppozíciók alapja	Kozmológiai, metafizikai vagy természeti ellentétek	Helyi, társadalmi vagy morális ellentétek
Oppozíciók megragadhatósága	Könnyű	Nehéz
Formai kötöttség	Kötött szerkezet: logikai kohézió, vallási ortodoxia és társadalmi nyomás miatt	Kevésbé kötött: Játékos, szabad permutációk, véletlenszerűség
Külső hatással szembeni ellenállóképesség	Erős	Gyenge, folyamatosan változik

Forrás: Lévi-Strauss (2001) 109. old. alapján

A népmesék a mítoszokhoz képest kevésbé mitikusak, hősei sokkal közelebb vannak az emberek világához, mint az istenekéhez. A mesénél a befogadó sokkal inkább úgy érzi, hogy ez róla szól, ez akár az ő problémája is lehetne vagy saját vágyainak kivetülését is láthatja benne. A helyszín a népmeséknél nem egy konkrét földrajzi helyhez kapcsolható (bárhon lehet és sehol sincs, az ismert világon belül vagy azon túl, vagyis az Óperenciás tengeren is túl).

Míg a klasszikus mítoszok hajlamosak eltűnni (vagy más formában továbbélni), addig a mesék külső hatások miatt könnyen letérhetnek pályájukról, ami azzal a veszéllyel jár, hogy más szórakozási vagy kommunikációs formák bekebelezik (Lévi-Strauss, 2001). A meséknek ez a képlekenysége nagyszerű termőtalajt jelent a vállalati kommunikáció számára. A gyurmaként formálható meseösszetevők jól használható építőanyagot jelentenek a szervezeti kommunikáció számára.

A vállalati kommunikáció mind a mesékből, mind pedig a mítoszokból merít, a marketingszakma jeleskedik abban, hogy kereskedelmi célok érdekében a már létező mítoszokra épít vagy újakat teremt (Levy, 1981). A modern mítoszok ritualizált kapcsolatot hoznak létre a termékhasználat és a problémamegoldás között, a probléma mellett (pl. pénzügyi helyzet) a kulturálisan elvárt megoldási lehetőségeket is bemutatják (Domzal és Kernan, 1992). A mítosz eredeti funkciója – a természetes és humán világ magyarázata az istenségekről szóló történetekkel (Randazzo, 1993) – fenntartja magyarázó erejét arra vonatkozóan, hogy mi a kívánatos magatartás és mi nem az. Mivel a reklámok mítoszokat teremtenek (Randazzo, 1993), a mitikus cselekményekről, hősookról és értékekről szóló pontos információk lehetővé teszik a célcsoport és a mítoszok összehangolását.

A vállalati kommunikáció erősebb helyzetben lévén átvesz elemeket, megpörgetve és fel is gyorsítva a történetet, emiatt azt is mondhatnánk, a mese bizonyos elemei a vállalati kommunikáció hátán vesznek lendületet.

Mesélő szerepének átalakulása

A meséknél kiemelt jelentőséggel bír a mesélő szerepe, hiszen a mesélés módja, stílusa óriási hatással van a meseélményre. A klasszikus mesélő szerepét átvették a szülők, nagyszülők, napjainkban pedig a multimédia (mesecsatornák, közösségi oldalak). A személyes hangnem-

ből személytelenebb, standardizáltabb, de szélesebb kört elérő változatok keltek életre, valamint a használható kommunikációs csatornák száma is nőtt.

Míg a mesemondók régebben megbecsült státuszban voltak, és az adott közösség véleményvezérei voltak (Boldizsár 2004), mostanában a klasszikus mesemondók gyakorlatilag eltűntek, és átvették szerepüket először a szülők (nagyszülők), valamint a multimédiás eszközök. Míg a klasszikus mesemondó egy kisebb a közösségnek adott elő, egyéni előadásmódja az adott szociális és kulturális közegébe ágyazódott be. A mesemondó ugyanis a közösségben felhalmozott tudást, szokásokat, hiedelmeket, viselkedést szabályokat, gondolkodási sémákat, valamint nyelvi eszközöket használja fel a meseszövegszervezésben (Görög-Karády 2007). Stallings (1988) történehallgatási transztnak nevezi azt az állapotot, ami akkor jön létre, ha élőszóval mesélnek.

A vállalati kommunikációban a klasszikus mesemondók által betöltött véleményvezérszerepet kísérlik meg átmenteni, vagyis azokat a véleményvezéreket beállítani a csatornába, akiket az adott közönség elérésére a leginkább alkalmasak (pl. történetmesélők a reklámokban, bloggerek). A mesemondóra ily módon óriási felelősség hárul, hogy mit hogyan mond el, mit emel ki.

Népmesei szereplők és funkcióik, valamint pénzügyi relevanciájuk

Propp (1995) összesen hét szereplőt különböztet meg, melyek a pénzügyi helyzetet különféleképpen befolyásolják. A szereplők közül nem mindegyik releváns pénzügyi értelemben, mivel nem mindegyiknek van hatása a hős pénzügyi helyzetére (2. táblázat). A bátor és vakmerő hős gyakran tekinthető kiválasztottnak (Boldizsár 2004), amit előszeretettel alkalmaznak pénzügyi kommunikációnál is (pl. a lottóhirdetés vagy valamilyen pénzügyi megoldásokat kínáló reklám arra veszi rá a célcsoportot, hogy újabb alternatívákat próbáljon ki, hiszen csak a kiválasztott lehet szerencsés vagy olyan valaki, aki képes jó döntést hozni).

Mivel az ellenfél legfontosabb funkciója a károkozás (Boldizsár 1997), ezért a vállalati kommunikáció sokszor nem is konkrét szereplőt, hanem a kialakult anyagi helyzetet (hiány, probléma, gond stb.) mutatja be, és nem annyira lényeges, hogy ez konkrétan kinek köszönhető. A kommunikáció pozitív felütése miatt a hiány (probléma) bemutatására elsősorban azért van szükség, hogy a szolgáltató milyen kiutat mutat a hősnek (pl. hitelfelvevőnek), hogyan tud a kialakult helyzeten javítani.

Pénzügyi szempontból kiemelendő a hős útját befolyásoló két szereplőtípus, az egyik az adományozó, a másik pedig a segítőtárs. A két szerepkör hasonló, de nem teljesen ugyanaz (3. táblázat).

Míg az adományozóra a hős általában véletlenül bukkan, és különféle próbáknak veti alá a hőst, hogy aztán a végeredmény függvényében jutalomban vagy büntetésben részesítse (bizonyos esetekben a próbatétel kommunikációs jellegű, például helyes üdvözlés vagy jó kérdés elegendő a jutalom megszerzéséhez). A hős és az adományozó közti lévő kapcsolat érzelmileg nem túlságosan mély, sokkal inkább tranzakcióközpontú, semleges (Boldizsár 1997). Az adományozó gyakran valamilyen varázsszerepet ad jutalmul a hősnek. Ez azért lényeges, mivel a tündérmese hőse sosem tudna megfelelni a próbáknak segítőtársak és varázsszerepek nélkül, vagyis olyan tárgyak nélkül, amelyek „hétköznapi használati jellegűtől megfosztva vagy abból kiemelkedve különleges módon szolgálgják gazdáikat” (Boldizsár 1997: 116). A varázsszerepek egyik csoportjának megszerzéséhez elengedhetetlen a hős „helyes magatartása” (pl. hitelnél próba lehet a hitelminősítés, az elvárt helyes magatartás az ügyfél szabálykövető viselkedése). A tündérmesékben gyakran megjelennek a konkrét, pénzügyi hasznot termelő varázstárgyak vagy jószágok, mint például a terülj-asztalka, a csodadaráló, az aranyat hullajtó számár, a ki nem fogyó erszény, ezek alapvetően a hős anyagi gyarapodását szolgálják. Ezeknek a mágikus tárgyaknak az a sajátosságuk, hogy gyakran nem elegendő megszerezni azokat, hanem vissza is kell azokat szerezni (Boldizsár 1997).

2. táblázat
A hét népmesei szereplő funkciói és pénzügyi relevanciája

Szereplők	Hozzájuk rendelt funkciók	Pénzügyi termék és kommunikáció
Ellenfél (károkozó)	Károkozás A viadal vagy a hőssel folytatott küzdelem más formája Üldözés	Absztrakt vagy nem megszemélyesített, inkább helyzetet mutat, mint konkrét károkozót. A kialakult helyzetért (hiányért, kárért) felelős
Adományozó (felfegyverző)	A varázsszerek átadásának előkészítése A hős ellátása, felfegyverzése a varázsszerekkel	Klasszikus banki hitelek, szerencsejáték (pl. varázsszelvény)
Segítőtárs	A hős térbeli helyváltoztatása A baj vagy a hiány megszüntetése Megmentés az üldözéstől Nehéz feladat megoldása A hős átváltoztatása	Segítőtárs funkcióit kínáló pénzügyi intézet
Keresett személy és apja szerepköre	A nehéz feladat kiszabása Megbélyegzés Leleplezés Felismerés A második károkozó megbüntetése Az esküvő	Pénzügyi kommunikációban indirekt s áttételes módon jelenik meg (pl. nagyobb ház igényével előálló társ, karácsonyi ajándékok igénye)
Útnak indító	Útnak indítás	Start hitelek
Hős	Útnak indulás Reagálás az adományozó kívánságára Esküvő	Hitelfelvételeket elfogad, együttműködik a bankkal, jobb vagyoni helyzetbe kerülhet
Álhős	Útnak indulás; Reagálás az adományozó kívánságára; Jogtalan követelés	Korlátozottan jelenik meg, legfeljebb olyan formában, mint aki rosszul dönt vagy pórul jár

Forrás: Propp (1995) alapján és kiegészítve

A csodálatos segítőtárs és a hős tipikusan egymásra talál, bár a logika nagyon hasonlít az adományozóval történő interakcióhoz: a segítőtársak ugyanis vagy úgy kerülnek a hős mellé, hogy az jót cselekszik velük (pl. állatoknál), esetleg ajándékozás révén vagy sikeres szolgáltatást követően. A köztük lévő érzelmi kapcsolat általában mélyebb, hiszen a segítő útítárs is egyben. A segítőtárs lehet teljeskörű eszköztárral rendelkező, vagyis (univerzális), aki/amely képes ellátni a legfontosabb transzformációs funkciókat: térbeli helyváltoztatás, a baj vagy a hiány megszüntetése, a hős megmentése az üldözőitől, a nehéz feladat megoldása, a hős

átváltoztatása. A magyar meséknél ennyire teljeskörű szolgáltatást kizárólag a táltos nyújt, akiért a hősnek keményen meg kell dolgoznia. Más segítők csupán korlátozott funkciók ellátására képesek (Boldizsár 1997).

3. táblázat

Adományozó és segítőtárs szerepek összehasonlítása a népmesékben

	Adományozó	Segítőtárs
Rábukkanás módja	Véletlen	Egymásra találás
Érzelmi kapcsolat	Semleges, felületes	Szoros, mély
Akiből lehet	Bárki, aki a szükséges tudás vagy eszköz birtokosa	Univerzális (pl. táltos), részleges (pl. messzelátó, messzehalló) vagy specialista (pl. aranyat tüsszentő csacsi, aranyat tojó tyúk)
Ami szerzhető	Képesség, varázstárgy (pl. terület-terület asztalkám)	Speciális képességekkel rendelkező útitárs
Pénzügyi példa	Tranzakcióközpontú banki gyakorlat, kevésbé ügyfélközpontú	Ügyfélközpontú bank, speciális megoldások

Forrás: Boldizsár (1997) alapján

Ezek közül a funkciók közül a pénzügyi szolgáltatók gyakran szeretnek egy vagy akár több funkciót ellátni, valamint azokat kommunikálni. Könnyen hozzásegíthetnek a helyváltoztatáshoz (pl. hitel utazásra, lakásépítésre), bajt vagy hiány szüntethetnek meg (pl. pénzügyi probléma, pénzhiány esetén), segíthetnek nehéz feladat megoldásában (pl. komplex pénzügyi tanácsadás), de leginkább abban érdekeltek, hogy a hős átváltozzon anyagi értelemben (pl. szegényből gazdaggá).

Gazdasági szempontból érdekes Bremond (1964) elemzése, aki a hős és a szövetségese közti kapcsolatot szerződésesnek fogja fel, és ennek a szerződéses jellegű viszonynak az előjelét az határozza meg, hogy valójában ki kinek szolgál vagy ki kinek fizet, és ennek alapján lesz az esemény javulás vagy degradáció (4. táblázat). Az ellenséggel szembeni fellépés is gyakran tárgyalásos formában valósul meg, amely történhet békés vagy erőszakos (agresszív) módon, melynek során a felek olyan, meglehetősen változatos eszközöket használhatnak, mint például a csábítás, a megfélemlítés vagy a félrevezetés (Meletyenzkij 1995).

A mesék folyamat és támogató elemei, valamint kapcsolódásuk a pénzügyi szempontokhoz

Campbell (1949) munkájában a mítoszok sémáit kutatta, és tizenhét fázist azonosított a hősök útjait elemezve. Mivel a mesék/mítoszok hőseinek útja egyfajta belső fejlődési utat, tanulási folyamatot szimbolizál, így neves pszichológusok (pl. Erikson, Maslow) is alapoztak Campbell munkásságára. Itt találkozunk tehát a fejlődépszichológia a mesekutatással. Minden mesében megtalálhatók a fenyegetés, menekülés, fordulópont és felgyógyulás elemei (Bettelheim 2005). Kádár (2014) nyolc olyan tényezőt azonosít, amely ezeknek az élethelyzeteknek a sikeres megoldásában fontos szerepet játszanak: komfortzóna elhagyása, életbátorság, perspektívaváltás, rugalmas alkalmazkodóképesség, erőforrások igénybevétele, lassú haladás, kitartó küzdelem, csodákban való hit. A Kádár (2014) által azonosított nyolc tényezőt, mesei

fordulatot két részre bontottuk: folyamat jellegű elemekre és támogató elemekre. A folyamathoz kapcsolódó elemek a mese folyamán kibontakozó cselekmény állomásai: komfortzóna elhagyása, lassú haladás és kitartó küzdelem. A támogató elemek között megkülönböztetünk képességet jelölő tényezőket, továbbá egyéb külső tényezőket, amelyek szükségesek a mesében megjelölt cél eléréséhez (ilyenek pl. az erőforrások). Az 5. és 6. táblázatokban a Kádár (2014) által azonosított nyolc elemet jelenítettük meg a felvázolt bontás alapján, és ezeket röviden jellemeztük, valamint hozzájuk rendeltünk vállalati aspektusokat, pénzügyi edukációs tartalmakat, vállalati kommunikációs elemeket is. A mesei fordulatok, amelyek jellemzően a legtöbb mesében megjelennek, megfeleltethetők számos élethelyzetnek, amelyeket pedig továbbvezethetünk a mindennapi pénzügyek irányába, hiszen azok nem mentesek az érzelmi és irracionális elemektől (Zsótér és Nagy 2012). Ez az irány azonban még további aspektusokra bontható, hiszen egyrészt szemléljük vállalati oldalról ezeket a helyzeteket, azaz egy adott életfeladat milyen teret enged például a bankoknak. Másrészt a folyamat jellegű elemek és a támogató elemek olyan tényezők, amelyeket a pénzügyi edukáció szempontjából is elemezhetünk, azaz megvizsgálhatjuk, hogy egy-egy helyzet megoldásához vagy képesség fejlesztéséhez hogyan járulhat hozzá a bankok vagy a civil szféra pénzügyi edukációs tevékenysége. Elemzésünkben a vállalati kommunikációval is párhuzamot vontunk, amely tulajdonképpen a mesei fordulatok/elemek kommunikációs üzenetekbe történő beágyazását jeleníti meg.

4. táblázat

Javulások és degradációk a hitelező (adós) és a hős közti kapcsolatrendszerben

	Javulások	Degradációk
Az elérés eszközei	A hitelező-szövetséges szolgálata	Önkéntes áldozat az adósszövetséges érdekében
	Az adós-szövetséges szolgálata	Adósságfizetés a hitelező-szövetséges részére
	Kezdeményezett agresszió	Agresszió elszenvedése
	Sikeres csapda	Hiba, eltévedés
	Bosszú	Büntetés

Forrás: Meletyinszki (1995) 180. old.

A *komfortzóna elhagyása* a mesék kezdő momentuma, azaz amikor a mesehős elindul. Ez történhet belső motiváció alapján, vagy sokszor szülői nyomásból, egyéb kényszerítő körülményből fakadóan. Ilyen kezdés lehet például: „Volt egyszer egy szegény ember, akinek annyi gyermeke volt, mint a rosta lika, még eggyel több. Hol volt mit egyenek, hol nem, s a szegény embert vetette fel a bú s a gond, hogy mit tudjon csinálni ezzel a sok gyerekekkel. Eleget mondta nekik, menjenek szolgálatba, de egyik restebb volt a másnál, mind az apjára tátotta a száját. No, mégsem úgy volt egészen. A legkisebb ügyibeváló legényke volt, nem nézhette, hogy a testvérei egész nap ácsorognak, ő bizony – azt mondta az édesapjának – elmegy világgá, s addig meg sem áll, míg valami jó helyet nem talál.” (Az aranyszőrű bárány című népmese, Benedek Elek nyomán, 1987). A mesék hősei nem fordulnak vissza, nem torpannak meg, és nem is halogatják az elindulást. A való életben számos olyan életesemény történhet, amely a komfortzóna elhagyását is jelenti. Ilyen lehet egy új életfeladat megjelenése (pl. családalapítás). Ezek a helyzetek új feladatokat és nehézségeket is jelenthetnek, amelyek megoldása külső erőforrások segítségével lehetséges. Ekkor léphet be segítőként a fogyasztók életébe a bank az általa nyújtott pénzügyi termékek és szolgáltatások körével. Ugyanakkor az

új élethelyzetek okozta nehézségek a pénzügyi edukáció felől is megközelíthetők. A fogyasztók számára fontos hangsúlyozni a várható élethelyzetek tervezését, a váratlan szituációkra való felkészülés fontosságát.

A *lassú haladás* azt jelenti, hogy a mesehős nem siet, mindig végigjárja a szükséges állomásokat, nem hagy ki vagy ugrik át egy-egy „kötelező” lépcsőt. Elfogadja, hogy a helyzetek megoldásához szükség van bizonyos eseményekre, azok megfelelő sorrendjére, és nem próbálja siettetni vagy felcserélni azokat. A türelem és önfegyelem fontos jellemzője, így képes biztosan haladni a cél felé. A pénzügyi döntések egyik legfontosabb kérdése a „most vagy később?”, azaz az igénykielégítés időpontja azonnali legyen-e, vagy a fogyasztó képes-e várni egy későbbi, kedvezőbb alkalomra. Megtakarít, gyűjtöget, vagy inkább hitelt vesz fel és azonnal megvásárolja a vágyott dolgot (pl. ház, autó, hűtőszekrény stb.)? A Raiffeisen Bank egyik reklámja azt az üzenetet hordozza, hogy őket nem érdekli az ügyfél jövedelme, ami ezáltal a hiteligenylési folyamatot felgyorsítja, és megkönnyíti az azonnali pénzhez jutást. Az önuralomhoz kapcsolódó egyik legismertebb kutatás, a pillécukor-teszt (Mischel 2015) is ezt a kérdést helyezi a középpontba. A kísérletben azt figyelik meg, hogyan képesek a gyermekek ellenállni a kísértésnek és késleltetni az igényeik/vágyaik kielégítését (Mischel 2015). A gyerekek kapnak egy pillécukrot, és eldönthetik, hogy megeszik azonnal, vagy várnak. Aki képes kivárni, hogy a kísérletvezető visszatérjen, az 2 pillécukrot kap a vizsgálat végén. A teszt tulajdonképpen azt helyezi a középpontba, hogy mekkora önuralommal rendelkeznek a vizsgált gyerekek, képesek-e a jövőbeli nagyobb fogyasztás érdekében az azonnali fogyasztást elhalasztani. Mischel (2015) azonban egy másik aspektust is beemel ebbe a kérdéskörbe, méghozzá a bizalom kérdését. Ez pedig a pénzügyek kutatása során is kiemelten fontos terület (Zsótér és Bauer 2016). Trinidadi gyermekek körében végzett kutatásokban azok a gyermekek, akik kevésbé stabil háttérből érkeztek, emiatt nem bíztak meg a felnőttek szavában (nem tudhatták, hogy ha a kísérletvezető megígéri, hogy később többet kapnak, az valóban úgy lesz-e), az azonnali fogyasztás mellett döntöttek. „Semmiféle nyomós indok nem szólt amellett, hogy az ember lemondjon az azonnaliról, ha nem bízik benne, hogy az a bizonyos későbbi valóra válik” (Mischel 2015).

A mesehős útját jellemzi a *kitartó küzdelem*, amely segíti őt a végcél elérésében. Amikor egy akadály gördül elé, nem torpan meg, nem hátrál, hanem kellő életbátorsággal felvértezve vállalja a kihívást. A küzdelemben szembenéz a legijesztőbb dolgokkal, és több próbát is kiáll, tehát a mese szimbolikusan megjeleníti, hogy a vágyott cél eléréséig sok állomáson keresztül, és számos nehézség árán juthatunk el. A való életben a pénzügyi nehézségekkel való megküzdéshez – ugyanúgy, mint az elinduláshoz, komfortzónából való kizökkenéshez – általában külső segítségre is szükség van. A bankok ezekben a fázisokban mint segítő és professzionális tanácsadó léphetnek fel. Az Unicredit Bank imázsreklámja éppen ezeket a momentumokat emeli ki, ahol az üzenet a folyamatosan felmerülő újabb kihívásokra épül, és azt hangsúlyozza, hogy a fogyasztó számíthat a bankra, ha menetközben problémája merül fel. Pénzügyi edukációs oldalról a kitartó küzdelmet úgy ragadhatjuk meg, hogy a fogyasztók felkészítését helyezzük a középpontba, hangsúlyozva, hogy pénzügyeink menedzselése nem zárul le egy-egy nagyobb lépés megtételével, és gondolnunk kell az esetleges változásokra (pl. hitelfelvétel után törlesztőrészlet változása).

A mesehősök képességei sokrétűek, szükségük van életbátorságra, a perspektívaaváltás képességére, rugalmas alkalmazkodóképességre, valamint hinniük kell a csodákban. Az *életbátorság* a nehéz helyzetek és negatív érzelmek, valamint a rossz tulajdonságok leküzdéséhez szükséges. Gyakran a mesékben az ördög vagy a sárkány jelképezi ezeket. A pénzügyekhez kapcsolódóan a mesékben a félelem, a szorongás, a kapzsiság, az irigység lehetnek ilyen negatív jelentéstartalmú érzelmek, tulajdonságok. A mesében a hős bátor, nem torpan meg, végigmegy az úton, amely a céljához vezet. Banki kommunikációban is tetten érhető a bátorságra való ösztönzés, vagy a bátorság megjelenítése. Ez utóbbira jó példa az Erste Banknak az

egyik reklámja, amelyben egy tinédzser szerelmespár sétál, és a lány a közös jövőjüket tervezi. Váratlan fordulat a reklámban, hogy a fiú nem a várt magatartást követi, azaz nem megijed és tiltakozik, hogy még túl fiatal az esküvőhöz, hanem felteszi a kérdést: „A te apukád kinél is bankol?” A pénzügyi edukációnak ugyanakkor feladata, hogy a fogyasztókat a helyzetük reális megítélésére sarkallja, és kihangsúlyozza, hogy a bátorság nem jelent irracionális vállalatást.

5. táblázat

A mese folyamatelemei és kapcsolódásuk a pénzügyi szempontokhoz

Mesehősök útja	Leírás	Pénzügyi szempontok	
Folyamatelemek	Folyamatelemek kifejtése	Vállalati aspektus	Pénzügyi edukáció
Komfortzóna elhagyása	A mesehős elindul vagy elkergetik; nem halogat, nem fordul vissza	Amikor egy fogyasztó új életfeladatot (pl. családalapítás) vállal, szükségszerűen kilép a komfortzónájából, az új helyzet sok új feladatot és nehézséget hozhat → bank mint segítő	Felkészíteni a fogyasztót, hogy az ilyen élet-helyzetekre készüljön, tervezzen, tudatosan gondolja végig, hogy milyen nehézségekkel (pl. extra pénzügyi kiadások) számolhat → pénzügyi tervezés fontossága
Lassú haladás	Nem elég a pusztán erő és elszántság; a mesehős nem siet; tudja, hogy minden állomást végig kell járnia	Várakozás kérdése → megtakarítás vs. hitel kérdése (minket nem érdekel a jövedelme, Raiffeisen)	A cél elérése érdekében a szükséges lépések azonosítása, tudatosítása, önfegyelem fejlesztése → vágykielégítés késleltetése (pillecukor-teszt)
Kitartó küzdelem	A mesehős nem adja fel a küzdelmet egy esetleges kudarc után; több megpróbáltatáson is keresztül megy a cél eléréséig	→ bank mint profeszszionális tanácsadó, fogyasztói utánkövetés (a folyamatban felmerülő változások és nehézségek, Unicredit, Az élet csupa változás és lehetőség, számíthat ránk)	Pénzügyi nehézségekkel való megküzdés

Forrás: Kádár (2014) kiegészítve a pénzügyi szempontokkal

A *perspektívaváltás* képessége fontos mesehősi tulajdonság, valamint a való életben is megkönnyítheti a nehézségekkel való megküzdést. Az események átkeretezése (reframing), új szemszög bevonása sokszor segít megérteni egyes nehéz helyzeteket, és hamarabb feldolgozni az azzal járó stresszt. A pénzügyi döntések sok esetben járnak stresszel, emiatt a pénzügyi edukáció lényeges eleme ezeknek a helyzeteknek az elemzése, átgondolása, az esetleges negatív tapasztalatok beépítésének segítése a jövőbeli döntésekbe. A banki kommunikáció számos esetben – és néha akár etikailag megkérdőjelezhető módon is – a hitelfelvételt próbálja minél könnyebbnek és stresszmentesebbnek beállítani. Ilyen megoldásra törekedett az OTP Bank a stand-up humoristák szerepeltetésével, ahol valós szituációkat ágyaztak humoros történetekbe, ezzel is segítve a megküzdést.

6. táblázat

A mese támogató elemei és kapcsolódásuk a pénzügyi szempontokhoz

Mesehősöket segítő elemek	Leírás	Pénzügyi szempontok	
Támogató elemek (képesség, hit és erőforrás)	Támogató elemek kifejtése	Vállalati kommunikációs aspektus – Milyen üzeneteket hordoznak a reklámok?	Pénzügyi edukáció
Életbátorság	Nehéz helyzetek és rossz tulajdonságok leküzdése; sárkány = félelem, kapzsiság, irigység	Légy bátor a döntésekben és hitelfelvételben (pl. Erste, a szüleid hol bankolnak)	Megfontolt döntések
Perspektíva-váltás	Reframing – a történetek újraakterezése, a stressz vagy negatív esemény/érzés történetbe ágyazása, hatékony megbirkózási stratégia	A hitelfelvétel stresszmentes beállítása (OTP humoros stand up reklámok)	Stresszel járó pénzügyi döntések (magas involvement)
Rugalmas alkalmazkodóképesség	A mesehős nem fél a kudartól, vállalja tettei és döntései következményét	Áthidaló hitel, adósság-rendező hitel, személyi kölcsön	Felelősségteljes pénzügyi döntés
Hit a csodákban	Szükséges elem, de emellett minden lépcsőt végig kell járni; nem elég csak erre alapozni, valamint nem csak külső eseményhez köthető	Szerencsejáték Zrt. (pl. Hiszünk a szerencsében reklám), vagy a csoda részének kommunikálása (bármit elérhetsz)	Edukáció célja, hogy reális helyzetértékelésre, a döntések megalapozására helyezze a hangsúlyt, ezzel segítve a „csoda” elérését
Erőforrások	Áldás, jó szó, jókívánság, biztatás, elismerés és bármilyen más támogatás	Bank által kínált erőforrások (a hitel vagy a frontline szolgáltatás minősége, pl. OTP reklám)	Saját és banki erőforrások reális értékelése

Forrás: Kádár (2014) és kiegészítve a pénzügyi szempontokkal

A folyamatosan változó külső körülmények a *rugalmas alkalmazkodóképesség* szükségességét hívják életre. A mesehőst nem korlátozza és nem bénítja meg a kudartól való félelem, hanem különböző képességeinek mozgósításával (kreativitás, ravaszság, az előbb említett perspektíva-váltás stb.) oldja meg az elé gördülő akadályokat. A mindennapi pénzügyekben is szükség lehet rugalmasan alkalmazkodni egy-egy megváltozott feltételhez, vagy például váratlan kiadáshoz. Az ilyen esetekre a bankok áthidaló megoldásait kínálják (például személyi kölcsön). Ezek az áthidaló megoldások azonban sok esetben drága megoldások, emiatt

a jövőben nehézségeket generálhatnak a fogyasztó számára. A pénzügyi edukáció feladata emiatt éppen az, hogy a fogyasztókat a felelős pénzügyi döntések irányába mozdítsa.

Fontos visszatérő mesei elem a *csodákban való hit*, amely az eddig felsorolt képességek mellett szintén segíti a mesehőst a célok elérésében. A csodákban való hit azonban nem elégséges a cél eléréséhez, hiszen a mesehős az események folyamán nem „ölbe tett kézzel várja” a sikert, hanem folyamatosan aktívan tesz érte, tehát ilyen értelemben a hit a csodákban kiegészítője a többi képességének. Idekapcsolódó példa lehet a Szerencsejáték Zrt. reklámja, amelyben az üzenet „Hiszünk a szerencsében”. A pénzügyi edukáció feladata, hogy megtanítsa a fogyasztókat a saját pénzügyi döntéseikben aktívan részt venni, valamint felhívja a figyelmet a körültekintő reális helyzetértékelésre. A csoda pedig, amelyben bízunk, megtörténhet, ha megfelelő alapokat teremt hozzá.

A Kádár-féle tipológia (2014) alapján végül, de nem utolsósorban az erőforrásokat elemezzük. Az erőforrások olyan támogató tényezők, amelyeket a mesehős kap valamely segítőtől, vagy már rendelkezésére áll. A mesékben erőforrásként jelenik meg a hamuba sült pogácsa, amely jellemzően a belső és külső érzelmi és tárgyi erőforrásokat jelképezi. Ezek többek között olyan támogató mondatok, jókívánságok, életbölcsesek, elismerés és biztatás, amelyeket a mesehős a szüleitől, jóakaróitól kap, és amelyek támaszt jelentenek, önbizalmat adnak a nehéz helyzetekben. A mesében például ilyen formában jelenhet meg: „Közmént legyen mondva, a fiút Palkónak hívták, s olyan szép legényecske volt, hogy nem akadt párja hét pusztá határban. Mondom, hogy sírt az asszony keservesen, de mégiscsak feltarisznyálta Palkót hamuba sült pogácsával, s isten hírével útnak eresztette.” (Szép palkó című népmese Benedek Elek nyomán, 1987). Kádár (2014) főként az emocionális erőforrásokról beszél, ugyanakkor pénzügyi elemzési szempontból egyéb erőforrásokról is bőven beszámolhatunk. A mesékben gyakran felmerül a csere, valamint a viszonyosság elve (jó tett helyében jót várj). A banki kommunikáció területéről jó példa lehet az OTP Bank reklámsorozata, amelyben a frontline munkatársak hétköznapi életét, és barátságos megjelenését mutatja be, valamint hangsúlyozza a bank támogató, segítő szerepét az ügyintézés megkönnyítése, a bizalom növelése érdekében. Az erőforrások kapcsán a pénzügyi edukáció a saját és megszerezhető erőforrások mentén kap szerepet. Az edukációs programok részeként érdemes tudatosítani a fogyasztókban a rendelkezésükre álló saját erőforrásaik és a külső erőforrások arányát, árát, ütemezését.

Összefoglalás

A cikkben bemutattuk, hogy a népmese és a pénzügyi kommunikáció számos ponton kapcsolódik egymáshoz. Ábrázoltuk a népmese és a vállalati kommunikáció összetett viszonyrendszerét, valamint a befogadói élményre gyakorolt hatását.

A reklámok kompakt mesét adnak, egyszer volt, hol nem volt, rövid sztori és vége. Rövid idő van a hangulatteremtésre, a történeti ív felvázolására, kevés idő van a befogadásra. Emiatt archetipikus, könnyen dekódolható hősökkel és motívumokkal élnek, legfeljebb a végén jön egy kis csavar. A történet előkészítése azonban az ismert elemek segítségével történik. Egy pénzügyi szolgáltató dönthet úgy, hogy felhasználja valamelyik mesét (vagy annak bizonyos elemeit) reklámfilmjének alkotásakor. Mivel a mesék többretegűek és többféle üzenetet hordoznak a hallgatóság számára, ezért a kísérlet sikeres lehet (mint ahogy arra már jónéhány példa adódik). Ugyanakkor segíteni kell az adott reklámüzenet célcsoportot abban, hogy minél könnyebben tudja dekódolni az üzenetet, ezért olyan nyelven kell szólni, ami a célcsoport számára könnyen érthető (lásd pl. felnőttmesék és gyerekmesék közti különbségeket). A mesék folyamatosan változnak és magukra öltik az adott kultúra, időszak vagy mikroövezet sajátosságait, valamint megjelenik bennük a mesélő ereje is. Emiatt meglehetősen hiteltelennek tűnik, ha egy mesét ugyanúgy mondunk el, főként akkor, ha a mese az adott cél-

csoporthoz kíván szólni. Esetünkben a szolgáltató (illetve annak egy dedikált képviselője) a mesélő, a forgatókönyvet a reklámügynökség írja, többnyire a mesékben elsajátított archetípusok alapján.

A mese elemei segítenek abban, hogy a mesehős útján a folyamat elemeit azonosítsuk, és pénzügyi szempontból elemezzük. Nem csupán a folyamatot magát vehetjük górcső alá, hanem az egyéb, a mesehős számára szükséges képességeket, erőforrásokat is. Ez az elemzési keret segítséget nyújt a mesei elemek és a vállalati kommunikációban alkalmazott megoldások közötti párhuzamok megtalálásában. A bankok és más pénzügyi szolgáltatók időnként élnek a mesei fordulatok adta lehetőséggel, még akkor is, ha eredendően nem fő célként jelenik meg ezeknek az elemeknek a beépítése. A pénzügyi edukációs szolgáltatók számára a népmese és azon belül a mesehős útja olyan keretet nyújthat, amelyre nemcsak a kommunikációt, de már magát a programot, vagy egyes elemeit is fel lehet építeni.

A népmesék tehát jól használhatók mind az adott kultúra alapértékeinek feltárásához, mind pedig edukációs célokból. A mesék ugyanakkor nagyszerűen felhasználhatók további kutatások során, amikor vagy mint ingeranyagként működhetnek (FTE technika) vagy pedig a résztvevőknek kell mesét alkotniuk.

Irodalom

- Bettelheim, Bruno (2005) *A mese bűvölete és a bontakozó gyermeki lélek*. Budapest, Corvina.
- Boldizsár Ildikó (1997) *Varázslás és fogyókúra*. Budapest, József Attila Kör – Kijárat Kiadó.
- Boldizsár Ildikó (2004) *Mesepoétika*. Budapest, Akadémiai.
- Boldizsár Ildikó (2016) *Életválságok meséi*. Budapest, Magvető.
- Brealey, Richard A. – Myers, Stewart C. (2005) *Modern vállalati pénzügyek*. Budapest, Panem.
- Bremond, Claude (1964) Le message narratif. *Communications*, 1964/4. 4–32.
<https://doi.org/10.3406/comm.1964.1025>
- Campbell, Joseph (1949) *The hero with the thousand faces*. Pantheon Books.
- Csepeli György – Tóth Pál Péter (1988) A jelképek szerepe a nemzeti tudat működésében. *JEL-KÉP* 1998/1., 5–13.
- Dieckmann, Hans (1986) *Twice-told tales: The psychological use of fairy tales*. Wilmette, Chiron.
- Domzal, Teresa J. – Kernan, Jerome B. (1992) Reading Advertising: The What and How of Product Meaning. *Journal of Consumer Marketing*, 1992/4. 48–64.
<https://doi.org/10.1108/07363769210035233>
- Doyle, Kenneth O. (1999) *The social meaning of money and poverty: In search of a talisman*. Thousand Oaks, Sage. <https://doi.org/10.4135/9781483328324>
- Doyle, Kenneth O. – Doyle, MacKenzie R. (2001) Meanings of Wealth in European and Chinese Fairy Tales. *The American Behavioral Scientist*, 2001/2., 191–203.
<https://doi.org/10.1177/00027640121957123>
- Freud, Sigmund (1958) The occurrence in dreams of material from fairy tales. In: J. Strachey (1958 szerk.) *The standard edition of the complete psychological works of Sigmund Freud* (12, 279–287). London, Hogarth Press.

- Görög-Karády Veronika (2007) Erdős Lajos valóságos és mesei világa. In: Bálint Péter (2007 szerk.) *A meseszöveg változatai*. Debrecen, Didakt. 40–82.
- Hirschman, Elizabeth C. – Thompson, Craig J. (1997) Why Media Matter: Toward a Richer Understanding of Consumer's Relationships with Advertising and Mass Media. *Journal of Advertising*, 1997/1, 43–60. <https://doi.org/10.1080/00913367.1997.10673517>
- Hofstede, Geert – Hofstede, Gert Jan (2008) *Kultúrák és szervezetek: Az elme szoftvere*. Pécs, VHE Kft.
- Jenei Teréz (2009) *Cigány mesék szerepe a szociális tanulásban*. Doktori értekezés. Pécsi Tudományegyetem.
- Jung, Carl Gustav (1997) A mesebeli szellem fenomenológiája. In: Jung (1997) *A szellem szimbolikája: két tanulmány*. Budapest, Európa.
- Kádár Annamária (2013) *Mesepszichológia*. Budapest, Kulcslyuk.
- Kádár Annamária (2014) *Mesepszichológia 2*. Budapest, Kulcslyuk.
- Komáromi Gabriella (1999szerk.) *Gyermekirodalom*. Budapest, Helikon.
- Lévi-Strauss (2001) *Strukturális antropológia II*. Budapest, Osiris.
- Levy, Sidney J. (1981) Interpreting Consumer Mythology: A Structural Approach to Consumer Behavior. *Journal of Marketing*, 1981/45. 49–61. <https://doi.org/10.2307/1251541>
- Meletyinszkij, Jeleazar M. (1995) A mese strukturalista-tipológiai kutatása. In: Propp, Vlagyimir Jakovlevics (1995) *A mese morfológiája*. Budapest, Osiris–Századvég. 157–198.
- Mitev Ariel Zoltán (2007) Egyetemisták alkoholtörténeteinek strukturális elemzése. *Addiktológia* 2007/1. 19–38.
- McClelland, David C. (1961) *The achieving society*. Van Nostrand, Princeton. <https://doi.org/10.1037/14359-000>
- Merchant, Altaf – Rose, Gregory – Martin, Drew – Choi, Sunmee – Gour, Mohit (2017) Cross-cultural folk-tale-elicitation research on the perceived power, humanistic and religious symbolisms, and use of money. *Journal of Business Research*, 2017/74. 113–119. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2016.10.021>
- Mischel, Walter (2015) *Pillecukorteszt*. HVG, Budapest.
- Neulinger Ágnes (2013) Mese és valóság, avagy a gyermekmese szerepe a fogyasztói szocializációban. MOK Konferencia, aug. 28–29, Budapest. CD.
- Parker, Betty J. (1998) Exploring Life Themes and Myths in Alcohol Advertisements through a Meaning-Based Model of Advertising Experiences. *Journal of Advertising*, 1998/1, 97–112. <https://doi.org/10.1080/00913367.1998.10673545>
- Propp, Vlagyimir Jakovlevics (1995) *A mese morfológiája*. Budapest, Osiris–Századvég.
- Randazzo, Sal (1993) *Mythmaking on Madison Avenue: How Advertisers Apply the Power of Myth and Symbolism to Create Leadership Brands*. Probus, Chicago.
- Stallings, Fran (1988) The Web Of Silence: Storytelling's Power to Hypnotize. *The National Storytelling Journal*, Spring/Summer. 6–19.
- Von Franz, Marie-Louise (1998) *Az árnyék és a gonosz a mesében*. Budapest, Európa.

- Zaltman, Gerald – Zaltman, Lindsay H. (2008) *Marketing metaphoria: What deep metaphors reveal about the minds of consumers*. Boston, MA: Harvard Business School.
- Zsótér Boglárka – Bauer András (2017) *Az intézményi bizalom mint a versenyelőny fogyasztói forrása – a pénzügyi szolgáltatások piacáról szóló, egyetemisták és szüleik körében végzett kutatás eredményei. Vezetéstudomány* 48 (2). 3–14.
- Zsótér Boglárka – Nagy Péter (2012) Our Everyday Emotions and Finances. The role money-related attitudes and materialistic orientation play in developing financial culture. *Pénzügyi Szemle* 57:(3) 286–297.

A GAZDASÁGI KOMMUNIKÁCIÓ TÁRGYKÖREI

Nagy Ágnes

nagy.tanar@windowslive.com

DOI: 10.20520/JEL-KEP.2017.2.47

Absztrakt

A tanulmány célja a gazdasági kommunikáció sokféle értelmezésének a számba vétele és rendszerezése. Ez a rendszerezés azért tűnik ésszerű és szükséges feladatnak, mert a gazdasági kommunikációnak nincs egységes és általánosan elfogadott értelmezése: különböző szerzők és iskolák különbözőképpen írják le és elemzik. Több szerző és megközelítés áttekintésének eredményeként a terminus használatának négy típusát lehet megkülönböztetni: a gazdasági élet egészével kapcsolatos kommunikáció, a vállalatokon belüli és közötti kommunikáció, a pénzügyekkel kapcsolatos kommunikáció és a gazdasági tartalmú médiakommunikáció. Az egymást gyakran átfedő használatoknak a jellemzésében a gazdasági kommunikációt olyan komplex fogalomnak tekintem, amely makro- és mikroszinten különféle tárgykörökből, interakciókból és következményekből épül fel.

Kulcsszavak

globális, vállalati, pénzügyi, média gazdasági kommunikáció

THE SUBJECTS OF ECONOMIC COMMUNICATION

Ágnes Nagy

Abstract

The aim of this study is to take into account and systematize the various interpretations of economic communication. This systematization seems to be a reasonable and necessary task, because there isn't a uniform, generally accepted concept of economic communication: different authors and schools describe and analyze it in different ways. As a result of a survey of several authors and approaches, the following typical uses of the term can be distinguished: communication related to the entire economic life, communication within and between companies, financial communication, and media communication of economic content. In the characterization of these – sometimes overlapping – uses, economic communication is considered as a complex concept composed of several macro- and microeconomic topics, interactions and consequences.

Keywords

global, corporate, financial, media economic communication

A GAZDASÁGI KOMMUNIKÁCIÓ TÁRGYKÖREI

Nagy Ágnes

Bevezetés

A gazdasági kommunikáció (economic communication) mint kutatási terület alapjának a gazdasági nyelvészet elnevezéssel elterjedt kutatások tekinthetők. Ezek a kutatások egyfelől a gazdasági nyelvészet megismerésén keresztül a gazdaságtörténet leírásához járultak hozzá, másfelől a közgazdaságtudomány nyelvészeti vizsgálódásai szempontjából váltak relevánssá. Elsőként említhető a nyelvet a vállalati szükségletek kielégítésére alkalmas eszközként tekintő a közgazdasági megközelítés, amely nélkül maga a vállalati tevékenység is elképzelhetetlen. A másik szempont az ún. nyelvi jellegű gazdasági vállalkozások (pl. könyv, sajtó stb.) vizsgálatát helyezte fókuszba, amelyek által a nyelv értékteremtő (és értékesíthető) tényezővé vált (Borgulya 2010). A nyelvészeti orientációjú vizsgálatok a gazdasági szaknyelv vonatkozásában számos kutatással bővültek (lásd Ablonczyné 2006, 2007, 2010, Nagy 2015b, Proietti 2010). Ezek a kutatások, többek között a gazdasági kommunikációt mint szaknyelvet elemezve, elősegítették például a szakszókincs jellegzetességeinek feltárását.

Amennyiben a gazdasági kommunikáció mint terminus értelmezését kívánjuk megismerni, az tapasztalható, hogy a szerzők különféle módon határozzák meg a fogalmát, más és más gondolatokat társítanak hozzá. Önmagában a terminushoz kapcsolódó gondolattársítások rendszerezése is egyfajta kihívást jelent, amennyiben előfeltételezzük, hogy a gazdasági kommunikáció egy komplex, rendszerezésre szoruló kutatási terület. A rendszerezés első lépéseként a gazdasági kommunikáció értelmezési lehetőségeinek feltárását tűztem ki célul. Az értelmezési lehetőségek sokaságát látva arra kényszerültem, hogy csupán néhány fontosabb megközelítést vegyek figyelembe annak érdekében, hogy valamelyest átlátható rendszerezés jöhessen létre.

Így lényegében háromféle elgondolást tartalmaz a végső rendszerezés: (i) a közgazdaságtani makroszintű, (ii) mikroszintű és (iii) a szervezetek hatásköre szerinti elhatárolást, amelyet Niklas Luhmann rendszerelméleti vonatkozásaival egészítettem ki. Luhmann rendszerelmélete két aspektusból releváns: egyfelől a társadalom „minden kölcsönösen hozzáférhető kommunikációk átfogó rendszere” (Bognár – Karácsony 2014: 306), másfelől a gazdaság mint szociális részrendszer beágyazódik a társadalmi rendszer egészébe. A tárgykörök között nem lehet éles határt húzni sem általánosan, sem Luhmann rendszerelmélete vonatkozásában. A gazdaság – mint a társadalom maga is – valamely környezetben létezik, amely nélkül elhatárolása is értelmetlen lenne, azaz a környezet és a gazdaság egyes területei egyaránt hatást gyakorolnak egymásra. Erre példa a politikai részrendszer protekcionista döntésekkel kifejtett befolyása a gazdasági kommunikáció tárgyköreire: a globális kommunikáció színterén érvényesülő protekcionista magatartás azt „kommunikálja” a többi szint felé, hogy zárják be a világ többi része felé az ajtókat.

A gazdasági kommunikáció a nyelvészeti kutatások aspektusából

A gazdasági kommunikáció vizsgálatával foglalkozó kutatások első megjelenési formáinak az 1800-as évek végén a kereskedelem, a gazdaságtan nyelvére vonatkozó nyelvtörténeti kutatások tekinthetők. Rendszeres kutatási területté a múlt századtól vált azoknak a nyelvészeti kutatásoknak az eredményeként, amelyek gazdasági nyelvészet elnevezéssel terjedtek el, és gazdaságtörténeti, valamint közgazdaságtudományi megközelítéseket öleltek fel. A gazdasági nyelvészeti kutatás egyik ága Prágához köthető, ahol a vállalati és elméleti gazdasági szövegek stilisztikai elemzésével foglalkoztak mélyrehatóan. Ezzel egyidejűleg bontakozott ki az ún. strukturális- és funkcionális gazdasági nyelvészet, amely a gazdasági szaknyelvet mint funkcionális egészet gazdasági célokat szolgáló kommunikációs eszköznek tekintette (Borgulya 2010). A 21. századi gazdasági nyelvészeti kutatások között számos olyan tanulmány látott napvilágot, amely a gazdaság szaknyelvi jellegzetességeit ismerteti különböző megközelítésekben (lásd Ablonczyné 2006, 2007, 2010, Nagy 2015b, Proietti 2010, stb.). Ablonczyné (2006) három tényezőt emel ki a szaknyelv vizsgálata során: a témát, a helyszínt és a kommunikátort. A nyelvi kontextust alapvetően meghatározza, hogy ki a kommunikátor és milyen szférában alkalmazza az adott szaknyelvet, ennek megfelelően szociolingvisztikai aspektusból megkülönböztethető a tudományos szaknyelvi, a szakmai szaknyelvi és a köznyelvi szaknyelvi szint (Ablonczyné 2006). A gazdasági szaknyelvi szókincsről általában elmondható, hogy az egyes gazdasági szakterületeken belül változó. Proietti (2010) például különválasztja a gazdasági és pénzügyi nyelvezetet, mint szektor nyelvezeteket, valamint a gazdasági szaknyelven belül további negyven féle területet különít el (például a gazdaságpolitikát, a politikai gazdaságtant, a gazdasági jogot, a pénzügyi és vállalati nyelvezetet, ezen belül a marketinget és a menedzsmentet stb.). A gazdasági szaknyelv tehát önmagában komplex szaknyelvi kategória (Ablonczyné 2006), és ezen komplexitás érvényes a gazdasági kommunikáció értelmezésének vonatkozásában is.

A gazdasági kommunikáció terminus értelmezési problémái

A gazdasági kommunikáció terminus jelentése körül némi zűrzavar tapasztalható, amelyre korábban már Borgulya is utalt: „A napi szóhasználatban a szervezeti, a gazdasági, az üzleti, a vállalati és a vezetői kommunikáció elnevezések nagyon gyakran keverednek, sok használó nem érez jelentésbeli különbségeket.” (Borgulya 2010: 4)

A probléma egyik okának tekinthető, hogy a múlt századtól a gazdasági kommunikáció elnevezéshez sorolták a gazdasági nyelvészeti kutatások egy részét, ide értve az üzleti, a szervezeti és a vállalati kommunikációt is, ezáltal különböző fogalmakat összekeverve (Borgulya 2010). Jóllehet a differenciálódás folyamata már a múlt század utolsó évtizedeiben megkezdődött, napjainkban is jellemző, hogy az előbb említett fogalmakat szinonimaként használják a szakirodalmakban. A terminus értelmezésének eltérései Borgulya (2010) és Kővágó (2011) műveiben is megmutatkoznak.

Borgulya a gazdasági kommunikáció körét a gazdasági jelzőből kiindulva határozza meg: „A gazdasági jelző a magyar nyelvben a gazdasági élet egészét jellemző folyamatokhoz kötődő kommunikáció jelölésére alkalmas. A gazdasági rendszerek, gazdaságpolitikai, makrogazdasági összefüggések leírása (például egy nemzetgazdaság-fejlesztési koncepció, vagy az Európai Unió gazdasági célkitűzéseinek közzététele, megvitatása) a gazdasági kommunikáció körébe tartozik.” (Borgulya 2010: 4)

Kővágó (2011) „A gazdasági kommunikáció struktúrája” alfejezetben a gazdasági kommunikáció tárgykörét funkcionális alapon különíti el: „Mellőzve az értéksorrendet és a teljesség igényét, a gazdasági kommunikáció tárgykörébe tartozik a

- ◆ termelési (üzemszervezési, technológiai stb.),
- ◆ logisztikai,
- ◆ munkaügyi,
- ◆ személyügyi (humánszolgálati),
- ◆ pénzügyi (befektetői, részvényei, pénzügyi szervezeti stb.), valamint – a továbbiakban terjedelmi okokból csak ezekkel foglalkozunk – a megtermelt javak előállításában és értékesítésében kimagasló szerepet játszó,
- ◆ üzleti és
- ◆ marketingkommunikáció.” (Kővágó 2011: 249)

A fenti két idézet alapján megállapítható, hogy míg Borgulya (2010) a gazdasági kommunikációt a gazdasági jelzőből kiindulva elsősorban a gazdaság egészére vonatkozó folyamatokkal azonosítja, addig Kővágó (2011) lényegében különböző vállalati részterületeket sorol a tárgykörébe. A következőkben a teljesség igénye nélkül néhány példát idézek a nemzetközi szakirodalomból a gazdasági kommunikáció definícióira, amelyek a pénz cseréjével, az üzleti információk áramlásával, a gazdasági médiatartalommal vannak összefüggésben.

A gazdasági kommunikáció definícióinak nemzetközi példái

Az alábbiakban ismertetendő definíciók különféle elméleti megközelítéseket tartalmaznak, amelyek nem pusztán a fogalmi szintű meghatározás alapján különböznek, hanem a vizsgálat kiindulópontja tekintetében is.

A Beckert és Zafirovski (2006) szerkesztésében készült *A gazdaságszociológia nemzetközi enciklopédiájában (International encyclopedia of economic sociology)* Richard Münch a gazdasági kommunikáció fogalmát Luhmann rendszerelméletével összefüggésben határozza meg: „A gazdasági kommunikáció a pénz cseréje vagy egy egyszerű kifizetés, és a gazdaság az, ahol pénzt fizetnek és fogadnak el.” (Beckert – Zafirovski 2006: 418)¹ „A gazdasági kommunikáció a likvid eszközök folyamatos átruházását jelenti az egyik személytől a másiktól.” (Beckert – Zafirovski 2006: 667)²

Edoardo Brioschi (2006) – Coda (1989) és Di Stefano (1990) meghatározására hivatkozva – a gazdasági kommunikáció fogalmát az üzleti környezethez kapcsolódóan definiálja: „A gazdasági kommunikáció – ahogy összefoglalóan Coda (1989: 7) megállapította – értelmezhető úgy, mint az információk továbbítása az üzleti tevékenység bevételi, pénzügyi és vagyoni helyzetének alakulásáról a felső vezetéstől a társadalmi párbeszédben megjelenő összes (vagy néhány) résztvevő felé, megkülönböztetés nélkül. [...] Azt lehet mondani – pontosabban meghatározva –, hogy a kommunikáció nem szorítkozik az üzleti tevékenység bevételi, pénzügyi és vagyoni helyzetének alakulására, hanem megpróbálja megmagyarázni, vagy legalábbis olyan tényezőket biztosítani, amelyek tisztázzák a tartalmát. [...] A gazdasági kommunikáció, amely amennyire lehetséges megpróbál magyarázattal szolgálni az üzleti tevékenység gazdasági tendenciájáról, tartalmában mindkettőt felöleli: a múltban megvalósított stratégiát és a jövőben alkalmazottat egyaránt (Di Stefano 1990: 151).” (Brioschi 2006: 167)³

¹ „Economic communication is monetary exchange or simply a payment, and the economy 'is' where money is paid and received.” (Beckert – Zafirovski 2006: 418)

² „Economic communication is the continuous handing over of liquidity from one person to another person.” (Beckert – Zafirovski 2006: 667)

³ „Economic communication – as synthetically stated (Coda 1989: 7) – can be intended as the conveyance of information about the evolution of income, finance and patrimony conditions of the busi-

Rosanne Scholl a gazdasági kommunikációt elsősorban a médiatartalomhoz kapcsolódóan határozza meg: „A gazdasági kommunikáció a gazdasági médiatartalmak, vagy az általános médiatartalom gazdasági hatásainak szociológiai tudományterülete. A gazdasági kommunikáció magában foglalhatja az interperszonális beszélgetés gazdasági jellegű tartalmát is, de ez a tanulmány a tömegmédiá gazdasági jellegű tartalmaira szorítkozik.” (Scholl 2008: 6)⁴

A fenti meghatározásokról a következők mondhatók el. A Luhmann rendszerelméletére támaszkodó meghatározás mögött természetesen olyan összetett összefüggések húzódnak meg, amelyeket a társadalom leírását szolgáló, a filozófia és a szociológia határmezsgyéjén elhelyezhető tudományos megközelítés foglal magába (lásd Bognár – Karácsony 2014, Brunczel 2010, Luhmann 2011). Így az első definíció – Richard Münch a Beckert és Zafirovski (2006) enciklopédiában – a rendszerelméletből a gazdasági részrendszerre vonatkozó információkat tartalmaz. Az üzleti kommunikációhoz kötődő meghatározás (Brioschi 2006) kiindulási pontja az üzleti környezetben jellemző információáramlással van kapcsolatban, ennek megfelelően kizárólag azon szempontok relevánsak a szerző számára, amelyek az üzleti élettel hozhatók összefüggésbe. Végül Scholl (2008) a gazdasági híreket vagy a hírek gazdasági hatásait tekinti gazdasági kommunikációnak. A szerző egyidejűleg elismeri, hogy tudományos környezetben gyakorta elkerülük a gazdasági kommunikáció terminus használatát, amely tágabb értelmezést ölel fel, mint a média kommunikáció, azonban vizsgálatát a gazdasági jellegű tömegkommunikációra korlátozza.

Összefoglalóan megállapítható, hogy a gazdasági kommunikáció interpretációja a szakemberek között nem egységes. Az eltérő értelmezésekből adódó dilemma feloldásának egyik módja az lehet, hogy a gazdasági kommunikációt olyan gyűjtőfogalomnak tekintjük, amely tárgyköröket foglal magába.

A gazdasági kommunikáció tárgykörei

A gazdasági kommunikáció tárgyköreinek meghatározása több nézőpontból is lehetséges. Az előzőekben írtaknak megfelelően hangsúlyozandó, hogy nincs egyetlen olyan megoldás, amely átfedéstől mentes elkülönítést biztosít. Első megközelítésben – a legtágabb értelmezésben – közgazdaságtani megfontolásokat alapul véve a korábbiakban ismertetett megközelítések feloszthatók makro- és mikroszintűekre: a kizárólag általános érvényű, globális témaköröket felölelő meghatározások (Münch 2006, Borgulya 2010) a makroszinthez, míg a vállalati (Kővágó 2011), üzleti (Brioschi 2006) témakörök és a gazdasági tömegkommunikáció (Scholl 2008) a mikroszinthez tartozhatnak.

Egy másik aspektusból, a Münch féle (Beckert – Zafirovski 2006) leíráshoz kapcsolódóan figyelembe vehetők Luhmann rendszerelméletéből a kommunikációk alapján kialakult szociális részrendszerek (politika, gazdaság, tudomány stb.), amelyek „a modern társadalomban, alapvetően a különböző társadalmi funkciók teljesítésére specializálódott részrendszerek.” (Bognár – Karácsony 2014: 308). A korábbiakban ismertetett definíciók a szociális

---

ness from the top management to all the social interlocutors without distinction (or to some of them) [...] Said communication – as specified – is not restricted to the description of the evolution of the income, finance and patrimony situation of the business, but is tries to explain it or, at least, to provide useful elements to clarify it. [...] Economic communication that tries to explain, as it should, the economic trend of the business, includes in its content both the strategy carried out in the past and the one which is to be adopted in the future.” (Di Stefano 1990: 151, In: Brioschi 2006: 167)

⁴ „Economic communication is a sociological study of economic media content or economic effects of general media content. Economic communication may also include economic content of interpersonal talk, but this essay restricts itself to mass mediate economic content.” (Scholl 2008: 6)

rendszerek közül a gazdasági részrendszerrel és a tömegmédiá részrendszerével hozhatók összefüggésbe, valamint azokkal a szervezetekkel (vállalatok), amelyek a szociális rendszerek közötti strukturális kapcsolódás megtestesítői.

A tárgykörök rendszerezésének további kiindulópontja lehet a gazdasági kommunikációt közvetítő szervezetek társadalmi-gazdasági szerepének figyelembe vétele. Ebben az értelemben azok a szervezetek, amelyek a globális, integrációs vagy nemzetgazdasági szinten jelennek meg, a globális gazdasági kommunikáció tárgyköreihez sorolhatók (tág értelemben a makroszintű kommunikáció színterén). Ezekre a szervezetekre az a jellemző, hogy a kommunikációjuk és döntéseik egy-egy nemzetre vagy nemzetek integrációjára vonatkoznak, és a gazdasági szférára jelentős hatást gyakorolhatnak akár globálisan is (pl. a kamatlábak szabályozása esetében). A nemzeti és nemzetközi pénzügyi intézmények tipikusan ilyen jellegű szervezeteknek tekinthetők a gazdaságban, de ide sorolható például a Világkereskedelmi Szervezet (WTO) is. A gazdasági kommunikáció tárgyköreinek elkülönítése szempontjából ez tekinthető úgy, mint a globális (átfogó) gazdasági kommunikáció tárgyköre.

A vállalatok a korábbi tágabb értelmű meghatározás szerint a mikroszinthez tartoznak, amelynél elsőként Kővágó (2011) – fenntebb már idézett – funkcionális struktúráját érdemes figyelembe venni. Az abban elsorolt tárgyköröket (termelési, logisztikai, munkaügyi, befektetői, üzleti és marketingkommunikáció) célszerű a vállalati kommunikáció részterületeinek tekinteni, és az így kialakított struktúrában a vállalati gazdasági kommunikáció elnevezést használni.

Az eddigiek alapján a gazdasági kommunikáció tárgykörei közgazdaságtani, a szervezetek társadalmi-gazdasági szerepe, valamint Luhmann elmélete szempontjából az alábbiak szerint csoportosíthatók:

- ◆ makroszinten:
  - globális gazdasági kommunikáció: a gazdasági élet egészét jellemző folyamatokhoz kötődő kommunikáció (Borgulya 2010), amely Luhmann nyomán a gazdasági részrendszerrel hozható összefüggésbe;
- ◆ mikroszinten:
  - vállalati gazdasági kommunikáció (Kővágó 2011), Luhmann nyomán például azok a szervezetek, amelyek a részrendszerek közötti strukturális kapcsolódást biztosítják;
  - gazdasági jellegű tömegkommunikáció és gazdasági médiatartalom (Scholl 2008), amely Luhmann nyomán a tömegmédiá részrendszerével hozható összefüggésbe.

Ezek az elhatárolások alkalmatlanok az egyes tárgykörök témaköreinek egyértelmű elválasztására, például a gazdasági élet egészét érintő információk minden tárgykör kommunikációja során megjelennek, így a pénzügyi információk természetesen a nemzetközi, a vállalati és a tömegkommunikáció tárgyköreinek is egyaránt a témái. Konkrét példa: a kamatlábak alakulása lehet egy nemzeti vagy egy nemzetközi szintű szervezet kommunikációjának is a tárgya, amely a vállalati-pénzügyi kommunikációban két módon jelenhet meg: a pénzügyi intézmények esetében a kamatlábak alakulásával és közzétételével kapcsolatos információkkal, a kereskedelmi és szolgáltató vállalatok esetében pedig a pénzügyi információkkal összefüggésben. Végül, de nem utolsó sorban a gazdasági jellegű tömegkommunikáció szervezetei különböző médiumokon keresztül közvetítik a kamatlábak alakulásával kapcsolatos döntéseket. Mindez nem pusztán a kommunikáció tárgyát határozza meg, hanem egyéb következményeket is von maga után, például az árak vagy a hitelek és megtakarítások alakulásának tekintetében, ami minden szint kommunikációjának része.

A következőkben az egyes tárgykörökön belül jellemző lehetséges szervezeteket és témákat mutatok be, elsősorban a korábban ismertetett definíciók alapján. A vállalati gazdasági kommunikáció tárgykörein belül a pénzügyi kommunikációt kiemelem a gazdaságban betöltött sajátos szerepe és a jogszabályi követelmények miatt.

Globális gazdasági kommunikáció (a gazdasági élet egészét jellemző folyamatokhoz kötődő kommunikáció)

A gazdasági élet egészét jellemző folyamatokhoz kötődő kommunikáció makroszinten értelmezhető, amelyre példa lehet „a gazdasági rendszerek, gazdaságpolitikai, makrogazdasági összefüggések leírása (például egy nemzetgazdaság-fejlesztési koncepció, vagy az Európai Unió gazdasági célkitűzéseinek közzététele, megvitatása).” (Borgulya 2010: 4) Tágabb értelemben ez a tárgykör tehát felöleli a társadalmi-gazdasági (közgazdaságtani) elméleteket, a nemzetközi gazdasági szervezetek (OECD, Eurostat, CETA), gazdasági integrációk tevékenységével, az államok közötti kereskedelmi együttműködésekkel (protekciónizmus versus liberalizmus), a gazdasági-társadalmi jólét mutatószámaival (Nagy 2016a, 2016b) összefüggő információkat.

A globális gazdasági kommunikáció tárgyköre Robert Münch (Beckert és Zafirovski 2006) Luhmann rendszerelméletével összefüggő definícióját is magába foglalja, amely alapján a gazdasági kommunikáció a pénz cseréjét, illetve a kifizetéseket jelenti.

Luhmann gazdasági részrendszerre vonatkozó elméletének néhány eleme

Luhmann rendszerelméletében – amelynek terjedelmi okokból csak néhány aspektusára térhetek ki – a gazdaság a szociális rendszerek egyik funkcionális részrendszere, amelynek szimbolikusan általánosított kommunikációs médiuma a pénz (Brunczel 2010). A szociális rendszerekre jellemző bináris kód határozza meg működését, a birtokolni/nem birtokolni kód és kiegészülése, azaz másodkódolása a fizetni/nem fizetni kód. A „gazdaság létkérdése”, hogy tudunk-e fizetni vagy sem, más szavakkal: „Gazdaságon azoknak a műveleteknek az összességét kell értenünk, amelyek pénzkifizetések révén mennek végbe” (Luhmann 2010: 65). A pénz, a gazdasági részrendszer szimbolikusan általánosított kommunikációs médiuma biztosítja a másodrendű megfigyelést, azt, hogy „mások miként figyelik meg a rendszert, vagyis milyen áron hajlandók vásárolni és eladni.” (Brunczel 2010: 93)

Luhmann elgondolása alapján tehát a gazdasági részrendszer önszabályozása az árak révén valósul meg, és kifizetésekből áll. A pénz körforgása által a fizetőképesség és a fizetőképtelenség 'kódjai' váltakoznak; ahhoz hogy a rendszer működőképes maradjon folyamatosan biztosítani kell a fizetőképesség lehetőségét, azaz a pénzszerzés forrását, amely elsősorban munkahelyi jövedelmekből származik. A modern gazdaság rendszerében a fizetőképesség fenntartása a cél, tőkére van szükség, amely áthidalja a kifizetés és a fizetőképesség visszaállítása között eltelt időt. A rendszer műveleti autopoiézisze így a fizetőképesség és fizetőképtelenség körforgásában realizálódik az idő nyomása alatt, ehhez a rendszernek önszabályozása révén biztosítania kell a rentabilitás fenntartását és mindazon gazdasági feltételeket, amelyek a közfeladatok ellátásához és a munkahelyteremtéshez kapcsolódnak. Amennyiben a körforgás nem teremti meg automatikusan a fizetőképességet a rendszerben, a hitelmechanizmus biztosíthatja a fizetőképesség létrehozását, amit a központi bankok szabályozhatnak. Azáltal, hogy a központi bankok a pénzemisszió kizárólagos jogával vannak felruházva, egyúttal lehetőségük van a fizetőképtelenséget fizetőképességgé alakítani. A pénzpiac így meghatározza a rendszer és a piacok működését egyaránt.

A modern gazdasági részrendszer, amelyet a pénz rendkívül gyors áramlása határoz meg, a pénzmechanizmus által különül el a többi részrendszertől; a külső beavatkozás nélkülje Luhmann szerint kétséges. A gazdasági részrendszerre és különösen a pénzpiacokra

– például az árfolyamok alakulására – olyan gyors működés jellemző, hogy az pusztán az események megfigyelésére ad lehetőséget, azonban nem határozható meg strukturálisan, nem foglalható 'keretrendszerbe', működése nem irányítható más részrendszerek által (Luhmann 2010). A funkcionális részrendszerek egyik jellemzője, hogy nem töltenek be irányító szerepet egy másik részrendszerben, azaz a gazdasági részrendszer esetében sem a politikai, sem a jogi részrendszer nem képes irányítani, műveleti kapcsolat a szervezetek révén valósul meg a rendszerek között. Ezzel azonban csak részleges befolyást tudnak gyakorolni a gazdaság egy részére, azonban nem az egészére. A gazdaság, mint önszabályozó rendszer úgy határozható meg, hogy funkciója a hiány csökkentése, médiuma a pénz, kódjai a fizetés/nem fizetés (Brunzel 2010).

Felvetődhet a kérdés, hogy a központi bankok mint pénzügyi szervezetek a globális gazdasági kommunikáció részei, vagy pedig a pénzügyi szférához tartozó szervezetek kommunikációjának színteréhez tartoznak. Minthogy tevékenységük és kommunikációjuk a teljes gazdasági életet befolyásolja, ami makroszinten értelmezendő, a nemzetközi és állami pénzügyi szervezeteket a globális gazdasági kommunikáció tárgyköréhez sorolhatjuk.

A gazdaság egészére vonatkozó témakörök természetesen további témákra tagolhatók, így például Luhmann rendszerelméletének a gazdasági részrendszerre vonatkozó elmélete elmélyíthető és összevethető más elméletekkel, és további lehetőség a nemzetközi gazdasági szervezetek, kereskedelmi megállapodások (pl. Canada EU Trade Agreement – CETA) vagy az országok közötti kereskedelmi kapcsolatok elemzése (pl. USA–Kína, lásd Bown 2016), amelyek világosan kereskedelempolitikai kérdéskörök. A globális gazdasági kommunikáció színterén a kereskedelempolitikai döntések meghatározó mértékben befolyásolják az összes szintér kommunikációját és tevékenységét. A kereskedelempolitika Luhmann elméletében a politikai részrendszer beavatkozását jelenti a gazdasági részrendszerbe. A politikai részrendszer beavatkozása a gazdasági részrendszerbe protekcionista eszméssel azt jelenti, hogy szűkülnek a választási lehetőségek minden szintéren. Ez globálisan egyfajta elzárkózást jelent a világ többi részétől, ami retorziót válthat ki a többi ország részéről, így végső soron gátolhatja a gazdaság fejlődését. Ellenkező esetben a liberalizmus, pontosabban a kereskedelmi megállapodások (lásd Bown 2011, 2017) által szabályozott globális kereskedelmi rendszer hatásaival kapcsolatos vizsgálatok alapján olyan pozitív eredmények tapasztalhatók, amelyek jelentősen felülírják a káros hatásokat (lásd IMF, World Bank, WTO 2017).

Vállalati gazdasági kommunikáció

A Kővágó (2011) által a gazdasági kommunikáció funkcionális strukturálása során funkcionálisan elkülönített területek – termelési, logisztikai, munkaügyi, befektetői, üzleti és marketing – két módon értelmezhetők: egyfelől úgy, hogy azok a vállalaton belüli részlegeket jelentik, tehát a vállalat jellegétől függően jelen vannak a szervezetben. Lehetséges például, hogy egy vállalat több elkülönült részleggel rendelkezik (pl. termelői részleg, logisztikai részleg, munkaügyi részleg stb.). Tapasztalataim alapján ez leginkább a nagyvállalatoknál, a multi- vagy transznacionális cégeknél jellemző.

Másfelől értelmezhetők a funkciók úgy is, mint elkülönült funkciókra specializálódott szervezetek. Például termeléssel foglalkozó vállalat, logisztikára, munka- és személyügyekre (pl. fejezet), pénzügyekre (pl. bank), üzletre (pl. kiskereskedelmi bolt) vagy marketing tevékenységre specializálódott vállalatok. Természetesen ezen szervezeteken belül is létezhetnek különböző vállalati funkciók, azonban itt a főtevékenység alapján különíthetők el a vállalatok. Általánosan megfogalmazva a vállalati gazdasági kommunikáció a következő módon határozható meg: „Vállalati kommunikáción a szervezet tagjainak mindennemű kommunikatív cselekvését értjük, amellyel a gazdálkodó egységben hozzájárulnak a javak előállítását célzó feladatok meghatározáshoz és teljesítéséhez (Zerfaß 1996: 287). Ily módon a vállalati

kommunikáció körébe tartoznak a vállalat tagjai intern, valamint extern csoportjai között folyó, a vállalati célokat szolgáló kommunikációs tevékenységek.” (Borgulya 2010: 5).

Brioschi (2006) korábban ismertetett definíciója a gazdasági kommunikációra vonatkozóan lényegében a bevételi, pénzügyi és vagyoni helyzet alakulásához kapcsolódó üzleti információk áramlását hangsúlyozza a vállalat intern és extern csoportjai között, amely a vállalati kommunikáció fontos részterületét jelenti és leginkább a vállalati gazdasági kommunikáción tárgykörén belül az üzleti kommunikációhoz tartozónak tekinthető. Az üzleti kommunikáció (business communication) az üzleti tevékenységhez kapcsolódó mindazon kommunikációs tevékenységeket magába foglalja, amelyek az értékesítési tevékenységhez kapcsolódnak, így például az üzleti tárgyalást, a termékbemutatót, az üzleti levelezést, telefonbeszélgetést (Kővágó 2011, Borgulya 2010).

A vállalati gazdasági kommunikáció területén belül kiemelendő a pénzügyi gazdasági kommunikáció tárgyköre. A pénzügyi információk a gazdasági kommunikáció minden tárgykörének részei, azaz nem létezik olyan szervezet, amelynek kommunikációja ne foglalna magában pénzügyi vonatkozásokat. A pénzügyi szféra tehát közvetítő szerepet tölt be, szervezeti szempontból viszont sajátos jellegzetességekkel bír a vállalati gazdasági kommunikáció tárgykörén belül. Ennek megjelenési formája a specifikus tevékenységi kör mellett az a jogszabályi környezetet, amely kihat a szervezeti forma választási lehetőségeire és a szolgáltatások nyújtásának módjára egyaránt.

A pénzügyi gazdasági kommunikáció

A pénzügyi gazdasági kommunikáció Kővágó (2011) felsorolása alapján a befektetői, részvényesi, pénzügyi szervezeti stb. területeket foglalja magában. A pénzügyi gazdasági kommunikáció témái a pénzügyi és tőzsdéi, azaz a pénz- és tőkepiaci információkat ölelik fel. A pénzügyi kommunikáció tárgyköre és a globális gazdasági kommunikáció tárgyköre között átfedés állapítható meg az előzőekben említett nemzetközi és állami pénzügyi szervezetek miatt, amelyeket potenciális hatásukra tekintettel a globális gazdasági kommunikáció tárgyköréhez sorolhatunk. A pénzügyi kommunikáció tárgyköréhez elsőként azokat a pénzügyi intézményeket vélem célszerűnek figyelembe venni, amelyeket a 2013. évi CCXXXVII. törvény a hitelintézetekről és a pénzügyi vállalkozásokról és a közvetítőkről tartalmaz:

„7. § (1) Pénzügyi intézmény a hitelintézet és a pénzügyi vállalkozás.”

„8. § (1) Hitelintézet az a pénzügyi intézmény, amely a 3. §-ban meghatározott pénzügyi szolgáltatások közül legalább betétet gyűjt, vagy más visszafizetendő pénzeszközt fogad el a nyilvánosságtól – ide nem értve a jogszabályban meghatározott nyilvános kötvénykibocsátást, valamint hitelt és pénzkölcsönt nyújt.”

„9. § (1) Pénzügyi vállalkozás:

a) az a pénzügyi intézmény, amely – a 3. § (1) bekezdés d) és e) pontjában, valamint a 8. § (2) bekezdésében meghatározott tevékenység kivételével –, egy vagy több pénzügyi szolgáltatást, vagy fizetési rendszer működtetését végzi, és

b) a pénzügyi holding társaság.”

„10. § (1) Közvetítő az, aki az e törvényben foglaltaknak megfelelően

a) a pénzügyi szolgáltatás közvetítését

aa) kiemelt közvetítői tevékenységként egy pénzügyi intézmény – ideértve a pénzügyi intézmény csoportját is – vagy több pénzügyi intézmény egymással nem versengő pénzügyi szolgáltatása vonatkozásában (a továbbiakban: kiemelt közvetítő), vagy

ab) ügynöki tevékenységként egy pénzügyi intézmény – ideértve a pénzügyi intézmény csoportját is – vagy több pénzügyi intézmény egymással nem versengő pénzügyi szolgáltatása vonatkozásában (a továbbiakban: függő ügynök), vagy

ac) pénzforgalmi közvetítői tevékenységként végez (a továbbiakban együtt: függő közvetítő), vagy

b) a pénzügyi szolgáltatás közvetítését

ba) kiemelt közvetítői tevékenységként több pénzügyi intézmény egymással versengő pénzügyi szolgáltatása vonatkozásában (a továbbiakban: többes kiemelt közvetítő), vagy

bc) alkuszi tevékenységként (a továbbiakban: alkusz) végez (a továbbiakban együtt: független közvetítő).” (Netjogtár 2017a)

Továbbá a befektetési vállalkozások és az árutőzsdei szolgáltatók is a pénzügyi gazdasági kommunikációt közvetítő szereplők közé sorolhatók, amelyeknek tevékenységét a 2007. évi CXXXVIII. törvény a befektetési vállalkozásokról és az árutőzsdei szolgáltatókról, valamint az általuk végezhető tevékenységekről szabályairól határozza meg (Netjogtár 2017b).

Az előbbi pénzügyi szervezetek kommunikációja több szempontból sajátosnak tekinthető például szaknyelvi szempontból. A pénzügyi szaknyelv egy része az általános szaknyelvi szókincs része (pl. folyószámla, bankkártya, hitel, kamat stb.), vagy annak kellene lennie például a hitelezés folyamatában jellemző szakszavak esetében (pl. a teljes hiteldíj mutató elvileg az általános szaknyelvi szókincs részét kellene, hogy képezze). Továbbá szakspecifikus terminusokat tartalmaznak például a pénzügyi szervezetek beszámolóit, vagy a banki folyamatmenedzsment gyakorlata a törvényi előírásokhoz igazodva (Nagy 2009). A pénz- és tőkepiaci információk specifikusak többek között a befektetések vonatkozásában is, értelmezésük egyedi felkészültségeket igényel.

A pénzügyi piacok kommunikációját nyilvánvalóan befolyásolják a globális szintű gazdasági döntések, ami például a kamatlábak alakulásában mutatkozik meg (a hitelkamatok és a betéti kamatok jelenlegi viszonylag alacsony mértékében). A kamatpolitika végig gyűrűzik a teljes gazdaságon, meghatározza a vállalati és egyéni hitelezések és megtakarítások mértékét, a gazdaságba áramló pénz mennyiségét, valamint a vállalati és egyéni választási lehetőségeket az áru és pénzügyi piacokon egyaránt. Konkrétan az eladósodás mértéke, a hitelek visszafizetésének lehetősége vagy éppen lehetetlensége egyfajta frusztrációt okozhat a gazdaság szereplői számára és pusztán anyagi megfontolások által vezérelt választásokra kényszeríti a fogyasztókat, ami valószínűsíthetően nem a jó minőségű termékeknek kedvez. Más szavakkal, a hitelpénznek semmi értelme sincs, ha kétes a visszafizetésének a forrása; ez a gazdasági szereplőket arra kényszerítheti, hogy restriktív intézkedésekkel fogják vissza gazdasági aktivitásukat, ami végső soron a gazdasági növekedést akadályozza. Ráadásul a politikai részrendszert nacionalista magatartási formák kialakítására ösztökéli, ahogyan napjainkban ezt számos gyakorlati példa alátámasztja.

A vállalati és ezen belül a pénzügyi szervezetek azok a gazdasági szervezetek, amelyek Luhmann rendszerelméletében a funkcionális részrendszerek (gazdasági, politikai, jogi stb.) közötti strukturális kapcsolódást biztosítják. A közöttük megvalósuló kommunikáció által hatással vannak egymásra, ami a rendszer és a környezet kölcsönös függőségét jelenti. Az egymás közötti függőség vagy irritáció a változtatás előidézője lehet az egyes részrendszerek kommunikációjának vonatkozásában. A társadalmi részrendszerek kapcsolódása, tehát a kommunikáció a rendszerek között a szervezetek közreműködésével lehetséges, amelyek jellemzően rendszerspecifikusak, így beszélhetünk gazdasági, politikai vagy tudományos szervezetelekről. Strukturális kapcsolódásnak tekinthetők az adók és a járulékok a politikai és a gazda-

sági rendszerek között, a szerződések és a tulajdon pedig a jogi és gazdasági rendszerek kapcsolatára példa. Az egyes részrendszerekre sajátos műveleti kód és kommunikációk jellemzők, ami nem zárja ki, hogy ugyanazon kommunikációs művelet több részrendszerhez is tarthatozhasson. Például egy jogi szankció következményeként fizetendő összeg a fizetés teljesítése esetén gazdasági tranzakció is. A rendszerelméletben jellemző bináris kód a szervezetek esetében a tagság/kívülállók kódok alapján valósul meg, a tagok belépése feltételekhez kötött a szervezeten belül, ami döntésen alapul. A döntés, mint a szervezet műveleti kódja, speciális kommunikációtípusként a zárt rendszer működését biztosítja. A gazdasági szervezetek a globális gazdasági kommunikáció területén is jelen vannak, döntési hatáskörük azonban jelentősebb a vállalati szintnél (pl. központi bankok). Mind a globális gazdasági kommunikáció, mind a vállalati gazdasági kommunikáció szervezetei által 'kibocsátott' információ a tömegmédiá, mint szociális részrendszer szimbolikusan általánosított médiuma (Bognár – Karácsony 2014, Brunzel 2010), amelynek egy része a gazdasági jellegű tömegkommunikáció tárgyköréhez tartozik.

Gazdasági jellegű tömegkommunikáció (gazdasági médiatartalom)

A gazdasági jellegű tömegkommunikáció szervezetei kevésbé definiálhatók oly módon, mint a globális vagy vállalati gazdasági kommunikáció tárgykörei. Hagyományos értelemben azok a médiaszervezetek, amelyek alapvetően valamilyen társasági formában működnek, mint értékteremtő vállalatok vannak jelen a gazdaságban. A tömegmédiá azonban ennél tágabban értelmezhető a modern társadalomban az internet révén biztosított információközlés határtalan lehetősége miatt, amely lényegében szervezettől függetlenül bárki számára nyitott platform az információk közlésére. Nyilvánvaló, hogy az információ valóságtartalma tekintetében szükség van a gazdasági médiatartalmak szelekciójára, így szűk értelemben azokat a médiaszervezeteket (pl. sajtó, televízió) érdemes figyelembe venni, amelyek hitelesnek mondhatók, illetve hosszútávon minőségi információkat közölnek. A gazdasági tömegmédiá által közölt információk egy része származtatott információ, azaz hivatalos szervezetek (a globális és a vállalati gazdasági kommunikáció szervezetei) által közölt információkat tartalmaz, ami az egyes elkülönített tárgykörök közötti szoros összekapcsolódásra utal.

A gazdasági tömegkommunikáció a médium vagy a téma alapján számos területet ölelhet fel. A tárgykör összetett jellegére utal Rosanne Scholl, aki a gazdasági kommunikációt a szociológia tudományterületének részeként határozta meg, a gazdasági médiatartalmak vagy az általános médiatartalmak gazdasági hatásainak elemzésével összefüggésben (Scholl 2008). A gazdasági médiainformációk hatása a tudományos kutatások tárgyának is részei, így például azok a kutatások, amelyek a gazdasági sajtóban megjelenő makrogazdasági információk hatását vizsgálták az értékpapírcsokra (Beber – Brandt 2006, Boyd et al. 2005, Hanousek et al. 2009, Kim et al. 2004, Shaikh – Padhi 2013) vagy az árfolyamok alakulására (Frömmel et al. 2011, Pearce – Solakoglu 2007). A tömegkommunikáció hatását elemző kutatások elősegítik többek között a pénzügyi mozgások előrejelzését. A gazdasági hírek vizsgálati részének tekinthető a sajtó negatív vagy pozitív polaritásának vizsgálata, amely alapul szolgálhat a további elemzésekhez (Nagy 2015c). Nem utolsósorban a gazdasági sajtó elemzés során a makrogazdasági mutatók gyakorisági vizsgálata a társadalomban preferált indikátorok megismerését segíti elő, ami egyidejűleg lehetőséget nyújt arra, hogy rámutasson, valójában mennyire fontosak azok a tényezők, amelyek például az ökológiai vagy a gender problémákkal foglalkoznak (Nagy 2016a, 2016b).

Luhmann rendszerelméletében a tömegmédiák társadalmi beágyazódása a témák révén valósul meg, amelyeknél, amennyiben informatívnak minősíthetők, tovább terjedésük biztosítja fennmaradásukat (Luhmann 2011). A tömegmédiának mint szociális rendszernek szimbolikusan általánosított médiuma az információ, kódjait az informatív/nem informatív

elemek alkotják (Brunczel 2010). A tömegmédiá részrendszerében a médiatartalom sajátossága az informativitásának az időbeli korlátozottsága: ami egyszer megjelenik a médiában, az elveszti újdonság jellegét és nem informatív többé. Ahogy a friss pénz a gazdaságban, úgy a friss információ a tömegmédiá részrendszerében folyamatos szükségletként van jelen. A tömegmédiá funkciója egyfelől az információigény fenntartása és az információéhes közönség folyamatos táplálása. Másfelől szerepe van a társadalmi valóságalkotás folyamatában, ami időről időre változó témakörök mentén valósul meg (Luhmann 2011). A valóságkonstrukció alakulása jelentős részben a tömegmédiá felelőssége, amely képes befolyásolni a társadalmi-gazdasági értékrendet, a gondolkodásmódot az egyes témák tekintetében. A gazdasági rendszerek, a kereskedelempolitika, a pénzügyi intézmények döntéseinek megítélése a tömegmédiák által hatással lehet a társadalom gondolkodásmódjára és nyomást gyakorolhat a gazdasági döntéshozókra, bizonyos mértékig meghatározva a gazdasági folyamatok jövőbeni alakulását.

Összefoglalás

A gazdasági kommunikáció számos módon értelmezhető terminus, attól függően, hogy milyen jellegű elméleti megközelítésből indulunk ki. Mivel értelmezése a szerzők között nem egységes, célszerű olyan komplex gyűjtőfogalomnak tekinteni, amelynek tárgykörei felölelik a terminushoz köthető különböző gondolattársításokat. A tárgykörök meghatározása több módon lehetséges, azonban nincs egyetlen olyan megoldás, amelynek alapján élesen elhatárolható halmazokat lehet létrehozni. Figyelembe véve a különféle elméleti megközelítéseket, alapvetően elképzelhető a közgazdasági elvű makroszintű és mikroszintű elkülönítés, amely leegyszerűsíti a tárgykörök besorolását. Célszerűnek véltem három területet elhatárolni, amely a globális, a vállalati és a tömegmédiá gazdasági témaköreit tartalmazza. Az így létrehozott tárgyköröket részben szervezeti szempontból elemeztem, részben Luhmann rendszerelméleti megközelítésében. A tárgykörök elnevezése: globális gazdasági kommunikáció, azaz a gazdasági élet egészét jellemző folyamatokhoz kötődő kommunikáció (Borgulya 2010 nyomán), vállalati gazdasági kommunikáció, pénzügyi gazdasági kommunikáció (Kövágó 2011 nyomán), gazdasági jellegű tömegkommunikáció (gazdasági médiatartalom) (Scholl 2008 nyomán). Az egyes tárgykörökhöz a gazdasági kommunikáció közvetítő szervezeteire hoztam példát, valamint néhány példát ismertettem a témák tekintetében, amelyek azonban nem egyetlen tárgykörhöz tartoznak, hanem különböző formában és hatással jelennek meg gazdasági kommunikáció ismertett tárgykörein belül.

Luhmann elmélete meglehetősen absztrakt módon mutatja be a gazdasági rendszer működését. Bizonyos tételeinek gyakorlati megvalósulása elgondolkodtató például abban a vonatkozásban, hogy nincs olyan központ, amely irányítani tudja az egész gazdasági rendszert. A gyakorlatban a teljes gazdasági rendszer a jogszabályok által meghatározott, az ezen kívüli gazdasági formákat a feketegazdaság elnevezéssel illetik, és ez nem pusztán nemzetgazdasági szinten értendő. A globális gazdaság működését meghatározzák azok a nemzetközi szerződések, amelyeknek elfogadása az egyes nemzetállamok, pontosabban kormányok döntésének kérdése. Ebből az aspektusból tehát a politikai döntések befolyásolják a teljes gazdasági rendszer működését. Az országok közötti kereskedelemben a protekcionizmus egyik megjelenési formája az import korlátozása (kvóták vagy vámok révén), s többnyire egyidejűleg az export ösztönzése. A protekcionista kereskedelempolitika egyfelől az államok, integrációk védelmét szolgálja a dömping ellen, amely esetlegesen veszélyeztetheti egy nemzet vagy integráció gazdaságát (Bown 2011). Másfelől viszont a túlzott protekcionista magatartás hosszútávon fejlődés ellenes, azaz korlátozza a gazdaság bővülését, és ez előbb vagy utóbb a GDP értékében is megmutatkozik. Ezek az intézkedések egyértelműen állami, a rendszer szemlélet tekintetében politikai döntések, amelyek kisebb-nagyobb mértékben, de globálisan

hatnak a gazdaság működésére. A globális gazdasági kommunikáció színterén tehát ezeket a kérdéseket a politikai funkcionális részrendszer determinálja.

Másfelől Luhmann elgondolása a gazdasági részrendszer önszabályozó működéséről bizonyos mértékig hasonlít Adam Smith elméletéhez, amely szerint a gazdaságot a 'láthatatlan kéz', a piaci erők irányítására kell bízni, ahol az állami beavatkozás mértéke korlátozott. A neoklasszikus közgazdászok első képviselői (Carl Menger, William Stanley Jevons, Léon Walras) Adam Smith tételei alapján szintén a piaci erőket tartották a gazdaságban kulcsfontosságúnak. Az 1929–33-as világgazdasági válság azonban egyértelműen rámutatott, hogy a piaci erők nem képesek a gazdasági stabilitást biztosítani és a társadalomban jelentkező gazdasági problémákat megoldani (Dietmar 1989). A történelmi események igazolták, hogy az önszabályozó típusú elmélet a gyakorlatban nem, vagy csak rövidtávon biztosítja a gazdaság viszonylagos stabilitását. Ebből az következik, hogy az egyes rendszerek együttműködése, a gazdasági rendszer bizonyos fokú irányítása szükségszerű, és fontos annak folyamatos felülvizsgálata, hogy egy adott társadalmi helyzetben ez mily módon lehetséges és célszerű.

Egyértelműen megállapítható, hogy bármely kereskedelempolitikai vagy monetáris döntés végiggyűrűzik a gazdaság minden területén, meghatározva a tanulmányban vizsgált gazdasági kommunikáció tárgykörein belül érintett szereplők döntéshozatali lehetőségeit, az élet-színvonalat, így a teljes gazdaság fejlődést.

Összefoglalóan a gazdasági kommunikáció olyan komplex gyűjtőfogalom, amely különféle tárgyköröket foglal magába. A tanulmányban leírtak az átláthatóság érdekében nem tartalmazzák a teljes vonatkozó irodalmat, a tárgykörök és a hozzárendelt témák nem kizárólagosak, tehát bővíthetők és kiegészíthetők más szempontokból. Úgy vélem, a gazdasági kommunikáció tárgyköreinek meghatározása hozzájárul a terminus értelmezésének tisztázásához, témaköreinek áttekintéséhez, a későbbiekben pedig a témák vizsgálata elősegítheti a gazdasági működésnek és a gazdaság szereplőinek a jobb megismerését. Mindennek jegyében tanulmányomat azzal az idézettel zárom, hogy „Luhmann-nál a komplexitás pontosan azt jelenti, hogy nem vagyunk képesek egyszerre tekintetbe venni az összes elem összes lehetséges kapcsolatát, ezért szelekcióra kényszerülünk. Tehát a világ minden leírása szelektív, vagyis a világnak egyetlen lehetséges aspektusát mutatja, és sohasem tartalmazza az összes lehetőséget.” (Brunczel 2010: 141)

Irodalom

- Ablonczyné Mihályka Livia (2006) *Gazdaság és nyelv*. (Lexikográfia es terminológia kézikönyvek 2.) Lexikográfia Kiadó, Pécs.
- Ablonczyné Mihályka Livia (2007) A gazdaság szereplőinek nyelvhasználata. In: Gecső Tamás – Sárdi Csilla (2007szerk.): *Nyelvelmélet – nyelvhasználat*. Budapest, Tinta Könyvkiadó, 6–9.
- Ablonczyné Mihályka Livia (2010) Nyelvhasználat a gazdálkodástudomány területén. In: Silye Magdolna (2010szerk.) *Tudományterületek és nyelvhasználat*, PORTA LINGUA. Szaknyelvoktatók és -Kutatók Országos Egyesülete, Debrecen. 249–254.
- Beber, Alessandro – Brandt, Michael W. (2006) The effect of macroeconomic news on beliefs and preferences: Evidence from the options market, *Journal of Monetary Economics* 53., 1997–2039. <https://doi.org/10.1016/j.jmoneco.2006.05.013>
- Beckert, Jens – Zafirovsky, Milan (2006eds.) *International encyclopedia of economic sociology*. Routledge, London – New York.

- Bognár Bulcsú – Karácsony András (2014) *Kommunikáció és társadalom: Luhmann olvasókönyv*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Borgulya Ágnes (2010) A vállalati kommunikáció az alkalmazott nyelvészet szemszögéből. *Modern Nyelvoktatás*, XVI. évfolyam 2–3. szám, 2010. augusztus, 3–23.
- Bown, Chad P. (2011) *The Great Recession and Import Protection: The Role of Temporary Trade Barriers*. The International Bank for Reconstruction and Development/The World Bank, Washington.
- Bown, Chad P. (2016) *Should the United States Recognize China as a Market Economy?* Peterson Institute for International Economics. Number PB16-24. Washington.
- Bown, Chad P. (2017) Mega-Regional Trade Agreements and the Future of the WTO, *Global Policy* Volume 8. Issue 1. February 2017. <https://doi.org/10.1111/1758-5899.12391>
- Brioschi, Teodoro, Edoardo (2006) *Total business communication. Profiles and problems for the new century*. Vita e pensiero, Milano.
- Brunczel Balázs (2010) *Modernitás illúziók nélkül. Niklas Luhmann társadalom- és politikaelmélete*. L'Harmattan Kiadó, Budapest.
- Coda, Vittorio (1989) La comunicazione economica nella strategia aziendale. In: AA.VV. *La comunicazione economica: valore aziendale o sociale*. Egea, Milano.
- Corvi, Elisabetta (2007) *La comunicazione aziendale: obiettivi, tecniche, strumenti*. Egea, Milano.
- Di Stefano, Giancarlo (1990) *Il sistema delle comunicazioni economico-finanziarie nella realtà aziendale moderna*. Giuffrè, Milano.
- Dietmar, Meyer (1989) *Bevezetés a makroökonómiába*. Aula Kiadó, Budapest.
- Hanousek, Jan – Kočenda, Evžen – Kután, Ali (2009) The reaction of asset prices to macroeconomic announcements in new EU markets: Evidence from intraday data. *Journal of Financial Stability*, 199–219. <https://doi.org/10.1016/j.jfs.2008.01.003>
- IMF, World Bank, WTO (2017) *Making Trade an Engine of Growth for All. The Case for Trade and for Policies to Facilitate Adjustment*. For discussion at the meeting of G20 Sherpas. March 23–24, 2017. Frankfurt, Germany.
- Kim, Suk-Joong – McKenzie, Michael D. – Faff, Robert W. (2004) Macroeconomic news announcements and the role of expectations: evidence for US bond, stock and foreign exchange markets. *Journal of Multinational Financial Management*, Vol. 14, No. 4, pp. 217–232. <https://doi.org/10.1016/j.mulfin.2003.02.001>
- Kővágó György (2011) *A kommunikáció elméleti és gyakorlati alapjai*. Aula Kiadó, Budapest.
- Luhmann, Niklas (2010) *Ökológiai kommunikáció*. Alkalmazott Kommunikációtudományi Intézet – Gondolat Kiadó, Budapest.
- Nagy Ágnes (2009) *Folyamatmenedzsment a banki szférában*. Budapesti Corvinus Egyetem, Társadalomtudományi Kar, Budapest.
- Nagy Ágnes (2015a) Makrogazdasági vonatkozású angol, olasz és magyar sajtócímek vizsgálata. In: *Tavaszi szél konferenciakötet II*. Líceum Kiadó, Eger – Doktoranduszok Országos Szövetsége, Budapest. 245–258. <http://doi.org/10.17048/TSZ.2015.2>
- Nagy Ágnes (2015b) Caratteristiche della lingua dell'economia in base alle relative formazioni universitarie. *Lingua, Corvinus Nyelvi Napok*, „Szaknyelvoktatás és multikultura-

- litás*”. Tanulmánykötet. Budapesti Corvinus Egyetem, Corvinus Idegennyelvi Oktató-és Kutatóközpont, Közgáz Campus. 172–180.
- Nagy Ágnes (2015c): Makrogazdasági online hírcímek a szemantikai orientáció aspektusából. In: András Hanga (2015szerk.) *Kommunikációs terek*. Doktoranduszok Országos Szövetsége – Partium könyvkiadó – Új Mandátum, Budapest – Nagyvárad. 120–128.
- Nagy Ágnes (2016a) A számok üzenete egy gender érzékeny makrogazdaságban. In: *Kommunikációs terek*. Doktoranduszok Országos Szövetsége T3 Kiadó, Budapest – Sepsi-szentgyörgy. 56–67.
- Pearce, Douglas K. – Solakoglu, Nihat M. (2007) Macroeconomic News and Exchange Rates. *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, Volume 17, Issue 4, 307–325. <https://doi.org/10.1016/j.intfin.2005.12.004>
- Proietti, Domenico (2010) *La lingua dell'economia e della finanza*. Enciclopedia dell'Italiano: <http://www.treccani.it/enciclopedia/lingua-dell-economia> (Enciclopedia-dell'Italiano) (2014. 02. 16.)
- Scholl, Rosanne, M. (2008) *Political and Economic Communication: Media Effects on Economic Attitudes*. ProQuest.
- Shaikh, Imlak – Padhi, Puja (2013) *The information content of macroeconomic news*. Science Direct, *Procedia Economics and Finance* 5 (2013) 686–695. [https://doi.org/10.1016/s.2212-5671\(13\)00080-4](https://doi.org/10.1016/s.2212-5671(13)00080-4)
- Zerfaß, Ansgar (1996) *Unternehmensführung und Öffentlichkeitsarbeit. Grundlegung einer Theorie der Unternehmenskommunikation und Public Relations*. Westdeutscher Verlag, Opladen.

Jogszabályok

- Netjogtár 2017a: 2013. évi CCXXXVII. törvény a hitelintézetekről és a pénzügyi vállalkozásokról és a közvetítőkről.
Forrás: https://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A1300237.TV, (2017. 04. 21.)
- Netjogtár 2017b: 2007. évi CXXXVIII. törvény a befektetési vállalkozásokról és az árutőzsdei szolgáltatókról, valamint az általuk végezhető tevékenységek szabályairól határozza meg.
Forrás: https://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A0700138.TV, (2017. 04. 21.)

HUMÁN SZABÁLYOZÁS ÉS ADDIKT POTENCIÁL

Addiktológiai kommunikáció

Simon Miklós

miklos.simon@uni-corvinus.hu

DOI: 10.20520/JEL-KEP.2017.2.61

Absztrakt

A tanulmány a függőség sokarcú témakörének vizsgálatát – a szerző korábbi kritikáival (Simon 2014a, 2015, 2016) összhangban – az egészség felől közelíti. Felfogásában a humán szabályozás ténye addikt szerveződések lehetőségét hordozza. A „fiziológias függőségtől” az „autonóm függőségig” tematizált ontogenetikus fejlődés addikt kommunikatív állapotait humán attribútumnak, értékes tanulási folyamat nélkülözhetetlen elemeinek tartja, diszfunkcionálissá vált destruktív szerveződéseit viszont egyedi mintázatokból álló rendszerhiba megnyilvánulásaként értelmezi. A szokatlan nézőpontváltás addikt jelenségek újszerű dimenzióit (rétegzett addiktus, szimbiotikus és parazita szerveződések) hozta felszínre. Úgy tűnik, a homeosztatis/autopoietikus szabályozás paradigmája termékeny kiindulópontja lehet egy integratív, a toxikológiai szemléleten túlmutató, kommunikatív perspektívájú addiktológiának.

Kulcsszavak

kötődés, homeosztázis, autopoiézis, élménygazdálkodás, addikt kommunikatív állapot

HUMAN REGULATION AND ADDICTIVE POTENTIAL

Addictological communication

Miklós Simon

Abstract

The paper – in accordance with the former critiques of the author (Simon 2014a, 2015, 2016) – approaches the multifaceted problem of addiction from the point of view of health. In his view the human regulations carry the possibility of addictive structuring. The addict communicative states of the ontogenetical development are thematised in a range from „physiological” to „autonomous” dependence. These states are considered by the author as human attributes, essential elements of an important learning process, while the dysfunctional, destructive organizations of the ontogenetical development are interpreted as system errors manifested in individual patterns. The unusual point of view reveals new dimensions of the addictive phenomenon (multi-layered addictive, symbiotic, and parasitic organizations). The paradigm of homeostatic/autopoietic regulations could be a good base of an integrative, communicative perspective of a new addictology that goes beyond the toxicological approach.

Keywords

attachment, homeostasis, autopoiesis, experience management, addict communicative state

HUMÁN SZABÁLYOZÁS ÉS ADDIKT POTENCIÁL¹

Addiktológiai kommunikáció – elvi, elméleti alapvetések kísérlete²

Simon Miklós

„Nagyon nehéz – mint Önök bizonyára tudják – azokról az élő rendszerekről beszélni, amelyek egészségesek, és jól mennek a dolguk; sokkal könnyebb beszélni az élő szervezetekről, amikor betegek, zavartak, amikor a dolgok rosszul mennek. A patológia viszonylag könnyen, az egészség nagyon nehezen tárgyalható téma.”

Gregory Bateson:
Ecology of mind: The sacred

Bevezetés

Tanulmányom az ember viselkedését kevésbé annak szabadon bontakoztatható szándékaiban, sokkal inkább – a megszokottól eltérően – (külső/belső) körülményeinek természetes meghatározottságában (olykor kiszolgáltatottságában) vizsgálja. Az ego erejének (sőt szinte mindenhatóságának) különösen az amerikai sikerpszichológiában meglehetősen hangsúlyos *egyik* vagy (tárgyunk tekintetében agyon medikalizált) *másik* oldala mellett – épp a szemléleti kiegyensúlyozottság jegyében – helyénvalónak tartom figyelmünket ezúttal a természetes *törékenységek, esendőségek, meghatározottságok* felismert és kreatívan formált lehetőségei felé fordítani. A függőség súlyos (és hangsúlyos), ám más szempontból meglehetősen prekonceptiókkal, kissé szégyenlős tartózkodással, mondhatni félve kezelt világának itt következő, a főáramtól eltérő szempontú szakmai áttekintése valós szemléleti űrt tölt be. A függőség jelen-

¹ Megkülönböztetendő az addiktológia „addiktív potenciál” fogalmától, mely a magyar nyelvben elsősorban az addikt-tárgyban rejlő „csáberőnek” tulajdonít (toxikológiai hagyományainak megfelelően) meghatározó erejű, *addikt jellegű* készletet. Szerző felfogása lényegileg tér el ettől, amennyiben az ember addikcióra való hajlamát (tárgyát kereső) alapvető emberi tulajdonságnak (potenciálnak) tartja. Az addiktológiai kommunikáció a tárgy vonzerejét „incentívnek” nevezi, és konstruktivista felfogásának megfelelően másodlagos jelentőségűnek tartja.

² Az Addiktológiai Kommunikáció témaköreit körüljáró tanulmánysorozat következő részében *gyakorlati, módszertani alapvetések* tárgyalására keríttek sort.

ségét az egészség felől közelítő, ezzel rögtön „a talpára állított” nézőponttal az addiktológia belső ellentmondásai, morálisan terhelt, „művinek” tűnő problémái új, lényegileg kedvezőbb megvilágításba kerülhetnek.

A függőség fogalmát az egészség felől közelítő szemlélet az addikt jelenségek körét a *humán szabályozás* gondolatkörébe helyezi. Az egyre inkább önálló kutatási irányra váló (zsigeri, érzelmi, kognitív, szelf, stb.) szabályozások valamiféle „zavara” számtalan betegség vagy diszfunkcionális állapot (depresszív állapotok, alixitímia, borderline személyiségzavar) magyarázatául kínálkozott az elmúlt évtizedekben. (Hilt – Hanson – Pollak 2011, Orehek – Vazeou-Nieuwenhuis – Quick – Weaverling 2017 és mások)³ Ez a megközelítés ígéretesnek tűnhet a függőség dinamikájának vizsgálata terén is. Meglepő, hogy mégis csak viszonylag későn, főként az utóbbi tíz év során került a szabályozás jelensége az addiktológiával foglalkozó kutatók érdeklődési körébe. (Padykula – LaFound – Conklin 2009, Bóna – Kun – Kökönyei – Demetrovics 2012) A tartózkodás nem véletlen és nem alaptalan. Az egyéb területeken innovatívnak tűnő alkalmazások az addiktológia területén nem hoztak (nem hozhattak) átütő eredményt. Ennek hátterében nem a szabályozás felől való közelítés alkalmatlansága, sokkal inkább az addiktológia tisztázatlan tárgya, tudományos kritériumoknak alig megfelelő, avitt nyelvezete, speciális (függő) társadalmi kommunikatív állapota tehető felelőssé. (Simon 2015) Az addiktológia jelen formájában nehezen egyeztethető a megújulásához segítségül hívható diszciplínák rendszerszemléletű, korszerű tudományosságával. E téren sok a teendő.

Tanulmányom nem kívánja a szabályozás fogalmát érzelmi, kognitív, szelf, társadalmi, stb. szabályozások valamelyikére szűkíteni, hiszen – kiinduló pontja szerint – az addikt jelenségeket is széles értelemben, a humán életjelenségek teljes spektrumán értelmezi. E két dolog azonban igen szorosan összefügg. Látni fogjuk, hogy a szabályozás *ténye* – a megismerés aktusának külső és belső kapcsolódásai (kiterjesztése) révén – önmagában a függőség *lehetőségét* hordozza magában. Ily módon a megismerés egyidejű *szabályozottsága* és *szabályozó funkciója* (amelyről majd a későbbiekben lesz még szó) kulcsmomentumként termékeny közelítésnek bizonyulhat. Csak egy rendszerelvű felfogás kínálhat olyan értelmezési keretet, amelyen keresztül az addikt jelenségek széles köre – akár már elemi formájában, – megragadható. Tekintve, hogy a jelenséget „patológiásnak” minősített (maladaptív) állapotainál tágabban értelmezzük, feltevésünk szerint minden olyan dinamikus elmélet, amely szabályozó funkciókkal és azok fejlődési feltételeivel kalkulál, közelebb vihet bennünket a függőség geneziséhez, jelenségének (potenciáljának), alakulásának, fejlődésének, funkcióinak és diszfunkcionális állapotainak jobb megértéséhez. Ahogy azt már az eddigiekben a dinamikus fejlődés-lélektani elemzések (Péley – Révész 2001) – sőt a kötődési mintázatra épülő pszichoterápiás elmélet (Flores 2011) is – igazolták.

Ha tehát a függő helyzetben lévő ember viselkedésének és sajátos, különféle szaktudományok, felfogások, nézőpontok által érintett (szabdalt) jelenségeinek közös vonásait természetes fonódásaiban szeretnénk látni, akkor az eltérő jelenségszinteken vizsgált, eltérő terminológiával illetett azonos vagy hasonló funkciójú rokonjelenségek összefüggéseit mai, integrációra törekvő, a korábbinál átfogóbb szemléletünkkel újra kell gondolnunk. A viselkedés mögöttes mechanizmusainak sokrétűségét, mindennapjainkra gyakorolt hatását a kibernetika, a rendszerelmélet és a kommunikáció-tudomány integratív felfogásának fényében napjainkban kezdjük egyre szélesebb (biológiai, társadalmi, történelmi, kulturális) összefüggéseiben is

³ „Áttételesen” az öngyógyító szándékú szerhasználat (Khantzian 1997, 2013) régi-új tapasztalatok új felismerésén keresztül érte el végül is az addiktológiát. Az öngyógyító szándékú szerhasználat és az azzal való visszaélésekkel kapcsolatos tapasztalatok azonban – bár már igen rég óta, Gartner Páltól (1939) Norman E. Zinbergen át (1984) Máté Gáborig (2012) az addikt viselkedés indítékának bizonyos magyarázatául szolgálnak – a függőség *mechanizmusának* kérdését lényegében megkerülik.

megismerni. Vizsgált témánk ezt az összetett megközelítést különösen igényli. Meggyőződésem, hogy ezáltal a függőség alig ismert, gyakran tagadott (ám éppúgy vágyott, mint rettegett) jelensége *gyökereinek és tágabb összefüggéseinek* a feltárása nem csupán a saját, gyűlölt függősége rabságában vergődő embernek lehet segítségére. Hasznára lehet akár egyes kiemelkedő teljesítmények vagy az adósságcsapda és a korrupciós mechanizmusok rejtett vonatkozásainak (és még sok egyéb, hagyományosan különböző, egymástól is eltérő összefüggésben tárgyalt egyéni és társadalmi jelenségnek) a mélyebb megértésében.

A humán szabályozás sajátosságainak és függőségre való hajlamunk összefüggéseinek áttekintésekor ezúttal az eltérő közelítéseknek csupán hézagos tesztelésére, a témánk későbbi feldolgozása szempontjából meghatározónak tartott területek tárgyalására, a szemlélet bemutatására szorítkozhatom. Az elemzés ösvénye e tekintetben erősen behatárolt. A szabályozás és a potenciális függőség eltérő területeken felismert jelenségére fókuszáló felfogás – a szabályozás általános, rendszerelméleti elveinek megfelelően – képes lehet egységes szemléletben kezelni a függőség *egyéni- és társadalmi szintű* mintázatait. Az autonóm szabályozás kialakulásának és a szervezet optimális fejlődési körülményeinek a *társas/társadalmi jelenségekkel* kapcsolódási pontokat kereső leírása a biológiai és a társadalmi jelenségszint köznapitapasztalatokban nap mint nap megélt, empirikusan megragadható összefüggéseit céltudatosan keresi. Reményeim szerint az itt számba vett témakörök mindegyikét – falon függő színházi kellékként – a későbbiekben betöltendő, fontos, addikt vonatkozású szerep várja.

Társas közegben kibomló, egyéni szabályozás

Yerkes és Dodson (1908) törvénye az optimális teljesítményről annak legáltalánosabban értelmezett felfogásában, újabban vitatott empirikus alapjainak megkérdőjelezése (Teigen 1994) ellenére, ám éppen rugalmassága miatt sarokkövét adja ma is ember és környezete rendszerszemléletű megközelítéseinek. Ennek az összetett állapotnak a végtelen leegyszerűsítése az aktivációs szint (arousal) és a teljesítmény jellegzetes, korán (1908) felismert, fordított U görbével kifejezett összefüggése. Optimális teljesítmény elsősorban a szélsőségektől mentes, középső harmadban várható. Legyen a megoldandó feladat tetszés szerint választható vagy véletlenszerűen adott, a belső feltételek feladathoz igazítása a feladat elvégzésének (sőt, már a megoldandó feladat percipiálásának is) nélkülözhetetlen eleme. Ennek sikere – kétség kívül – a túléléshez szükséges, versenyképességet növelő, evolúciós előny. Az élő organizmus alapvetően nyílt rendszer. Szabályozása külső körülményekkel összhangban, természeti és társas/társadalmi térben, több jelenségszinten, zsigeri, affektív, kognitív rendszerek egyidejű (egymásra is ható) részvételével, tanulási, fejlődési, érési folyamatok aktuális állapotában zajlik. A humán szabályozás többszörösen összetett rendszerének valamennyi egysége egy magasabb egység része. A rendszerek elhatárolásának kritériuma, azok emergenciája.⁴

A humán szabályozás legfőbb színtere az emberi szervezetnek a környezetével összhangban levő (nyílt) rendszere. E rendszer alapdimenzióinak formálódása evolúciós hatásoknak a humán genomon rögzült lehetőségei által meghatározottan, az egyéni élet korai, ciklikusan egymásra épülő, bizonyos ingertípusokra különösen fogékony fejlődési időszakokban történik. Ezeknek az időszakoknak a fontos történései beteljesítik vagy éppen beteljesületlenül hagyják a felkínált genetikai programot. Ennek számtalan lehetősége közül a környezeti hatásoknak/igényeknek leginkább megfelelőt fejlesztik tovább, hogy majd a változó/fejlődő szervezet már túlhaladott szabályozását – annak egy következő fogékony időszakában – ismételten a környezeti feltételekhez igazítsák.

⁴ Az emergens rendszerek olyan tulajdonságokkal rendelkeznek, amelyek nem adódnak közvetlenül részeik össz-tulajdonságaiból, ám azokhoz képest minőségi többletet hordoznak.

A „kalibrálás” időszaka, kritikus kezdetek

Az itt tárgyalásra kerülő pszichoanalitikus fejlődélméletek gyűjtőfogalom alá rendezhető teóriáknak a csecsemő-megfigyelés eredményeivel és módszereivel való ötvözése általánosan elfogadott felfogás szerint (Dornes 1998, Koós 2010, Láng – Nagy 2013) ma a dinamikus fejlődéslélektan és fejlődési pszichopatológia kiemelkedő jelentőségű területe. Az elméletek legfőbb vonása, hogy valamennyien Harlow, Hermann Imre, Spitz, Bowlby és mások nyomán az anya-gyerek kapcsolat sajátosságait tekintik a későbbi személyiség-fejlődési, pszichopatológiai vonások meghatározóinak. Dinamikus elméletekről lévén szó, a szabályozás (ill. a szabályozás kialakításának) valamilyen formája jellegükénél fogva adott. Érdemes lesz ezért két igen jelentős irányzat (tárgykapcsolati és kötődés-elméletek) főbb vonatkozásait röviden áttekintenünk.

A *tárgykapcsolat-elméletek*⁵ Ferencziig és a budapesti iskoláig visszavezethető fejlődését, a fogalom Freudtól eltérő jelentéstartományának kiteljesedését, új tartalommal telítődését főként Halász Anna (1994) történeti elemzését szem előtt tartva összegzem. Ezt követően a tárgykapcsolat-elméleteket Ronald Fairbairn, de főleg Donald Winnicott elméleteinek kapcsolódó részeire szorítkozva ismertetem.

A *tárgy* a pszichoanalízis szótára (Laplanche – Pontalis 1967/2011) szerint két aspektusból van jelen a freudi elméletben: egyrészt mint az ösztön tárgya, másrészt mint az affektusok, a szeretet, illetve a gyűlölet tárgya. A tárgykapcsolat az embernek a világhoz való szubjektív kapcsolódási módját jelenti, a kapcsolatot a személyiség szerveződésének, a „tárgyak többé-kevésbé fantáziált” (szabályozott, manipulált, alakított /SM/) felfogásának és egy „megkülönböztetett elhárításnak” a komplex eredménye. „A tárgykeresés csak részben ösztönös tevékenység, részben az én feladata, emiatt a tárgykapcsolat fejlődése, az ezzel járó jellegzetes védekezési módok, valamint az énszerkezet összefonódnak. Így válik a tárgykapcsolat-elmélet az egész személyiséget formáló és egybefoglaló fogalommá.” „A tárgykapcsolat tehát nemcsak az ember valódi kapcsolatrendszerét jelenti, hanem azt is, ahogyan az ember tárgyait létrehozza, és azt is, ahogyan azok hatnak az ő működésére.” „Ilyen értelemben az én nem egyszerűen csak asszimilálja a tárgyat, hanem meg is alkotja belőle önmagát.” (Halász 1994)

Az tárgykapcsolat-elméletek általános jellemzői, hogy valamennyien

- a. az anya-gyerek kapcsolatra építik fel fejlődési elméletüket, az anyai gondoskodás ezen belül is kitüntetett szerepet kap. Az ösztönös kielégülés/kielégítés kérdése másodlagos a kapcsolatigényhez képest.
- b. ugyancsak az anya-gyerek kapcsolat zavaraira vezetnek vissza a későbbi pszichopatológiai jelenségeket, ezek szerveződését azonban karakteresen eltérő módon írják le. Közös bennük, hogy ezeket valamennyien tárgykapcsolati mintákhoz kötik (eltérve ezzel a klasszikus felfogástól).⁶
- c. A függés és szeparáció kérdése valamennyiükénél szerepel és kapcsolatba kerül mind a fejlődés, mind az énelhatárolódás problémáival.

Ronald Fairbairn szerint a tárgykapcsolat keresése a csecsemő feltétlenül kielégítendő, elsődleges szükséglete, amelynek hiányában a gyermek egy rossz, nem kielégítő tárgyhoz kapcsolódik. „Fejlődéslélektani elképzelése középpontjában a függés fogalma áll. Így a kezdeti időket az infantilis függés jellemzi, melyet egy hosszú, átmeneti időszak után az érett felnőtt függősége váltja fel. Az egészséges fejlődés a centrális szelf integratív erején múlik, a

⁵ Bálint, Fairbairn, Winnicott, Stern és Klein elméletei játszanak itt elsősorban. (Gergely – Watson 1996, Fonagy – Target 2005/2012)

⁶ „A tárgykapcsolat-elméletekben a személyiségfejlődés az én- és tárgyképek fejlődésével jellemzett folyamat (...) A klasszikus pszichoanalízis én(ego)fogalma ezzel szemben az *én, mint ágens* hagyományos énszichológiai koncepciójához kapcsolódik.” (Kulcsár 1995)

patológiás fejlődés pedig akkor jön létre, ha az elégtelen szülői tárgyak miatt, kénytelen az én elégtelen tárgyakat is beépíteni.” (Halász 1994)

Donald Winnicott volt, aki a korai szelf-fejlődés eltérő szerveződéseit és a későbbiekben is meghatározónak bizonyuló szabályozási típusait esetelemzés keretében bemutatta. (Winnicott 2004) Felismerte és értelmezte annak a már korábbról ismert analitikus tapasztalatnak a jelentőségét, mely szerint az álmok és a reális lét egyféle rendező elvet, míg a nap-pali álmodozás egy merőben másfélét követ. Míg tehát az álomtevékenység és a valós világ tárgyakapcsolatai egymáshoz illeszkednek, a fantáziálás izolált jelenség marad „jelentős energiát felemészítve, de ugyanakkor sem az álomfolyamatokhoz, sem az élethez nem járulva hozzá.”⁷ (Winnicott 2004) Esetelemzését végigvezetve mutatta meg, amint művészi hajlamú, felnőtt női páciense számára problémás helyzetekben a legkülönbözőbb technikákkal tér ki a valóság elől, úgy állítva helyre belső egyensúlyát, hogy mindeközben valós élethelyzetén egy tapodtat sem változtat. (Lásd még Hárdi 1994) Hasonló technikák széles skáláját ismeri fel és írja le saját tapasztalatai alapján Máté Gábor addikt jelenségekkel foglalkozó, rendkívül őszinte, mélyen humánus könyvében. (Máté 2008)

A homeosztatisz szabályozás legfőbb eszköze és tárgya a megismerés. Célja, mint tudjuk, a szervezet belső állandóságának fenntartása. A szabályozás két lehetőségének egyikeként a (megismerő) rendszer paraméterei (a rendszer veszélyeinek és lehetőségeinek pontosabb felismerése/kezelése érdekében) mindjobban a környezet feltételeihez igazodnak (kalibrálás). A külső világ túlzott negatív érzelmi telítettsége esetén azonban a belső állandóság fenntartásának másik lehetőségeként a környezet (valóság) célnak megfelelő módosítása (torzítása) adódik (ugyancsak a megismerő rendszer fantázia-tevékenysége és belső afferenciáció segítségével). A kezdeti kétirányú, egymást gerjesztő folyamatra eltérő kognitív világok épülnek. Ezek egyre nehezebb átjárhatósága, szubjektív összeférhetlensége miatt a tartalmuk hamar disszociál. Az elviselhetőség bizonyos mértéken túl (vagy a fantáziának a feladathoz képest elégtelen volta esetén) a menekülő út fenntartása addikt tárgyak útján, addikt célú/felhasználású segédeszközökkel valósul meg, paradox módon épp a homeosztázis (rövid távú) fenntartása érdekében.

John Bowlby és *Mary Ainsworth* kötődéseméleti modellje (Ainsworth – Bowlby 1991, Bretherton 1992) Winnicott elmélete mellett a másik nagyhatású, a fejlődési zavarokról koherens véleményt formáló fejlődésemélet. A kötődési mintázat típusai elkülönítésének a *ragaszkodó magatartás* (dependency) és a *biztonságos kötődés* (attachment) viselkedésbeli precíz elkülönítése volt a feltétele. (Ainsworth 1969) Míg a biztonságos kötődés eredménye a biztonságos leválás, az erős ragaszkodás inkább bizonytalanságot jelez. *Mary Ainsworth Idegen Helyzet*⁸ eljárásának segítségével egyéves gyermekek reakciói alapján eltérő kötődési mintázatokat talált.⁹ (1. táblázat)

⁷ „Bizonyos mértékig ez a fantáziaműködés a páciens egész életében, azaz korai éveitől kezdve, változatlanul fennállott; a jellemző minta két- vagy hároméves kora körül alakult ki. Sőt, még korábbról datált bizonyíték is van, hogy az a hüvelykujj-szopás sajátos öngyógyító használatával indult.” (Winnicott 2004)

⁸ Az eljárást *Mary Ainsworth* a 70-es években azért dolgozta ki, hogy a gyerekek kötődési mintázatait – minden gyerek által gyakran megélt eseményeket – standardizált körülmények közt figyelhesse meg. A kb. 20 perces vizsgálat alatt előbb közeli gondozó, majd idegen lép a szobába, hogy később elhagyja azt, így teremtve meg az ismerős és ismeretlen jelenlétének, majd általuk a gyermek „elhagyásának” élményét.

⁹ Az általuk felismert és tipizált kötődési mintázat viszonylag könnyen átlátható sajátosságaira alapozva, jó évtizede (tudomásom szerint elsőként a dinamikus fejlődés-lélektani elméletek közül) jelentős visszhangot keltő függőség-elmélet és hozzá kapcsolódó csoportterápiás eljárás épült.

1. táblázat

Mary Ainsworth Idegen Helyzet teszt típusai és helyzetértékelése (Fónagy 2003)

a.) biztonságosan kötődő	A gyerek anyja jelenlétében nyugodtan játszik. El-elmerészkedik tőle, de igyekszik kapcsolatot is tartani. Nyugtalan, ha elmegy, de kapcsolatot keres vele, és megnyugszik, amikor visszatér, majd folytatja a játékot. A gondozó viselkedése jól koordinált, szenzitív interakciók tapasztalatain alapul, nem vagy <i>ritkán túlstimuláló</i>, képes időről időre újra stabilizálni a csecsemő dezorganizálódó érzelmi reakcióit.
b.) szorongó-ellenálló ambivalens	A gyermek anyja jelenlétében is nehezen kezd játszani, sír, nyafog. Anyja távozása kétségbe ejti. Idegen kapcsolatteremtő közeledésnek ellenáll. Az anya visszatértekor anyjával kontaktust keres és dühöt fejez ki. Képtelen újból játékba merülni. Ezek a csecsemők <i>alulszabályozzák érzelmeiket</i>, stressz jelzéseiket fölerősítik az elvárt külső szabályozás érdekében. Erős fenyegettség érzés jellemzi őket, folyamatosan a gondozóval való közelség megteremtésével vannak elfoglalva. Erős kontaktus igény.
c.) szorongó-elkerülő bizonytalan	A gyermeket alig foglalkoztatja, hogy anyja vele van-e. Nem keresi a közelségét. Közeledését elfogadja, de megtartani nem akarja. Idegen jelenlétére kevés változás, csak szeparációs helyzetben lép fel szorongás. Az anya visszatérése elkerülést vált ki. Feltehetően, a gyerek tapasztalatai szerint, a gondozó korábban nem volt képes újra stabilizálni a gyerek optimális aktivációs szintjét, esetleg éppen <i>túlstimuláló</i>, érzelmileg tolazkodó volt. <i>Túlszabályozzák affektusait</i>, kerülik a stresszteli helyzeteket.
d.) zavart (dezorganizált)	A gyermek viselkedése inkoherens, bizarr sztereotípiák jellemzik anyja jelenlétében. Idegen személy jelenlétében viselkedése kiszámíthatatlan, érzelemmentesnek, lehangoltnak tűnik, szervezetlen, dezorganizált viselkedést mutat, olykor gondozó jelenlétében is menekülni próbál a helyzetből. A gondozó jelenléte feltehetően <i>félelem és megnyugvás forrása</i> egyszerre. A kötődési-viselkedéses rendszer konfliktusos, <i>kettős kötés</i> ellentmondásos motivációit mozgósítja. Súlyos érzelmi elhanyagolással, akár szexuális bántalmazással is kapcsolatban lehet.

Hasonló strukturálódási mintázatot *Felnőtt Kötődési Interjúval* (AAI) követve, a kötődés típusai az utánkövető vizsgálatok során meglehetősen stabilitást mutatnak. A kötődési mintázatok felnőtt korig húzódó folytonosságában, stabilitásában generációs összefüggések lehetőségére valószínűsíthető. (Fónagy 2003) A kötődés jelenségének bioszociális *homeosztatis* rendszert képező felismerése az elmélet alkalmazásának további lehetőségeit nyitja meg. A

(Flores 2011, Pál 2010) Évtizedes szünet után, az utóbbi években a kötődés-elméletet egyre több tanulmány hozza (meglehetősen direkt módon) az addikcióval összefüggésbe. Tekintve, hogy a problémát ennél sokrétűbbnek látjuk, elemzésünk inkább a kötődésnek a szabályozás formálásában játszott szerepére összpontosít.

kötődési rendszer nyitott homeosztatisz szabályozó rendszer, célja a biztonság megteremtése. A csecsemő érzelmi állapotait „dajkabeszéd” hanghordozásával, túlzó („jelölő”) gesztusaival visszatükröző szülő közvetítő (a csecsemő belső állapotai és annak felismerése/értelmezése közt „hidat képező”), érzelmi szabályozó szerepében teremti meg a gyermek egyre önállóbb, autonóm szabályozásának lehetőségeit. (Gergely – Watson 1996) Az önmaga érzelmi reakcióit szabályozni képtelen csecsemő gondozója mentalizációs képességével a csecsemő érzelmi reakcióit *moduláltan* (idézőjelben, „mintha”) *visszatükröző reflexióival* a csecsemő számára megnyugtató mintát, a tükörkép internalizációjának lehetőségén keresztül a szelf fejlődéséhez kedvező interszubjektív feltételeket teremt. „Gondolkodik rólam, mint gondolkodóról, következésképp vagyok, mint gondolkodó” – összegzi Fónagy a kötődés generációs elméletének gondolatmenetét. (Fónagy 2003)

A bizonytalan szülő-gyermek kapcsolat Fónagy szerint két lehetséges módon alapozza meg a személyiségfejlődés torzulásait. A két út a pszichikus valóság átélése kétfajta módjának felel meg. Az anya, aki a gyermek állapotait visszhangszerűen, bármiféle moduláció nélkül tükrözi vissza, konkretizálja és a pánikig fokozza a gyerek feszült állapotát. Ha ellenben elkerüli, hogy visszatükrözze a gyermek affektusát, akkor hatékonyan tartja meg a „mintha” módot, ám közben elveszíti kapcsolatát a külső valósággal, beleértve a gyermeket is (hasonlóképpen a disszociáció folyamatához). Ez esetben az anya vakká válik a gyermek feszült, kiborult állapotaira, betegségként, fáradtságként stb. fordítja le azokat magának. „Mindkét folyamat megfosztja a gyermeket attól, hogy a jelentés lehetőségét – amelyet felismerhetne és használhatna – kommunikálni tudja.” (Fónagy 2003)

A homeosztatisz szabályozásnak ez a tágabb, anyát és gyermekét egyaránt magába foglaló keretezése természetes módon illeszkedik a családterápiák rendszerszemléletű, Gregory Batesonig visszanyúló hagyományaihoz.

Szintek,¹⁰ színterek,¹¹ szinergiák

Jean Piaget a fejlődés változásait az organizmus-környezet interakció során az új kapcsolódások kognitív sémarendszerének asszimiláció és akkomodáció útján megvalósuló *aktív folyamataként* írta le. (Piaget 2004) Több mint három évtizeddel első publikációit követően John Bowlby etológiai indíttatású személyiség-fejlődési modellje ehhez sok tekintetben hasonló folyamatot tárt fel az affektív fejlődés terén.¹² Donald Winnicott elképzelése az anyagyerek kapcsolat átmeneti terében magára eszmélő csecsemőről és a kötődés mintázataiban körvonalazódó csecsemő képe az autonóm szabályozás „kalibrálásának” egymást átfedő/kiegészítő oldalát jelentik. Nem utolsó sorban e nagyszerű életművek alapján ma már némi fogalmat alkothatunk a humán szabályozás alakulásának meghatározó ciklikus mozzanatairól. Tudhatjuk például, hogy a formálódó szabályozási keretek kialakításának lehetősége korlátozott ideig áll csak fenn, úgy is mondhatjuk, programozottan, érési/fejlődési „*ablakokhoz*”

¹⁰ Szemléletünk, percepciónk, vagy egyszerűen vizsgáló eszközeink által elkülönült/elkülönített, olykor „önálló” diszciplínává merevedett jelenségszintek.

¹¹ Ágens probléma-felismerése és megoldási kísérletei által határolt kommunikatív tér. (Horányi 2007 szerk.) Esetünkben akár az intrapszichikus szerveződés színtere.

¹² Mind Bowlby, mind Ainsworth javasolta a kötődést formáló viselkedés összehasonlítását Piaget sémainak jelentőségével. Legtöbbjük hasonló folyamaton megy keresztül, mint amelyeket Piaget a kognitív fejlődés kapcsán leírt. (Ainsworth 1969) Végül az autentikus egybevetést maga Piaget végezte el meghívott előadóként az Amerikai Pszichoanalitikus Társaság plenáris ülésén 1970 decemberében (Piaget 1973). Magyar nyelven Binét Ágnes referálta a Pszichológiai Műhely sorozat Piaget emlékkötetében (1985).

kötött. Az adott funkció számára nyitott ablak bezárultával a korrekció lehetősége egyre erősebben behatárolt.¹³ A szükséges körülmények *kellő időben* történő megteremtése – minden jel szerint – *nélkülözhetetlen feltétele* a csecsemő kielégítő fejlődésének.

Az életszakaszok további karakteres, ám egyre elmosódottabb körvonalakkal leírható pszichoszociális állomásairól (kibontott vagy megvalósulatlan lehetőségeiről) Erik H. Ericson (1985/2002) munkássága nyomán alkothatunk képet. Anélkül, hogy a korai életszakaszok meghatározó jelentőségét újra hangsúlyoznám, vagy az ericsoni pszichoszociális fejlődés későbbi állomásait e helyütt bármi vázlatosan is kibontanám, pusztán jelezni szeretném, hogy az ontogenezis ericsoni állomásainak újragondolása komoly kihívást rejt az addiktológiai kommunikáció számára. (2. táblázat)

2. táblázat
Epigenetikus táblázat (Ericson 1985/2002)

	1	2	3	4	5	6	7	8
VIII. Időskor								Énteljesség vs. kétségbeesés
VII. Felnőttkor							Generativitás vs. megrekedés	
VI. Fiatal felnőttkor						Bensőségesség vs. elszigeteltség		
V. Serdülő és fiatalkor					Identitás vs. szerepzavar			
IV. Lappangás				Iparkodás vs. kisebbség				
III. Genitális, lokomotoros			Kezdeményezés vs. büntudat					
II. Izomi-anális		Autonómia vs. szégyen és kétség						
I. Orális-érzékszervi	Ősbizalom vs. bizalmatlanság							

A korai kötődés stabil, biztonságos mintázata a szabályozás *alapjainak, centrumának* és *szélsőségeinek* kialakításával biztos (és kellően tág) mozgástér képzetét alapozza meg a gyermekben, segítve őt ezzel a későbbiekben is aktuális problémái kezelésében. A biztonság (és kompetencia) élményét a kielégítően (megfelelő tartományban, megfelelő sávszélességben) működő, többé-kevésbé automatikus (pszicho-fiziológiai) szabályozás alapozza meg. Ez bizonyos védettséget, a zavara ellenben bizonytalanságot, kritikus élethelyzetekben eszközhiányos, könnyen egyensúlyvesztett állapotot eredményez. Az egyensúlyvesztett állapot inkompetencia-élménye, hiányérzete, sóvár fájdalma a későbbiekben *másodlagos kötődési*

¹³ Egészséges fejlődésmenet estén persze erre nincs is szükség. Sérült fejlődésmenet esetén az ablakok keretei lazábbak, elmosódottak, a fejlesztés lehetősége huzamosabb ideig is fennáll. Mintha a kompenzáció lehetőségének késleltetésével a természet ez esetekben egyre újabb, további haladékat adna a korrekcióra. [Budapest, III. ker. Szellő utcai vizsgálat (1980/81) eredménye (SM)]. A valószínűbb magyarázat azonban, hogy a kompenzáció (bejáratott út hiányában) lassúbb és összetettebb feladat, mint a nagyjából ösztönök vezérelte, „sima” fejlődésmenet.

tárgyakkal megvalósuló, kompenzációs/öngyógyító célú próbálkozásokat provokál. Ennek mérsékelt sikere, kényszerű és/vagy csábító ismétlése jó eséllyel addikt (vagy addikt jellegű) folyamatok öntörvényű mechanizmusainak ágyaz meg. A folyamat a rendeződés és az addikt sodrás irányába mozduló, le- és felépítő egyaránt lehet. Az út (életút) ily módon a fiziológiai függőségtől a korai felkészítő fokozatok fontos, programozott lépcsőin át (jó esetben) a döntéseiért felelős „felnőtt” ember autonóm törekvéseiig – Ericson terminusában a kiteljesedett önmegvalósításig, Eric Berne (1964, 1972) szemléletében a játszma mentes „felnőtt” kommunikatív én-állapotokig – terjed. Könnyen előállhat azonban az a kívülről nehezen megérthető, ismétlődő egyensúlyvesztésekkel, megtorpanásokkal teli, olykor igen hosszan húzódó állapot is, mely megfelelő tapasztalatok levonásának képtelensége esetén sorozatos, kényszerű ismétlésekhez,¹⁴ egyre reménytelenebbül kontrollálható addikt mechanizmusok dominanciájához, fixálódásához vezet.

A humán szabályozás társas/társadalmi struktúrái

A pszichoanalízis és a modern társadalomlélektan (szociálpszichológia) találkozása, egyén és társadalom karakterképző összefüggéseinek vizsgálata főként az amerikai társadalomkutatásban komoly hagyományokkal rendelkezik. Elsősorban Erik Ericson, Erich Fromm és David Riesman (1961) munkáiban jelenik meg az ilyen jellegű összefüggések feltárásának korai kísérlete.

Párhuzamosan e törekvésekkel a társadalomnak mint organikus, önfenntartó egésznek a metaforája és az élő organizmus analógiája a társadalmi rendszerek működéséről végigvonul a szociológia egész történetén Spencertől és Durkheimtől kezdve Parsonon keresztül Luhmannig és Habermasig. Nagyban fellendítette az ez irányú gondolkodást, hogy a század negyvenes-ötvenes éveiben Ludwig von Bertalanffy, Anatol Rapoport, Kenneth F. Building, William R. Ashby, Margaret Mead és mások munkássága nyomán új – a természet- és társadalomtudományok hasonló szisztéma szerinti felépítését hirdető – interdiszciplináris tudományág (kibernetika, rendszerelmélet) jött létre. (Terestyéni 2011: 88–89)

Felfogásunkban a tágabb értelemben vett humán szabályozásnak a társas/társadalmi szabályozás elválaszthatatlan része. Témánk szempontjából történő áttekintése (a részvételi kommunikáció terminusával: a *szintér, mint ágens* vizsgálata) ezért megkerülhetetlen számkra. Az ágens probléma-kezelésének társadalmi kommunikációs színtere az általunk vizsgálni kívánt probléma (és/vagy az ágens problémája) szükséges léptékében határozható meg. Ennek az összetevőit, a rendszerének a környezetétől való elkülönítését épp a kontextualizálása jelzi. Ez lehet családi, baráti, munkahelyi vagy valamely társadalmi alrendszer nagyságrendű tér. Ez irányú vizsgálatunk kiinduló pontja ezúttal a *szintér* maga az intézményeivel, nyilvánosságaival, ezeknek szerkezetével, részvevői felkészültségével és benne az ágenseinek a kommunikatívban való részvétele (hozzájárulása/hozzáférése) lehetőségeivel. Bármely irányból közelítsünk is, az egybefonódó rendszer ágenseinek működése semmiképp nem érthető a nagyobb rendszer szignifikáns elemeivel való kapcsolatainak számításba vétele nélkül. A függőségnek e rendszer keretei közt meghatározott (kommunikatív) állapotait az élettudományok és a társadalomtudományok területén egymást tételező, egymással összefüggésben működő jelenségeknek tartjuk.¹⁵

¹⁴ Ezt relapszusnak (visszaesésnek) nevezi az addiktológia irodalma, ismételt *próbálkozás és tapasztalatgyűjtés* lehetőségének Prochaska és munkatársai (1992, 2009).

¹⁵ Hasonló rendszerszemléletű közelítés, (eltekintve most a modern társadalom-tudományoktól), szinte egyedül a családterápia sok tekintetben Gregory Bateson átfogó gondolatrendszerére épülő terápiás

Bár rendszerelméleti szempontból a két (a biológiai és a társadalmi szintű) struktúra közti hasonlóság igen szembeötlő lehet (egymásra hatásuk, összefüggésük nyilvánvaló klinikus tapasztalat, sőt a hálózattudomány számos közös jellemzőikre mutatott rá), a kettő közti különbség mégis nagyobbak tűnik akár az élő és az élettelen (fizikai) struktúrák közt fennálló különbségeknél is. Az elvi egyezéseken (funkcionális kapcsolatok hálózata, organizációs folyamatok stb.) túlmenően az új megközelítések legfőbb gondja a társadalmi rendszerek élő rendszerekkel analóg szerkezeti elemeinek megfeleltetése volt.

Batesontól Maturanáig: önszabályzó rendszerek

Gregory Bateson kétség kívül az egyik első azok közül, akik az „elme gazdaságosságának” és a „természet célirányos intelligenciájának” a megnyilvánulásait önszerveződő, természetes racionalitás szerint felépülő és működő organizmusokként fogták fel. Az az intuitív episztemológia, amellyel az addig ismeretlen tudományát művelte, nem csupán tárgya, de módszere is lett újszerű, kibernetikára épülő szemléletének. Páratlan képességgel rendelkezett a természet nyelvének értő, beleérző megfigyeléséhez. Lenyűgözően széles skálán kutatta évtizedeken át az élő természet nyelvének „családi hasonlóság” alapján egybevethető mintázatait. Módszere ma az élet bármely koherens tudományában működni látszik, legyen szó akár spirális fegyverkezési versenynek, az udvarlás szabályainak, a játék természetének, a növényi szimmetriának, a család kommunikatív szerkezetének, az alkoholista (ma úgy mondanám: kommunikatív) állapotának vagy a „kettős kötés” pszichiátriai fogalmának, összességében ember és környezete „ökonómiai mintázatának” értő/érző leírásáról. (Bateson 1972) Egyedi módszere legfőképp e rendszerek és működésük általános, közös jellegének felismeréséről vált híressé. Ezek alapján vette számba azon kritériumok (tanulás, memória, döntéshozatal stb.) készletét, amelyeket egy rendszernek ki kell elégíteni ahhoz, hogy mentális folyamattal rendelkezőnek minősíthessük. Ehhez – felismerése szerint – bizonyos komplexitás szükséges, ám ez a komplexitás jóval alacsonyabb annál, mintsem hogy az organizmusok agyat és magasabb rendű idegrendszert fejlesztenének ki. Munkája nyomán világosnak látszik, hogy felfogásában az „elme” nem csupán az egyedi organizmusokban, hanem társadalmi rendszerekben és ökoszisztémákban is manifesztálódik. (Bateson 1972, Capra 1997)

Mindezek a számtalan területen új paradigmát elindító gondolatok elsősorban Bateson egészen kivételes meglátásai és különös, sajátos gondolkodásmódja következményeként (Grof 1981) kerülhettek közel több irányból konvergáló mai felfogásunkhoz (Forián Szabó 1993, Capra 1997, Kirmayer 2015)

Élete vége felé megkérdezték Batesont, rajta kívül ki az, aki leginkább előre mozdította a teremtmények ismeretelméletének (epistemology of creatura) tanulmányozását. Bateson válasza szerint: „ezeknek a tanulmányoknak a központja ma Santiago de Chile, a Maturana nevű ember vezetése alatt” (Keeney 1979: 23, idézi Dell 1985). Kettejük munkásságának akkurátus egybevetése alapján Patrick Dell állítja, hogy Humberto R. Maturana munkássága tartalmazza azt az ontológiát, melyet Bateson soha nem fejtett ki, ám az írásaiban lényegében benne foglalt. Maturanát leginkább két kérdés izgatta: hol foglal helyet a percepció jelensége és hogyan szerveződik az élet? Valódi megvilágosodásként ismerte fel, hogy – kogníció és életjelenség – egyazon entitás. Minden biológiai lény rendelkezik mindkettővel, és ez a tudás útja: az élet, mint folyamat a megismerés folyamata. A kogníció eszerint tágabb és elemibb fogalom, mint a gondolkodás, magában foglalja az érzékelést, affektivitást, reagálást, változást. (Dell 1985) Az egész egy lüktető folyamat, nem pedig az agy terméke (ahogy Descartes óta gondoljuk). Az állítás minden organizmusra igaz, akár van, akár nincs idegrendszere.

---

konceptiójában, és annak magyar nyelvű irodalmában jelenik meg viszonylagos következetességgel. (Forián Szabó I. 1993, Bagdy Emőke – Baktay Gizella – Mirnics Zsuzsa 2006).

Ebben a disszipatív rendszer egésze részt vesz. A közelmúlt rendszerszemléletű élettani kutatásai szintén azt jelzik, hogy az emberi szervezetben az idegrendszer, az immunrendszer és az endokrin rendszer, melyeket hagyományosan elkülönült rendszereknek tekintettek, valójában egyetlen kognitív hálózat részei. (Capra 1997)

Humberto Maturana és Francesco Varela az általuk kidolgozott rendszerelméleti modellben (Santiago Modell) az élet lényegét a legszélesebb értelemben vett, a szervezet egészének összehangolt működését magába foglaló kognitív jellegű funkcióival azonosítják. Az élő rendszerek önszervező (autopoietikus) funkcióinak felismeréséhez a Bateson által korábban leírt és ahhoz hasonló belső mintázatok felismerése vezetett. Az energetikai szabályozás és a jelenségek értelmezése révén megvalósuló homeosztázis vagy a homeosztatikusszabályozás részeként működő kogníció az élő rendszer önfenntartó/önregeneráló képességének a megnyilvánulásai. Az élő (és egyéb disszipatív) rendszerekre jellemző kiegyenlített (termodinamikai szempontból „stabil egyensúlytalan”¹⁶) állapot huzamosabb fenntartását e funkciók egymást feltételező egységének rendszerszerű működése teszi lehetővé. (Maturana – Varela 1972, Capra 1997/2007).

A kogníció e kiszélesített, újszerű felfogásával, az emberi kommunikáció és a nyelv szerepének a felismerésével¹⁷ a Santiago Modell az élő- és a társadalmi rendszerek közti, régtől hiányzó rendszerszintű kapcsolat alapjait teremtette meg. Ezt követően további önálló munkáiban Maturana a humán szociális rendszereket csupán közvetítőnek tekinti, amelyben az emberi lények biológiai autopoiezisüket nyelvhasználatuk által valósítják meg. Varela a „szerveződési zártság” autopoiezisnél lazább (termelési/szaporodási folyamatokat nélkülöző) fogalmát látja érvényesülni a szociális rendszerek esetében. Niklas Luhmann volt végül az, aki nagy részletességgel kidolgozta a *szociális autopoiezis* koncepcióját. (Capra 1997/2007)

Modern társadalomelméletek

A következőkben három, rendszerelméleti alapokra épült modern társadalomelmélet gyors egybevetésével későbbi munkámat kívánom előkészíteni, amellyel a *potenciális függőség* pszicho-fiziológiai és társadalmi kommunikációs meghatározottságának és ezek kapcsolódási pontjainak, közös rendszerjellemzőinek igyekszem nyomába eredni. Ismertetésem ezúttal is erősen szelektív: a nagy ívű, összetett elméletekből csupán az e munkában közvetlenül hasznosíthatót mazsolázza, joggal számon kérhető öncélúsággal. A három elmélet mindegyikétől tárgyunk kitűzött szempontú tárgyalását különböző módokon, elsősorban az addikt jelenségkör társadalmi összefüggéseit számba vevő, feltáró, annak gyanítható egybefonódásait megragadni képes segítséget és fogalmi eszközrendszert várok. Így pl. Niklas Luhmann kommunikációra épülő szociális rendszerelmélete az egyéni és társadalmi szabályozás rendszerszintű parallel szerveződéseit, Gerhard Schulze konstruktivista társadalomelmélete az *élmény-társadalom* és az egyéni élményháztartás szabályozásának összefüggéseit, egymásra hatását segíthet felismerni. Horányi Özsébknek a participáció jelenségét középpontjába állító társadalmi kommunikáció-elmélete (PTC), egy-egy vizsgált szintér ágenseinek problémakezelő

¹⁶ A tragikus sorsú Bauer Ervin (1935) és L. von Bertalanffy (1967) által egyaránt felismert és leírt életjelenség fogalma. Matematikai kidolgozása évtizedekkel később Ilya Prigogine nevéhez fűződik. (Kémiai Nobel-díjjal jutalmazták érte, 1977-ben.)

¹⁷ Maturana a nyelv szerepét az öntudat megteremtésében, és a kommunikáció fenntartásában látja. A kommunikáció szerepe azonban nála nem információ átvitele, hanem (akárcsak a tranzakció analízis szemléletében) a „harmónia és a viselkedési összhang” megteremtése. (vö: „Ugye milyen függőlegesek ma a falak...” Berne 1984)

(szimbolikus és kommunikatív) lehetőségei feltárását, a társas/társadalmi tér különböző szeleteinek változtatható léptékű, eltérő perspektívákból történő rekonstruálását segítheti.

A választás törvényszerűen vezetett épp ezekhez az elméletekhez. Fontosnak tartott közös jellemzőik az eddigiekben is több tekintetben befolyással voltak a dolgozat alakulására. Legfigyelemreméltóbb ezek közül a *rendszerelméleti meghatározottság*. Ez Luhmann és Schulze esetében explicite kimondott, Maturana és Varela munkásságára hivatkozva meg is nevezett előkép. Horányi Özséb közelítéséből pedig ez természetszerűen adódik.

Maturana és Varela a megismerést igen tág értelemben a sajátos környezetétől megkülönböztető, majd annak egyik oldali nézőpontjából a másikat megnevező aktusként értelmezték. Látásmódjukat nem csupán élő, hanem gépi rendszerekre is vonatkoztatták. (Maturana – Varela 1972, 2005) Luhmann hasonló gondolatmenete az önszerveződés és önreflexió *autopoietikus* felfogását – a társadalmi mozgások rendszer/környezet differenciáinak felismerése, valamint a társadalmi mozgásokban fellelt *jelentéstulajdonító szemantika* – révén első sorban a szociális domainre érvényesítette. Az ily módon a megfigyelő kategorizáló funkcióira építő megismerés-fogalom Luhmann számára a szociális rendszerek és alrendszereik szerveződésének leírását, társadalmi folyamatszervező mozgások felismerését tette lehetővé. (Luhmann 2006, 2009, Karácsony 2003) Munkája nyomán a társas/társadalmi szabályozás a pszichikus, valamint a biológiai szabályozás rendszerszerű elveivel szerkezetileg hasonlatossá, ezzel – immár láthatóan közös szerkezeti felépítésük révén – egymással is egybevetethetővé vált. (3. táblázat)

3. táblázat

A luhmanni rendszerelmélet három szintje (Luhmann 2002, id. Éber Márk 2007)

Rendszer referenciák	Értelemrendszer/nem értelem rendszer	Elemek/egységek	Rendszerek	Diszciplínák
Kommunikáció	Értelemrendszer	Kommunikáció	Szociális rendszer.	Szociológia
Tudat	Értelemrendszer	Gondolatok	Pszichikai rendszer.	Pszichológia
Élet	Nem értelem rendszer	Biológiai elemek	Biológiai rendszer.	Biológia

David Riesmannak az 50-es évek amerikai társadalmában tapasztaltak szerint a tradicionális társadalmak hagyományos kohéziós erőinek gyengülésével a társadalmak kívülről irányított-sága vált egyre inkább meghatározóvá (Riesman 1961), ezáltal lehetőséget nyitva az előbbieket funkcióját legalább részben pótolni képes, új típusú társadalmi szervező erők megjelenésének. Gerhard Schulze – voltaképpen a Luhmannéhoz hasonló, a radikális konstruktivizmus talaján álló szemantikája segítségével – igen széles bázisra (ti. a fogyasztási élmény bázisára) építve, az „élmények megélésének” társadalomszervező erőként való megjelenését konstataulta. A világháború sokkjából lassan magához térő Nyugat- Németországban a szűkösség és nélkülözések évei után a perzisztencia kényszerű napi erényeit (tartalékképzés, beosztás, hosszú kitartó udvarlás, szorgos munkában töltött élet, lemondás stb.) a munka, a szórakozás és a kultúra legkülönbözőbb területein a halasztást nehezen tűrő, azonnali kielégülés élményorientált gondolkodási és cselekvési sémái váltották fel. (Schulze 1998) („Mert megérdemlem” – búgja felénk Claudia Schiffer az egykori tv-reklámban...). A „fogyasztásnak, mint élménynek” az egyre általánosabb és egyre intenzívebb hajsza a társadalmi nagycsoportok

ízlés és milió szerinti strukturálódását hozta magával. (Schulze 1998, 2000, Éber Márk 2007, 2008) Később a kitűnni vágyók élményhajhász extrémításai is megjelentek, miközben a már Riesman által is kissé utópisztikusnak érzékeltetett autonóm társadalmi viselkedés – az utóbbi évek fejleményei alapján legalább is úgy tűnik – még utópisztikusabbá vált.

A társadalmi kommunikáció participációra épülő elmélete (Horányi 2009) az „élet” (Capra) és a „társadalom” (Luhmann, Schulze) óriásléptékű szinterei és ezekhez illeszkedő fogalmi helyett választott szintéren az ágens adott problémái kezelésére tett kísérleteinek szimbolikus és kommunikatív összetevőit elemzi. A szignifikatív állapot a vizsgált szintéren aktuálisan érvényes jelentésnek („félreértések elkerülése végett”) a megállapításával, a kommunikatív tér aktuális állapotának aktuális tárgylemezén történő rögzítésével, a kommunikatív állapot különböző perspektívákból rekonstruálható feltételét teremtette meg. A részvételi kommunikáció elmélete „helyben felmért” jelentésfogalommal (szignifikatív) dolgozik. Az elmélet egyik pillére a kommunikatív szintéren az ágens által aktuálisan használt *+szignifikatív* megállapítása. Ennek rögzítése révén a participáció elmélete organikus módon válik alkalmassá egyéni- és kollektív ágensek kommunikatív állapotának és az éppen vizsgált társas/társadalmi szintér kommunikatív szerkezetének rekonstruálására.

Összegzés, következtetés, további lehetőségek

A függőség összetett jelenségének hátterét jelen esetben több aspektusból a „kalibrálás” érdekében/eszközeként létrejött *sémákként*,¹⁸ a szabályozás érdekében/eszközeként megjelenő *attitűdként* és a problémakezelés érdekében/eszközeként működő *kommunikatívként* láttattuk.¹⁹ A korai megismerésnek a megismerés majdani lehetőségeinek kialakításában, majd az életfeltételek szabályozásában betöltött szerepétől, a jelentésadás (szignifikáció) intézményi valóságteremtő lehetőségein keresztül, a társadalmi szabályozás óriás léptékű rendszereinek összetevőit jutottunk. Ebben a többszörösen összetett, homeosztatikus/autopoietikus rendszerben kell (lehet) a közeljövőben megtalálnunk az addikt jelenségek szabályozás alól kivillanó „szabálytalankodó” törvényszerűségei feltárásának a lehetőségeit.

Ennek első lépéseként – a nézőpontváltás következtében felmerülő sarokpontok áttekintésével – az ember *genuin addikt hajlamának* felismerését, elismerését, tagadásának, csorbításának megszüntetését, szükségszerű *társadalmi/ökológiai rendbe illesztését* szeretném elősegíteni.

A „fiziológiás függőségtől” az „autonóm függőségig”

Tanulmányomat az ember esendősége okainak, fejlődésének és kreatívan formált lehetőségei felmérésének szántam. A függőség összetett jelenségét humán sajátosságként, az ontogenezis egészen végighúzó, szükségszerű tanulási folyamat fontos részeként azonosítottam. Esze-

¹⁸ Kognitív (Piaget) és affektív/kötődési (Bowlby, Ainsworth) sémákról van itt szó. (Ainsworth 1969)

¹⁹ Semmiképp nem hagyható figyelmen kívül a *transzállapotok*, *spirituális* és *csúcselmények*, valamint a humanisztikus és transzperszonális pszichológia e témakörben feltárt különleges élményeinek a humán szabályozásban (érdekében és eszközeként) betöltött szerepe. (Kulcsár 2007, 2009) A humán szabályozásnak ezt a vonatkozását e tanulmányban – jelentőségéhez mérten – kevésbé érintettük. E tekintetben a továbbiakban egyelőre Mirmics Zsuzsanna értékes gondolataira utalnék (Mirmics 1999). Megjegyzendő, hogy az integrációra törekvő, és/vagy ökológiai szemléletű transzperszonális irányzatok mára egyre szélesebb körben vonják be pácienseik spirituális igényét is a gyógyulási folyamatba. (Bagdy 1996, Baráth 2012, Andrejkovics és társai 2013 stb.) Ennek során a saját élettörténet újrakeretezésével felismert szélesebb horizont segíthet a szenvedés viszonylagossá, tágabb rendbe illeszthetővé tételében.

rint az emberi életútnak a *fiziológiás függőségtől* nyomon követett, egyre nagyobb felelősséggel felruházott (és azt el is váró) állapotai az ágens felkészültségét szüntelen próbák elé állító, élethosszig tartó (reflektív/korrektív) tanulási folyamat állomásai. Ennek a tanulási folyamatnak a során a függőség valamely formája mindig meghatározó. A növekvő tapasztalattal elvileg növekvő belátás, felelősség, döntésképeség jár, ideális esetben egymást kiegészítve, egyensúlyozva, optimális fejlődéshez szükséges optimális terhelésnek kitéve. (Ellenkező esetben valamely irányú, átmeneti vagy hosszabb, felismerésre váró parkoló-pályán regrediáló „függő” állapotra kárhozhatva).

A humán szabályozás műveletei az élet korai szakaszában a szervezet állapotát a megismerés révén a valósághoz optimalizálják (kalibrálják). A szabályozás kezdeti kötött automatizmusai az életút során (jó esetben) az élet sokszínűségét rugalmasan kezelni képes, tudatos, önszabályozó mechanizmusokká alakulnak. Az út végcélja egy elfogadott/választott, felismert, függőségeivel a környezetébe simuló *személyes autonómia* elérni kívánt, vágyott állapota, lényegében a David Riesman (1983) által az 50-es években megfogalmazott autonóm ideáltípushoz hasonló karakter volna. Az út végpontjai közti változatos egyedi mintázatok az ágens mindenkori felkészültségétől, problémáitól, helyzetétől függő spektrum („addikt spektrum”) többé-kevésbé kényszerű útelágazásaiként, egyéni probléma-kezelési kísérleteiként foghatók fel. A függőség társadalmisításának útja humán attribútumként, programként, kreatívan kezelendő sorsként, problémás kitérői a humán szabályozás kisebb-nagyobb (olykor végzetes) működési zavaraként (ill. annak korrektív, kompenzációs megoldási kísérleteként) jelennek meg az addiktológiai kommunikáció rendszerében.

Rétegzett addiktus, függőségi háló

Természetesnek vehetjük, hogy a szabályozás bonyolult, sok összetevős rendszere a függőség jelenségszintjeit is a megfigyelés képességétől és szándékaitól, legfőképpen a keretezésétől függő viszonylagos állapotá teszi. Leginkább ez indokolja interdiszciplináris, kommunikációelméleti megközelítését. Ezen a helyen csupán jelzésszerűen listázom azokat az elvi sarokpontokat, amelyek egy komplex elemzéskor szinte megkerülhetetlenül jelölik ki a függőség adott egyénre jellemző „mátrixát”.

Legmeghatározóbbnak tűnik ezek közül a csecsemőkorai megismerés átmeneti terében formálódó, hamis és valós szelf-kezdeményeknek (Winnicott) a fejlődése, egymáshoz való viszonyulása és kiteljesedése a pszichoszexuális fogékony időszakok, majd a pszichoszociális életszakaszok (Ericson) krízisei során. Nem kétséges, hogy a kötődés mintázatának generációkon átívelő hatásához (Fónagy) hasonlóan a függőség (hozott és szerzett) mintázatai éppúgy képesek generációkon átívelő hatások kifejtésére. A szabályozás zsigeri, affektív, kognitív szintjeinek szinergikus, egymást kiegészítő/kompenzáló kapcsolatai a valóságban igen változatos tüneti képpel jelennek meg. Terápiás lehetőségeket kijelölő, érdemi diagnózisok felállítását az addiktológiában az jelentené, ha az egyedi addikt szerveződés valamely központi eleme, „gócpontja” lenne megállapítható; olyan, az addikt szerveződés etiológiájában kulcsszerepet játszó meghatározó elem, amelyhez képest a többiek elsősorban „igazodnak” vagy kompenzálnak. Természetesen nem hagyható figyelmen kívül az a szűkebb/tágabb környezeti tér (szintér) sem, mely az addikt készletek manifesztáció válását olykor döntő módon befolyásolja.

Szimbiotikus és parazita jellegű addikt szerveződések

Vajon milyen társadalmi/nevelési lehetőségek, milyen feltételeinek közepette, milyen szakmai feladataink és teendőink következhetnek mindebből? A vázolt differenciáltabb, kommunikatív szemlélet következményeként az addiktológiai kommunikáció, a maga változtatható

léptékű keretezési lehetőségeivel, milyen újszerű, felismerésekhez nyújthat még a továbbiakban segítséget? Nyithat-e újabb távlatokat az ember esendőségének, sóvár fájdalmanak, függőségre való hajlamának újabb, szélesebb perspektívából történő felismerése? Segítheti-e például a segítő szakmák fejlődését és/vagy a tudományos megismerést a függőség összetett, öntörvényű jelenségének új, ökológiai szempontú megközelítése, autopoietikus, önszerveződő jelenségeként történő felfogása? E gondolatmenet szárait továbbfűzve, nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy az addikt spektrumnak a szélső állapotaiban (mind egyéni, mind szociális szinten) két, jelentősen eltérő, karakteres szerveződésű mintázata adódik.

- A. Az első (jóval gyakoribb) esetben az addikt (vagy addikt jellegű) állapotok döntő része – megvetett és kitzított „szörnyűségből” ismét a humán jelenségek színes és változatos (olykor veszélyeket is rejtő) természetes/szükséges megnyilvánulásai közt – fontos *szimbiotikus* elemként lehet számon tartható. Olyan rendszerelemként, amivel mint preventív céllal hasznosuló/hasznosítható humán alapjelenséggel, annak változó megjelenésű állapotaiban egy életen át, de legfőképp a kötődés fogékony időszakában feltétlenül számolni kell. Ez egyben – természetszerűen – messzemenő és újragondolandó nevelési/pedagógiai következményekkel és feladatokkal jár.
- B. A függőség a kontrollvesztett, patológiás állapotaiban ezzel szemben olyan önszervező (parazita jellegű) rendszerként volna leírható, mely az őt addig sikerrel korlátozó komplex rendszer egyensúlyának megbomlása következtében kritikus túlsúlyra jutva – fennmaradása érdekében parazita jellegű rendszerelemként – a gazdaszervezettől energiát, lehetőségeket, célokat von el, sőt adott esetben a raportot is átvéve, rajta (akár teljes elpusztításáig) élőködik (bomlott egyensúlyú ember – disszipatív ágens²⁰ – beszűkült probléma-felismerő/probléma-kezelő kommunikatív állapota). Ez a szemlélet a terápiás lehetőségek szemléleti gazdagodását jelentheti.

A való élet a szükségéstől a rombolóig, az építő szenvedélytől annak rabságáig számtalan példával szolgál.²¹ A típusok a függőség spektrumszerű megnyilvánulásainak szélsőségeiből adódnak. Ennélfogva nem hogy nem zárják ki egymást, hanem – épp az azonos mechanizmusuk révén az ágens felkészültségétől, kommunikatív állapotától függően – egymásba „átfejlődve” működnek, ahol is a viszonylag ártalmatlanok (vagy már meghaladottak) élményanyaga a későbbiekre nézve (mindenféle „drogprevencióval” szemben) az *egyedül lehetséges* tanulságul szolgál. (Simon 2016)

A humán szabályozás egyéni- és kollektív ágensei

Láthattuk az előzőekben, hogy Maturana és Varela biológiai indíttatású munkássága előbb az autopoietikus rendszerelméleti fogalmához, majd – szociális domainre alkalmazva – társadalmi struktúráképző szemantikák (Luhmann, Schulze) felismeréséhez vezetett. Mindez (nem mellesleg) életfolyamatok és társadalmi folyamatok hasonló rendezőelvek (szerkezet, mintázat, folyamat) szerint történő egybevetését (Luhmann, Capra) tette lehetővé. Ily módon az antropológia (Bateson), a neuro-biológia felől (Varela) és tovább a dinamikus fejlődés-lélektan, a

²⁰ Egyéni vagy szervezeti (kollektív) ágens.

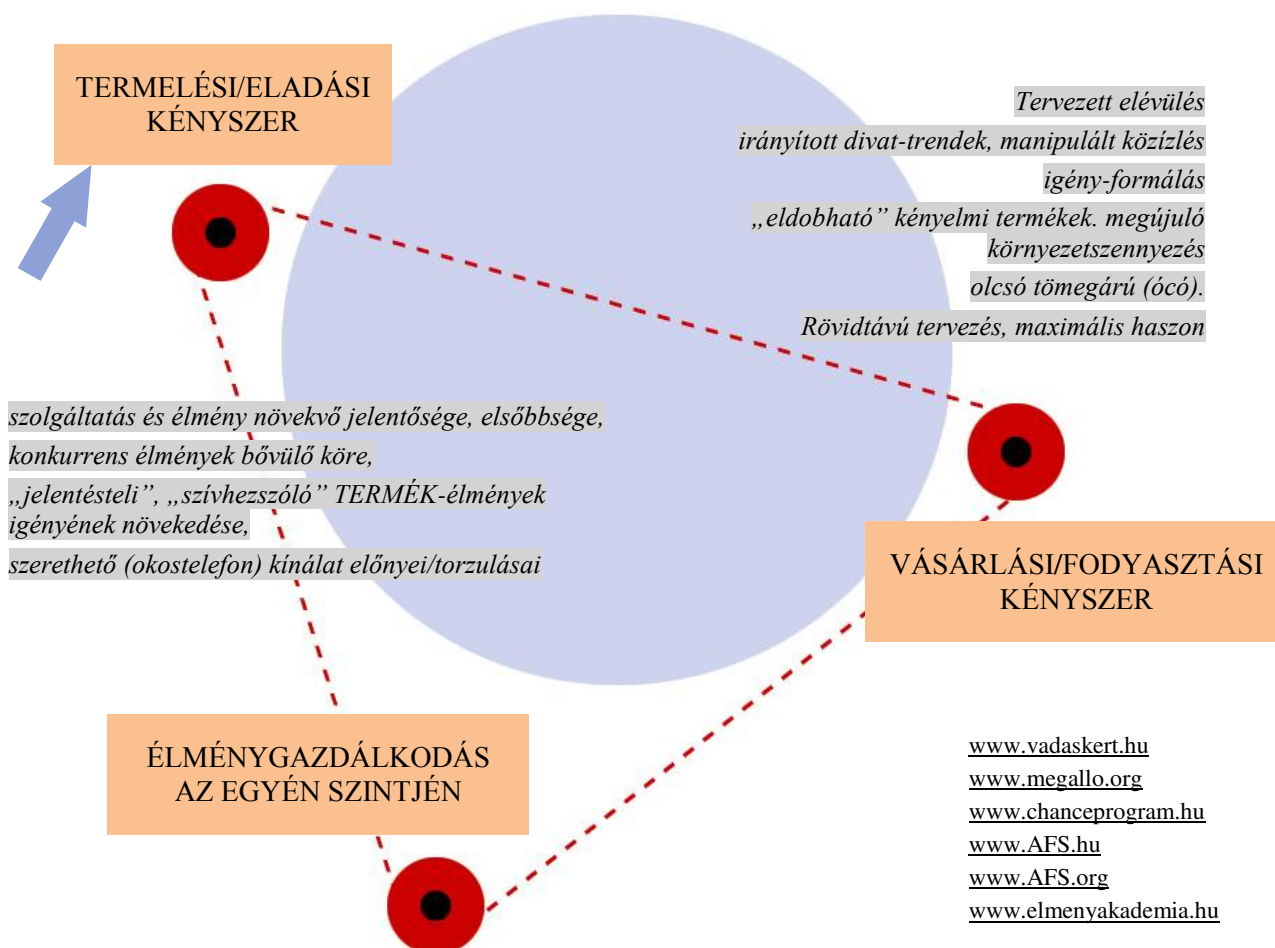
²¹ Míg az 'A' típusú függőség kiváló illeszkedése miatt jórészt észrevétlen, a 'B' típusú már komoly gondokat okozhat. A két szélsőség spirálszerű, progrediáló szerveződése részben az addikt jelenségek félelmet keltő „önjáróságának”, részben az ellentétes szabadulási spirál öngerjesztő, pozitív változásainak szándékainktól „függetlennek” tűnő, antropomorf látszatát kelti. (Simon 2014) Kifejezetten káros azonban a „drogprevenció” napi gyakorlatának erre a jelenségre építő, „drogmumussal” riogató stratégiája.

megismerés-tudomány, a kibernetika, ill. a társadalomtudományok felől felgyűlt, önszabályozással kapcsolatos ismereteink egymásra is termékenyítően ható elemei szemléleti (ökológiai) egységben kezelhetők.

Egyéni és kollektív ágensek együttes elemzéssel feltáruló összefüggése a „fejlettként” számon tartott társadalmi berendezkedésünk pilótajátékhoz hasonló, addikt szerveződésére figyelmeztet. (Simon 2017) A gazdaságot a növekedés tartja egyensúlyban, a növekedés kényszere pedig fogyasztási kényszerrel jár. A fogyasztói társadalom pazarló kínálata emberi gyengénkre, addikt fogékonyságunkra épít. A rendszer hosszú távon fenntarthatatlan jellegét jól mutatja termelt/fogyasztott javainknak az eredeti funkciójuktól gyakran elszakadt, olykor eleve addikt-tárgy céljára történő előállítás/felhasználása (tervezett elévülés, gyors hasznoszerzés, pazarló fogyasztás, állandósuló környezetszennyezés stb.). A globális összefüggést az 1. ábra szemlélteti.

1. ábra

Élménytársadalom, élménygazdaság, élménygazdálkodás (Simon 2017)

Az egyéni és társadalmi szintű addikt jelenségeknek ebből a szokatlan, távlati perspektívából történő vizsgálata jelzi, hogy az addikt jelenségek különböző súlyú, de már tömegesen jelentkező parazita jellegű megnyilvánulásai társadalmi kommunikatív jelenségként, a fenntarthatóság globális sérülésének az egyén szintjén történő megjelenéseiként is jól értelmezhetők. Az egyéni szintű megoldás a Változatosság és Mértékletesség erényeinek az egyéni élménygazdálkodás (tapasztalati tanulás és élményterápiák útján történő) fejlesztése révén valósulhat meg legcélszerűbben. (Simon 2017)

Irodalom

- Ainsworth, Mary D. Salter (1969) Object Relations, Dependency, and Attachment: A Theoretical Review of the Infant-Mother Relationship. *Child Development*, 1969, 40. 969–1025. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.1969.tb04561.x>, <https://doi.org/10.2307/1127008>
- Ainsworth, Mary D. Salter – Blehar, Mary C. – Waters, Everett – Wall, Sally (1978) *Patterns of Attachment. A Psychological Study of the Strange Situation*. Psychology Press, New York. <https://doi.org/10.1037/t28248-000>
- Ainsworth, Mary D. Salter – Bowlby, John (1991) An Ethological Approach to Personality Development. *American Psychologist*, Vol. 46 (4) April 1991, pp. 333–341. http://www.psychology.sunysb.edu/attachment/online/ainsworth_bowlby_1991.pdf <https://doi.org/10.1037/0003-066x.46.4.333>
- Anderson, Michael L. (é.n.) *How to study the mind: An introduction to embodied cognition*. http://cogprints.org/3945/1/bes_ec.pdf
- Andrejkovics Mónika – Gasparik Éva – Bokor Petra – Frecska Ede (2013) Az orvoslás és a pszichoterápia új paradigmája: a bio-pszicho-szocio-spirituális (bps) modell. *Pszichoterápia* 22. évf. 2. szám. 93–99.
- APA DSM5.org <http://www.dsm5.org/Pages/Default.aspx>, <https://doi.org/10.1007/s12453-011-0020-y>
- Bagdy Emőke (1996) A transzperszonális pszichológia szellemi horizontja. *Pszichoterápia* 5, 3. 79–96.
- Bagdy Emőke – Baktay Gizella – Mirnics Zsuzsa (2006szerk.) *Pár- és családi kapcsolatok vizsgálata*. Budapest, 2006. (Digitális tankönyv) <http://www.webcreator.hu/tankonyv/reszletest.html>
- Bagdy Emőke – Mirnics Zsuzsa (é.n.szerk.) *Pár- és családi kapcsolatok vizsgálata*. (Digitális tankönyv) <http://www.webcreator.hu/tankonyv/reszletest.html>
- Bajnok Andrea és tsai. (szerk.) *A kommunikatív állapot. Diszciplináris rekonstrukciók. Horányi Özséb 70. születésnapjára*. Typotex, Budapest.
- Baráth Árpád (2012) Spiritualitás és szociális munka. *Esély* 2012/1. http://www.esely.org/kiadvanyok/2012_1/barat.pdf
- Bateson, Gregory (1975) *Ecology of Mind: The Sacred*. A Journal from Naropa Institute. Garden City, New York, Anchor Press/Doubleday.
- Bateson, Gregory (1972/1987) *Steps to an Ecology of Mind. Collected Essays in Anthropology, Psychiatry, Evolution and Epistemology* Jason Aronson Inc. Northvale, New Jersey – London. <http://internationalbatesoninstitute.wikidot.com/local-files/file:batesong-loka1975-ecologyofmindthesacred/BatesonG-Loka1975-EcologyOfMindTheSacred.pdf>, <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226924601.001.0001>
- Berne, Erik (1984) *Emberi játszmák*. Gondolat Kiadó, Budapest. (ford. Hankiss Ágnes) http://www.eljugyminta.com/uploads/2/7/2/4/27241881/eric_berne_emberi_jtszmk.pdf
- Berne, Erik (1997) *Sorskönyv*. Háttér Kiadó Budapest (ford. Ehmann Bea)
- Bertalanffy, Ludwig von (1991) *...ám az emberről semmit sem tudunk (Robots, Men and Minds)*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Bauer Ervin (1967) *Elméleti biológia*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

- Bóna Adrienn – Kun Bernadett – Kökönyei Gyöngyi – Demetrovics Zsolt (2013) Az affektív szabályozás zavarai és következményei. Evészavarok és addiktív betegségek. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 68. I. 71–88. <http://dx.doi.org/10.1556/MPSzle.68.2013.1.6>
- Bónus Tibor – Kelemen Pál – Molnár Gábor Tamás (2005szerk.) *Intézményesség és kulturális közvetítés*. (Ford: Lénárt Tamás) Budapest, Ráció.
- Bozarth, M. A. (1990) Drug Addiction as a Psychobiological Process. In: David M. Warburton (ed.) *Addiction controversies*. London, Harwood Academic Publishers. 112–134.
- Bretherton, Inge (1992) The Origins of Attachment Theory: John Bowlby and Mary Ainsworth. *Developmental Psychology*, 1992, 28. 759–775. <https://doi.org/10.1037/0012-1649.28.5.759>
- Capra, Fritjof (1996) Az élet szövete. (A szerző saját ismertetése *Web of Life* c. könyvéről) *Resurgence and Ecologist* 1996/178.sz. Magyarul: *Ökotáj* 1997 14–15. sz. (Ford. György Lajos) <http://epa.oszk.hu/00000/00005/00012/korny4.html>
- Capra, Fritjof (2007) *Az élet szövete*. Szeged, AVICOR Kft. (Ford: Brutyó Endre)
- Capra, Fritjof (2002) *The Hidden Connections, a Science of Sustainable Living*. New York, Anchor Books.
- Dell, Paul F. (1985) Understanding Bateson and Maturana: Toward a biological foundation for the social sciences. *Journal of Marital and Family* 11(1). 1–20. <http://cepa.info/2615>, <https://doi.org/10.1111/j.1752-0606.1985.tb00587.x>
- Dornes, Martin (2002) *A kompetens csecsemő. Az ember preverbális fejlődése*. Pont Kiadó. (ford: Vekerdy János)
- Éber Márk Áron (2007) *Élménytársadalom*. Gerhard Schulze koncepciójának tudás- és társadalomelméleti összefüggéseiről. Budapest, ELTE TÁTK ISBN 978-963-463-954-1
- Éber Márk Áron (2008) Rendszeres megismerés. Niklas Luhmann konstruktivista tudásszociológiája. In: Némedi Dénes – Szabari Vera (szerk.) *KÖTŐ-JELEK – A Doktori Iskola Évkönyve*, ELTE, Társadalomtudományi Kar, 2007–2008. 29–45. <http://www.tarsadalomkutatas.hu/kkk.php?TPUBL-A829/kotojelek2007/TPUBL-A-829.pdf>
- Éber Márk Áron (2009) *Társadalmi struktúra és szemantika* In: Némedi Dénes – Szabari V. (szerk.) *KÖTŐ-JELEK* In: Némedi Dénes – Szabari Vera (szerk.) *KÖTŐ-JELEK – A Doktori Iskola Évkönyve*, ELTE, Társadalomtudományi Kar 2009. 143–160.
- Éber Márk Áron (2012) Megkülönböztetett különbségek. A 'magyar társadalom' tagolódásának és tagolásának vizsgálatához című doktori disszertáció (témavezető Wessely Anna) http://tatk.elte.hu/file/dissz_2013_EberMarkAron.pdf
- Ericson, Erik. H. (1985) *Gyermekkor és társadalom*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Fairbairn, W. Ronald D. (1952) *Psychoanalytic Studies of the Personality*. Routledge, London – New York.
- Fairbairn, W. Ronald D. (1954) *An Object-Relations Theory of the Personality*. New York, Basic Books. Idézi: Halász Anna (1994)
- Flaskay Gábor (szerk.) *Függőség, tárgykapcsolat, viszontátétel*. Magyar Pszichoanalitikus Egyesület, Tudományos Előadások 1992–93.
- Flores, Philip J. (2011) *Addiction as an Attachment Disorder*. New York, Jason Aronson, Inc.

- Fónagy Péter (2003) A kötődés generációs átvitele: egy új elmélet. *Thalassa* (14) 2003, 2–3.
[http://www.mtapi.hu/thalassa/a_folyoirat/e_szovegek/pdf/\(14\)2003_23/083106_Fonagy_Peter.pdf](http://www.mtapi.hu/thalassa/a_folyoirat/e_szovegek/pdf/(14)2003_23/083106_Fonagy_Peter.pdf)
- Fonagy, Peter – Target, Mary (2005) *Pszichoanalitikus elméletek a fejlődési pszichopatológia tükrében*. Gondolat – Infonia, Modern Pszichoanalízis Sorozat 2012.
- Fórián Szabó István (1993) *Áthallások*. (Tudomány-e a pszichoterápia? És ha..., akkor mi-féle?) *Pszichoterápia* II. évf. 3. sz.
<http://www.cssk12ker.hu/letolthetodokumentumok/Athallasok.pdf>
- Gartner Pál (1939) *Szenvedélyek és kedélybetegségek mélylélektana és gyógyítása*. NOVÁK és társa Tudományos Könyvkiadó Vállalat és Orvosi Szakkönyvkereskedés.
- Gergely György – Watson, John S. (1996) The social biofeedback theory of parental affect-mirroring: the development of emotional self-awareness and self-control in infancy. *International Journal of Psychoanalysis*. 1996 Dec. 77 Pt 6) 181–212. Magyarul: *THALASSA* <http://www.c3.hu/scripta/thalassa/98/1/4gerg.htm>
- Gill, Richard (2014ed.) *Addictions from an Attachment Perspective. Do Broken Bonds and Early Trauma Lead to Addictive Behaviours?* The John Bowlby Memorial Conference Monographs 2013, KARNAC.
- Grof, Stanislav (1981) Mind, Nature, and Consciousness: Gregory Bateson and the New Paradigm. *Journal of Transpersonal Psychology* 5/2/31:72.
http://www.stanislavgrof.com/wp-ncontent/uploads/2015/02/Gregory_Bateson.pdf
- Halász Anna (1994) A tárgykapcsolat. In: Flaskay Gábor (szerk.) *Függőség, tárgykapcsolat, viszontáttétel*. Magyar Pszichoanalitikus Egyesület, Tudományos Előadások 1992–93.
- Hárdi István (1994) A függőség. In: Flaskay Gábor (szerk.) *Függőség, tárgykapcsolat, viszontáttétel*. Magyar Pszichoanalitikus Egyesület, Tudományos Előadások 1992–93.
- Hilt, Lori M. – Hanson, Jamie L. – Pollak, Seth D. (2011) Emotion Dysregulation. *Encyclopedia of Adolescence*, Volume 3. pp. 160–169.
<https://doi.org/10.1016/b978-0-12-373951-3.00112-5>
- Horányi Özséb – Béres István (1999szerk.) *Társadalmi Kommunikáció*. Budapest, Osiris.
http://communicatio.hu/publikaciok/beres_horanyi_tarsadalmi_kommunikacio/tartalom.htm
- Horányi Özséb (2006szerk.) *A kommunikáció, mint participáció*. Budapest, Typotex – ORTT AKTI.
- Horányi Özséb (2009) Arról, ami szignifikatív és arról, ami kommunikatív; valamint arról, ami problematikus (szinopszis, 7.3 változat). In: Bagdy Emőke et al. (2009szerk.) *Polihisztória. Köszöntők és tanulmányok Buda Béla 70. születésnapja alkalmából*. Budapest, Akadémiai Kiadó. http://ozseb.horanyi.hu/participacio/szinopszis7_3.htm
- Horányi Özséb (2015) A kommunikáció, mint állapot. Rövid áttekintés. *JEL-KÉP* 2015/3 sz.
<https://doi.org/10.20520/jel-kep.2015.3.1>
- Karácsony András (2003) Rendszerelmélet és fenomenológia. *Jogelméleti Szemle* 2003/1.
<http://jesz.ajk.elte.hu/karacsony13.html>
- Keeney, Bradford P. (1979) On paradigmatic change: Conversations with Gregory Bateson. (Unpublished manuscript) Idézi Dell (1985).
- Kelemen Gábor – B. Erdős Márta (2001szerk.) *Az addiktológia horizontja*. PTE Eü. Főisk. Kar.

- Khantzian, Edward J. (1997) The Self-Medication Hypothesis of Substance Use Disorders: A Reconsideration and Recent Applications. *Harvard Rev Psychiatry* Vol 4. No 5. <https://doi.org/10.3109/10673229709030550>
- Khantzian, Edward J. (2013) Addiction as a self-regulation disorder and the role of self-medication. *Addiction*, Volume 108, Issue 4, April 2013. 668–669. <https://doi.org/10.1111/add.12004>
- Kirmayer, Laurence J. (2015) Re-Visioning Psychiatry. Toward an Ecology of Mind in Health and Illness. In: Kirmayer et al (2015eds.)
- Kirmayer, Laurence J. – Lemelson, Robert – Cummings, Constance A. (2015eds.) *Re-Visioning Psychiatry. Cultural Phenomenology, Critical Neuroscience, and Global Mental Health*. Cambridge, Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/cbo9781139424745>
- Koós Orsolya (2010) Dezorganizált kötődés kialakulása csecsemőkorban. Doktori értekezés, kézirat, Debreceni Egyetem BTK (témavezető: Dr. Ináncsy-Pap Judit) <https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/98732/Koós%20Orsolya%20értekezés.pdf?sequence=7&isAllowed=y>
- Kulcsár Zsuzsanna (2006) *Korai személyiségfejlődés és énfunkciók – Pszichoanalitikus elméletek biopszichológiai elemzésben*. Budapest, Argumentum.
- Kulcsár Zsuzsanna (2007) *Komplex humán emóciók, összetartozás és felépülés*. Budapest, Trefort Kiadó.
- Kulcsár Zsuzsanna (2009) *Trauma-feldolgozás és vallás*. Budapest, Trefort Kiadó.
- Láng András – Nagy László (2013) Kötődésemélet és fejlődési pszichopatológia – szemlélet, modellek, közvetítő mechanizmusok. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 68. 1. 23–37. <http://dx.doi.org/10.1556/MPSzle.68.2013.1.3>
- Luhmann, Niklas (2002) *Theories of Distinction: Redescribing the Descriptions of Modernity*. Stanford, CA, Stanford University Press.
- Luhmann, Niclas (2006) *Bevezetés a rendszerelméletbe*. Budapest, Gondolat Könyvkiadó.
- Luhmann, Niclas (2009) *Szociális rendszerek*. Budapest, AKTI – Gondolat Könyvkiadó.
- Marsh, Kerry L. – Johnston, Lucy – Richardson, Michael J. – Schmidt, R. C. (2009) Toward a radically embodied, embedded social psychology. *European Journal of Social Psychology* 39. 1217–1225. <https://doi.org/10.1002/ejsp.666>
- Máté Gábor (2008/2012) *A sóvárgás démona – Ismerd meg a függőségeidet*. Budapest, Libri. (Ford. Kelemen László)
- Maturana, Humberto R. and Varela, Francisco (1972) *Autopoiesis and Cognition – The Realization of Living*. Dordrecht, Holland, D. Reidel Publishing Company.
- Maturana, Humberto R. and Varela, Francisco J. (2005) Autopoiesis. Az élő szerveződése. In: Bónus Tibor – Kelemen Pál – Molnár Gábor Tamás (2005szerk.) *Intézményesség és kulturális közvetítés*. (Ford: Lénárt Tamás) Budapest, Ráció. 237–293.
- Maturana, Humberto (1978) Cognition. In: Hejl, P. M. – Wolfram, K. Köck – G. Roth (eds.) *Wahrnehmung und Kommunikation*. Frankfurt, Peter Lang. 29–49. <http://www.enolagaia.com/M78bCog.html>

- Maturana, Humberto R. (2002) Autopoiesis, Structural Coupling and Cognition: A history of these and other notions in the biology of cognition. *Cybernetics & Human Knowing*, Vol. 9, No. 3–4. 5–34.
- Mirnic Zsuzsanna (1999) *A fal felé fordult elme*. Napkút Online kulturális folyóirat, Napkút Kiadó. http://www.napkut.hu/naput_1999/1999_02/028.htm
- Molnár Mária Judit (2012) Személyre szabott orvoslás. Paradigmaváltás az egészségügyben. *Magyar Tudomány (különszám)* 2012/06. <http://www.matud.iif.hu/2012/06/SOTE/11.htm>
- Morel, Julius – Bauer, Eva – Meleghy Tamás – Niedenzu, Heinz-Jürgen – Preglau, Mac – Staubmann, Helmut (2000) *Szociológiaelmélet*. (ford: Berényi Gábor) Budapest, Osiris Kiadó. 227–246. old.
- Orehek, Edward – Vazeou-Nieuwenhuis, Anna – Quick, Ellen – Weaverling, G. Casey (2017) Attachment and Self-Regulation. *Personality and Social Psychology Bulletin* Vol 43, Issue 3. <https://doi.org/10.1177/0146167216685292>
- Padykula, Nora Lafound – Conklin, Philip (2010) *Clinical Social Work Journal* 38. 351–360. <https://doi.org/10.1007/s10615-009-0204-6>
- Pál Ferenc (2010) *A függőségtől az intimitásig – Vágy, élmény, kapcsolat*. Budapest, Kulcslyuk Kiadó.
- Péley Bernadette – Révész György (2001) Kötődési mintázatok szerveződése, szerepek és funkciók észlelése droghasználó fiatalok élettörténetében. In: Kelemen Gábor és B. Erdős M. (szerk) *Az addiktológia horizontja*. PTE Eü. Főisk. Kar.
- Piaget, Jean (1990) *Hat pszichológiai tanulmány*. Budapest, Primo Kiadó.
- Piaget, Jean – Inhelder, Barbel (2004) *Gyermeklélektan*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Piaget, Jean (1970) The Affective Unconscious and the Cognitive Unconscious. Presented at the Plenary Session of the American Psychoanalytic Association on December, 1970, Chapter published 1976 in Piaget and His School on pages 63 to 71. *Springer Study Edition*. https://doi.org/10.1007/978-3-642-46323-5_6
- Prochaska, James O. – DiClemente, Carlo C. – Norcloss, John C. (1992) In Search of How People Change – Applications to Addictive Behaviors. *American Psychologist*. (Sept. 1992) <http://dx.doi.org/10.1037/0003-066X.47.9.1102>
- Prochaska, James O. – Norcloss, John C. – DiClemente, Carlo C. (2009) *Valódi Újrakezdés*. Budapest, Ursus Libris. (Ford: Turóczy Attila)
- Rácz József (2002szerk.) *Drog és Társadalom – az addikció mintázatai*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó. https://www.academia.edu/1464786/Drog_és_társadalom._Az_addikció_mintázatai
- Raikhel, Eugene (2015) From the Brain Disease Model to Ecologies of Addiction. In: Kirmayer, Laurence J. et al (2015eds) *Re-Visioning Psychiatry*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/cbo9781139424745.018>
- Riesman, David (1961) *A magányos tömeg*. (Ford: Szelényi Iván) Budapest, KJK.
- Schulze, Gerhard (1992a) A Német Szövetségi Köztársaság átalakulása. (Ford: Novák Zsolt) In: Wessely Anna (1998szerk.) *A kultúra szociológiája*. Budapest: Osiris–Láthatatlan Kollégium.
- Schulze, Gerhard (1992b) Élménytársadalom. A jelenkor kultúrszociológiája. A hétköznapi élet esztétizálódása. (Részlet az I. fejezetből) *Szociológiai Figyelő* 2001/1–2. http://www.prazsak.hu/schulze_elmeny tarsadalom.pdf

- Simon Miklós (2012) Addiktív állapot – Kommunikatív állapot. In: Bajnok Andrea és tsai (2012szerk.) *A Kommunikatív állapot. Diszciplináris rekonstrukciók. Horányi Őzséb 70. Születésnapjára*. Typotex, Budapest.
- Simon Miklós (2014a) A berűgás folyamatának a kommunikatív állapotai – Szemlélet, álláspont, szempontok. *Jel-Kép* 2014/2. <https://doi.org/10.20520/jel-kep.2014.2.8>
- Simon Miklós (2014) Addikt jelenségek alternatív megközelítése – műveletek az addiktológiával. Előadás az MKTT Kommunikáció, kreativitás, kultúra konferencián.
- Simon Miklós (2015) Függőség, kommunikáció, autonómia I. rész. Addikt állapotoktól az addiktológia állapotáig (és vissza) – kommunikatív elemzés. *Jel-Kép* 2015/4. <https://doi.org/10.20520/Jel-Kep.2015.4.103>
- Simon Miklós (2016) Függőség, kommunikáció, autonómia II. rész. Addikt Állapotoktól az Addiktológia Állapotáig (és vissza) – szakmai elemzés. *Jel-Kép* 2016/2. <https://doi.org/10.20520/Jel-Kep.2016.2.63>
- Simon Miklós (2017) Adventure society – experience economy – sensation management. Addict-communicative approach – Money Talks (?) Communication as/and Economy, International Interdisciplinary Conference, BCE, Institute of Behav Sci and Comm Theory (Poster presentation, May 04, 2017).
- Straubmann, Helmut (2000) A szociális rendszerek, mint önreferenciális rendszerek – Niclas Luhmann. In: Morel, J. et al. (2000szerk.) *Szociológiaelmélet*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Terestyéni Tamás (2011) *Kompország a Nyugat Iskolájában. A társadalmak szerveződéséről*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Teigen, Karl Halvor (1994) Yerkes-Dodson: a Law for All Seasons. *Theory and Psychology* Vol. 4(4). 525–547. <https://doi.org/10.1177/0959354394044004>
- Wessely Anna (1998szerk.) *A kultúra szociológiája*. Osiris Kiadó – Láthatatlan Kollégium, Budapest.
- Winnicott, Donald W. (1999) *Játszás és valóság*. Budapest, Animula Egyesület (Ford. Bíró Sándor, Széchezy Orsolya)
- Varela, Francisco J. – Thompson, Evan – Rosch, Eleanor (1993) *The Embodied Mind: Cognitive Science and Human Experience*. Cambridge, Mass., The MIT Press.
- V. Binét Ágnes (1985) Affektív tudattalan – kognitív tudattalan. Piaget kognitív fejlődésléktanának néhány tanulsága a pszichoanalitikus fejlődésléktan számára. In: Popper Péter (1985szerk.) *Piaget emlékkötet*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Zinberg, Norman E. (1984) *Függőség és Kontroll – Drog, egyén, társadalom*. Budapest, Nyitott Könyvműhely Kiadó. (Ford. Békési József)
- Yerkes, Robert M. – Dodson, John. D. (1908) The Relation of Strength of Stimulus to Rapidity of Habit-formation. *Journal of Comparative Neurology and Psychology*, 18, 459–482. <https://doi.org/10.1002/cne.920180503>
- <http://www.internationalbatesoninstitute.org/>
- <http://www.wildculture.com/article/pattern-connects-gregory-bateson-and-ecology-mind/1213>
- <http://www.anecologyofmind.com/>
- <https://norabateson.wordpress.com/>

EGY SZÓRVÁNYKÖZÖSSÉG NYELVI ÉS TÁRSADALMI JELLEMZŐINEK ELEMZÉSE

Tátrai Patrik

tatrai.patrik@csfk.mta.hu

Kontra Miklós (szerk): *A magyar nyelv Horvátországban. Gondolat Kiadó – Media Hungarica Művelődési és Tájékoztatási Intézet, Budapest – Eszék, 2016.*

A Kontra Miklós szerkesztésében megjelent könyv *A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén* című sorozat záró (?), 5. kötete, amely teljessé tette a szomszédos országokban élő magyar kisebbségek nyelvi helyzetének bemutatását, azaz törlesztette „az 1990 előtti magyar nyelvtudomány egyik adósságát, hogy nemigen foglalkozott Trianon nyelvi következményeivel” (19. o). A sorozat többi kötetéhez, valamint a sorozat címébe foglalt 20. századhoz képest a horvátországi kötet jelentősen megkésett. A környező országokban 1996-ban elvégzett vizsgálat Kárpátaljáról 1998-ban, a Vajdaságról 1999-ben, Szlovákiáról 2000-ben, majd – némi lemaradással – Ausztriáról és Szlovéniáról 2012-ben jelent meg. Az erdélyi adatok külön kötetben nem, csak két tanulmányban a kolozsvári Nyelv- és Irodalomtudományi Közleményekben 2010–11-ben láttak napvilágot. Jelen kötet megkésettiségének fő oka, hogy az 1996-os vizsgálat időpontjában a horvátországi viszonyok miatt (Kelet-Szlavónia és a Drávaszög 1998-ig szerb megszállás alatt volt) a felmérést nem lehetett elvégezni. Ezt a hiányt pótolták most a kötet szerzői, magyarországi és horvátországi nyelvészek, egyetemi hallgatók: Fancsaly Éva, Gúti Erika, Kontra Miklós, Molnár Ljubić Mónika, Oszkó Beatrix, Siklósi Beáta és Žagar Szentesi Orsolya. Ahogy azt a kötet szerkesztője is jelzi, az időbeni eltolódás módszertanilag aggályossá teszi a korábbi, a szomszédos országokban felvett vizsgálatokkal való összehasonlítást, ennek ellenére jelen kutatás sok tanulsággal szolgál és betölti hiánypótló szerepét.

A vizsgálat módszere megegyezik az 1996-os vizsgálat módszerével. A különféle nyelvi változókat ötféle feladattal vizsgálták: (1) két azonos jelentésű mondat közül a természetesebbnek ítéltet kell kiválasztani; (2) négyfokú skálán kell megítélni a két felkínált, azonos jelentésű példamondat helyességét; (3) egy adott mondat helyességének megítélése, illetve javaslatok a javítására; (4) ki kellett választani a mondatba illő formát; valamint (5) be kellett írni a hiányzó végződést, szót, vagy foglalkozásnevet. Az 1996-os vizsgálat kérdőívét 2014-ben hét új feladattal egészítették ki, amelyek az (e) változót, egy-egy tipikus horvátországi magyar kifejezőmódot, a külföld-belföld szabályt, egy igerag tájnyelvi változatát, valamint a nákolást vizsgálták. A 2014-es vizsgálat során a horvátországi mintába 116 fő került, míg az egyidejű magyarországi kontrollvizsgálat során 97 baranyai lakost kérdeztek meg. Hasznosnak bizonyult a menekült (azaz a délszláv háború idején rövidebb-hosszabb ideig Magyar-

országokra menekültek) mint változó bevezetése, amely több nyelvi feladat esetében is magyarázó tényező volt a nyelvhasználatra vonatkozóan.

A könyv szerkezete hasonló a korábbi kötetek struktúrájához és követi az európai nyelvi kontaktusokat leíró enciklopédia szempontjait. Ennek megfelelően a szűken értelmezett nyelvi kérdéseken túl az adott terület történetével, földrajzi, etnikai és demográfiai viszonyaival, a magyar kisebbség gazdasági-társadalmi helyzetével, valamint (kisebbség)politikai kérdésekkel is foglalkozik. A szöveges részekben túl a kötet kiegészül a kérdőív, valamint az egyes kérdésekre adott válaszok bemutatásával, amit kimondottan izgalmas böngészni. Ugyanakkor a cím tükrében kicsit furcsa, hogy a fentebb felsorolt, a nyelvhez csak közvetetten kapcsolódó témakörök adják a szöveges részek $\frac{2}{3}$ -át. Ez a korábbi kötetekben még indokolt volt, hiszen 20 évvel ezelőtt ezen információk kevésbé voltak hozzáférhetők, és egy kötetben való összefoglalásuk igen hasznos volt. Napjainkban azonban ezen információk már nem újszerűek, illetve nagyon lazán kapcsolódnak csak a vizsgált témához, így vagy rövidebben lett volna érdemes a kontextust bemutatni, vagy pedig részletesebben, mint azt egy tanulmánykötet lehetővé teszi. A könyv szerkezetével kapcsolatos további probléma a sok ismétlés. A magyarok elhelyezkedését és településszerkezetét például három fejezet is leírja (1.1, 2.3, 3.1.1).

A kötet a közelmúlt történéseit, és főként a délszláv háborút, a magyar mellett horvát szemszögből is nézi – helyenként elfogultan. A Magyarországon leginkább délszláv háborúként emlegetett fegyveres konfliktust eleinte „délszláv (honvédő) háborúként”, később már a délszláv jelzőt elhagyva említi. A „honvédő háború” kifejezés a magyar közönség számára ismeretlen, éppen ezért érdekesebb lett volna az itthon honos, semlegesebb kifejezést használni. Ehhez hasonlóan szerencsésebb lett volna jelző nélkül használni az „1991-ben brutálisan megszállt Drávaszög” kifejezést (47. o.), vagy pedig ha a szerb reguláris és paramilitáris alakulatok kegyetlenkedései hangsúlyosak, akkor a Vihar hadművelet esetében is meg kellett volna említeni a horvát hadsereg tisztogatási akcióit.

A horvátországi magyar nyelvterület tagolása (3.1.1: tömb – szórvány – tengermellék) felveti a kérdést, ami egyébként a könyv összegzésében is felmerül, hogy egyáltalán létezik-e magyar tömbterület, vagy pedig az egész közösség szórványnak tekinthető. Analitikus szempontból jogos a tagolás, hiszen három eltérő jellemzővel rendelkező egységről van szó, és a tengermellék – ahol elsősorban a Vajdaságból bevándorolt magyarok élnek – már nem is szórvány, hanem inkább diaszpóra. Ugyanakkor a többi kisebbségi közösséggel összevetve a horvátországi tömb is teljes mértékben a szórvány jellemzőivel bír, éppen ezért összességében a magyar közösség egésze szórványnak tekinthető. Ez szorosan összefügg a könyvben többször is hangsúlyozott asszimilációs helyzettel, a magyarok kedvezőtlen demográfiai, társadalmi és gazdasági helyzetével, amely már rövid távon is a közösség létét fenyegeti.

A szórványhelyzet, a demográfiai zsugorodás természetesen közvetlen hatással van a magyar nyelv pozíciójára, használatára is. A 2014-es vizsgálatból jól kirajzolódik, hogy a nyilvános nyelvhasználati színterek beszűkültek, a magyar pozíciója rendkívül aszimmetrikus a horvátokkal összevetve. Bár a nyilvános nyelvhasználati mintázat hasonlít a többi szomszédos országban tapasztaltnak, az arányok elmaradnak a nagyobb közösségektől (Szlovákia, Ukrajna, Románia, Szerbia) és – nem meglepő módon – inkább Szlovéniára és Ausztriára hasonlítanak. Különösen igaz ez a magyar településterület vonzásközpontjaiban, ahol a magyar nyelvet alig használják. Érdekes, hogy bár a magyar nyelv jogi helyzete viszonylag jónak mondható, és nem jellemző a nyelvi elnyomás olyan szélsősége, mint Szlovákiában, mégis, a megfélémlített nyelvhasználat a szomszédos országok közül Horvátországban a legmagasabb: az adatközlők 51%-a említette, hogy élete folyamán szóltak már rá, hogy ne beszéljen magyarul.

A kötet egyik fő üzenete, hogy a horvátországi magyar – hasonlóan a többi külföldi magyar nyelvvaltozathoz – eltér a Magyarországon beszélt magyartól. Ez a kétnyelvűség, a szláv kontakthatás, valamint a már eleve meglévő nyelvjárási különbségek miatt persze egyáltalán

nem meglepő. Az már annál inkább – legalábbis egy egynyelvű magyarországi számára –, hogy bizony a horvátországi magyarok (is) számtalanszor kerültek olyan helyzetbe Magyarországon, amikor a nyelvi különbségek félreértésekhez vezettek. Egyesek *kugli* fagyit kértek, de mondták, hogy csak gombóc van, vagy éppen *plastika* villát kértek műanyag helyet, illetve *szokkot* (gyümölcsle) kértek, amit az eladó nem értett meg (168. o). A különbségek érzékelése néha a valóságosnál nagyobbak tűnik: e sorok írójának meglepő, hogy Magyarországon nem értették a *krumpli*, az *orvosság* vagy éppen az *abrosz* szavakat. A magyarországitól való eltérés mellett az is várható volt, hogy a Horvátországban beszélt magyar nyelv igen hasonló a Vajdaságban és a Muravidéken beszélt magyarhoz. Ugyanakkor számos eltérés is megfigyelhető e délszláv régiók között, amely elsősorban a szórványvidékek (Muravidék, Horvátország) és a Vajdaság között tapasztalható.

A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén című sorozat, azaz a szomszédos országok magyarságának szociolingvisztikai felmérése e kötettel lényegében teljessé vált, a kiadvány teljességgel betölti hiánypótló szerepét. Ugyanakkor a feladatok sorának ezzel nincs vége, hiszen ahogy Kontra Miklós írja a sorozatszerkesztői előszóban: „nem változott a határon túli magyarok emberi jogi és nyelvi emberi jogi helyzete”, illetve napjainkban, azaz „2016-ban sincs semmilyen tudománypolitikai koncepciója a magyaroknak az asszimiláció lassítására, pláne megállítására.” Ez pedig a horvátországi magyarok esetében kulcsfontosságú kérdés.

10 FEJEZET A BOLDOGSÁGKUTATÁS LELEPLEZÉSÉHEZ

Gion Zsófi

zsofi.gion@gmail.com

Frawley, Ashley: *Semiotics of Happiness – Rhetorical beginnings of a public problem*. Bloomsbury Academic, 2015.

Dr. Ashley Frawley a Swansea Egyetem adjunktusa, szociológiát, társadalompolitikát oktat. Kutatási területe a szemiotika, szociolingvisztika és antropológiai nyelvészet diszciplináris megközelítésében a kortárs társadalom életében megnövekedett jelentőségű érzelmek, attribútumok vizsgálatára terjed ki, kiemelten foglalkozik a társadalmi problémák nyelvészeti megközelítésével.

„Tíz dolog, amitől boldogabb leszel”, „20 lépésben a boldogsághoz”, „15 dolog, amit a boldog emberek másképp csinálnak” – olvassuk nap mint nap a médiában, és válik meggyőződésünk, hogy bizony, ha ezeket a tanácsokat nem fogadjuk meg, boldogtalanok leszünk. Mi több, mivel – ezek szerint – nem is tudjuk, mi a kulcsa a boldogságnak, minden bizonnyal nem is vagyunk boldogok.

Ebből a téziséből indul ki Ashley Frawley is, és jár utána annak, hogy a boldogság hogyan vált társadalmi problémává, ez a probléma minek köszönheti legitimitását, és milyen társadalmi jelenséget szignifikál.¹ Ennek érdekében szemiotikai-retorikai elemzést folytat 100, a brit sajtóban 2003–2010 között megjelent cikk: megvizsgálja, a korpuszban hogyan jelenik meg a „boldogság” kifejezés, melyek azok a közelítő jelentéstartalmú kifejezések, amelyek differenciálják a jelentést, milyen érvek mentén horgonyoz le a szociális reprezentációban a boldogság mint probléma, és kik az ágensei mindennek.

A szerző a társadalmi problémák realista-objektivistá és konstruktivistá-szubjektivistá megközelítése közül az utóbbit alkalmazza. Amellett érvel, hogy a társadalmat mikro- és makroszinten vizsgáló módszer nem a szubjektumot ragadja meg, inkább preskriptív jellegű: előírja, hogyan kéne működnie a társadalomnak. Ezzel szemben a konstruktivistá megközelítés episztemológiai-ontológiai tengelyen vizsgálódik, a szubjektumot állítva fókuszba. Lévén, hogy a boldogtalanság nem objektív probléma, hanem szubjektumhoz kötött, George Herbert Mead szimbolikus interakcionizmusa (Mead 1934) alapján interakciókból következtet az interpretáció során konstruált szubjektumra. Nem arra keresi a választ, hogy mitől vált a társadalom hirtelen boldogtalanná, hanem arra, hogy mitől vált hirtelen olyan tetszetőssé a társadalmi problémák konceptualizálása a boldogság és boldogtalanság nyelvén. A konstruktivistá retorikai megközelítés felhívja a figyelmet arra, milyen szerepet játszik a nyelv abban, aho-

---

¹ 2003-ban intézményesül a boldogságkutatás Nagy-Britanniában, és 2010-ben éri el a csúcst: ekkor vezetik be a „Nemzeti Jóllét Programot” (National Wellbeing Programme, p85).

gyan a világunkról kapott benyomásainkat konstruáljuk és konstituáljuk; továbbá arra a tényre is rávilágít, hogy a valóságról alkotott leírásaink nem ártatlanok, hanem hatással vannak arra, ahogyan felfogjuk a minket körülvevő világot, és abban magunkat.

A szakmunka a pszichológia és gazdaságtudomány diszciplínájában – azon két területen, ami kísérletet tett a boldogság kvantifikálására – definiálja a kifejezés szignifikátumát, majd ezt kommunikáció- és médiaelméleti keretben a narratívák szemiotikai és retorikai elemzésével veti össze. A boldogságkutatás történelmi-kulturális előzményeiből indul ki, megvizsgálja, mely jelentésstruktúrák járultak hozzá a boldogság mint sajátos szignifikáns konstruálásához. Ezt követően az állítástevők² által generált folyamatot és a retorika társadalmi problémák vizsgálatában betöltött jelentőségét veszi górcső alá. Ez alapozza meg azt az elemzést, ami az elmúlt évszázad brit sajtójának retorikáját vizsgálja abból a szempontból, hogy hogyan vált a boldogságkutatás intézményesültté, egyúttal identifikálja az állítástevők kiemelkedő aktorait, aminek eredményeképp a legjellemzőbb csoport, a szakértők szerepét analizálja. Ezt követi egy szemiotikai leltár azon kulcsszavakból, amik a problémát karakterizálják, amik a kontextusai ennek a retorikának és az állítástevők versenyének. Végül felsorakoztatja azon állításokat, amikre a boldogságkutatás diskurzusaiban a Toulmin-modell (Toulmin 2003) alkalmazható, és megfigyeli, hogy a kiinduló tényállások (*grounds*) milyen biztosítékok mentén (*warrants*) válnak állításokká (*conclusions*).

A téma újszerűsége abban rejlik, hogy tetten ér egy, a 21. század társadalmát foglalkoztató, trendi jelenség mögé bújtatott problémát. Napjaink társadalmát a boldogság mint érték meglehetősen leköti, amit az is mutat, hogy számos nézőpontból tekintettek már a jelenségre: rengeteg irányzat, intézményesített megközelítés (pl.: pozitív pszichológia), kutatás, publikáció keresi a választ arra, hogyan legyünk boldogok – mégis, nem elhanyagolható tény, hogy a dolog arról szól, hogy nem vagyunk jól. Ezek a narratívák azt sugallják, hogy a boldogság egy olyan elérendő cél, ami gyakorlat vagy terápia nélkül megközelíthetetlen. A nyugati társadalom központi problémájaként definiálják, és minden probléma megoldásának eszközül szerepeltetik. Nem hagyható figyelmen kívül, hogy a társadalomnak igénye is van ezekre az útmutatókra. A kötet gyakorlatilag lerántja a leplet erről a trendről, és nevéen nevezi az igazi problémát: a „boldogság” eredetileg nem az emberek helyzetének definiálására használatos kifejezés, így arra sem alkalmas, hogy általa az állítástevők hadjáratot folytassanak a társadalmi átalakulásért. Mégis, a mai narratívák érvénytelenítik a tipikus, új társadalmi problémák köré szerveződött megközelítéseket, és a társadalom felső rétegétől elindul egy trend, ami a boldogság tengelyén határozza meg a mindennapi ember identitását.

A kötet arra vállalkozik, hogy bebizonyítsa, a boldogság mint társadalmi probléma nem annak a szignifikánsa, hogy a mentális állapotaink fejlesztésre szorulnak, hanem annak, hogy nem tudunk mit kezdeni a bizonytalansággal: vagyis a változás implicit kritikájának szignifikátuma rendelődik hozzá. A probléma dekonstrukciójának érdekében a szerző jelentéseket és jelentésalkotókat vizsgál: feltérképezi, melyek azok az ágensek, az állítástevők, akik el tudták érni, hogy a társadalomban lehorgonyozzon ez a narratíva és trenddé váljék. Magát a narratívát, a szignifikációt is vizsgálja, azonban a probléma recepciójának leírására nem vállalkozik: nincs eszköze arra, hogy bemutassa, hogyan dekódolja ezeket az üzeneteket a társadalom, de arra van, hogy szemléltesse, hogyan vonódott be abba a gyakorlatba, ami a nyelvre mint állítástevő aktivitásra tekint.

Az alapos, többretű, több diszciplináris megközelítéssel is dolgozó elemzés végül rávilágít arra, hogy a legkisebb közös nevezőre hozva majdnem minden problémáról elmondható, hogy orvosolható az individuum, a gondolkodás, viselkedés és életmód változtatásával, de leginkább azzal, hogy emlékezetünkbe vessük azon helytálló értékeket és hiedelmeket, amik-

² Magyar terminus híján a *claims-makers* kifejezést a recenzió szerzője *állítástevő*-re fordította.

ről a boldogságnak szólnia kellene. A célkitűzés tehát nemcsak teljesül, de a kötet konklúziója túl is mutat az új társadalmi probléma dekonstrukcióján, implicit megoldást kínálva.

A kutatás arra vállalkozik, hogy egy pszichológiai irányzat kritikáját fogalmazza meg. A vállalkozás merészségét mutatja, hogy olyannyira intézményesült irányzatról van szó, hogy a boldogságkutatásra akadémiai intézetek is épülnek. Frawley kritikáját alapos bibliográfiával támasztja alá, a boldogságkutatásban neves szerzőket is felvonultatva, mely biztos hivatkozási alapot jelenthet a témában kutatóknak. Ezen felül a szakmunka felhasználható mintaként is arra, milyen felkészültségek mentén érdemes ilyen súlyú kritikát megfogalmazni. A kommunikációkutatáshoz abban a tekintetben járul hozzá, hogy a tömegmédiá elméleteit alkalmazva (kapuőr, agenda-setting) plasztikusan ábrázolja, hogyan terjedhetnek el és válhatnak társadalomformáló narratívákká megalapozatlan állítások. A szemiotikai kutatásokhoz ugyan nem tesz hozzá, igaz, módszerében ötvözi a retorikával, mindazonáltal ez nem jelent paradigma-váltó megközelítést.

A szignifikáció elméleti vizsgálatának háttérbe szorulása némi űrt is hagy a szakmai olvasóban, hiszen a hangsúly eltolódik a problémára és a problémát identifikáló ágensre, az állítástevőkre. Ugyan az utolsó két fejezetet a szignifikánsok és szignifikátumok számba vételeként szenteli, a kettő közötti relációt, magát a szignifikációt homályban hagyja. A szemiotikai érdekeltségű olvasó mire eljut ezekhez a fejezetekhez, úgy várja a konklúziót, mint csattanót – ami azonban elmarad.

Helyette inkább olyan benyomást kelt a könyv, mintha három gondolatot járna körbe újra meg újra: (1) a boldogság mint probléma azt implikálja, hogy a mai társadalom boldogtalan; (2) ennek felelősei az állítástevők, akik azonban egy paradoxont erőltetnek a társadalomra: a boldogságot lebegő vagy üres szignifikánsként emelik diskurzusokba, hogy a társadalom zsigeri reakciót adhasson, szubjektív jelentést tulajdoníthasson – miközben az instrukciók, tanácsok éppen hogy zárt szignifikánsként pozicionálják a boldogságot: valami, amihez szakértőkre van szükség, ami távol áll a hétköznapi megértéstől; (3) és mindezt a szakértőre hivatkozás mint érvelési heurisztika működteti.

A cím azonban többet ígér ennél: *A boldogság szemiotikája – egy közös probléma retorikai kezdete* magába foglalhatná például a közösségi oldalakon évek óta trendi tartalmak, az inspiráló idézetek nem csak nyelvi, de vizuális elemzését is. Természetesen célkitűzéseit ebben a formában is teljesíti a kötet, és nemcsak megválaszolja, hogyan vált mainstream témává a boldogságkutatás, hanem módszert is ad azok kezébe, akiknek gyanús, hogy a boldogságkutatás miért ennyire trendi évek óta, miközben az emberek semmivel sem lettek boldogabbak. A *Semiotics of Happiness* a boldogságkutatás háttérében álló tudományt megkérdőjelezők self-help kötete.

Irodalom

Mead, George Herbert (1934) *Mind, Self, and Society*. Chicago, University of Chicago Press.

Toulmin, Stephen E. (2003) *The Uses of Argument*. Cambridge, Cambridge University Press.
<https://doi.org/10.1017/CBO9780511840005>

AZ ÉRVELÉS ÉS MEGGYŐZÉS MŰVÉSZETE

Deli Eszter

eszter34@gmail.com

**Aczél Petra: *Neked van igazad? Érvéles és meggyőzés a gyakorlatban.*
Budapest, Tinta Könyvkiadó, 2017.**

Könnyű ma szónoknak lenni. Olyan világot élünk, ahol a folytonos, már-már kényszeres kifejezés által mindenki egyszerre válik rétorrá és közönséggé, alkotóvá és befogadóvá. A részvételi kultúra megköveteli a szüntelen jelenléte és véleménynyilvánítást, a retorika pedig amúgy is ott él mindenben, ami fontos nekünk, mindenben, ami számít. Megjelenik a családi vacsoránál, a rég nem látott barátok beszélgetésében, a kedvesünkkel töltött pillanatokban, vagy akár a virtuális világ egy-egy kommentjében. Teljes alkotói szabadságot élvezünk tehát életünk minden aspektusában.¹ De hová vezet mindez? Valóban olyan könnyű ma szónoknak lenni? Az, hogy számtalan platformon gyakorolhatjuk a meggyőzés folyamatait, vajon tapasztalt rétorrá, igényes vitapartnerre tesz bennünket?

Korántsem. Mert a sok válasz és kevés kérdés kultúrájában csak a hatalom megszerzése és a másik fél leigázása számít. Szeretjük gondolatainkat, és ha kell, tűzön-vízen át védjük azokat. Pedig az érvelés művészete ma sem erről szól: a retorika nem a győzelem, hanem a másik iránti barátság és szeretet nyelve, a nyitottság és konfliktuskezelés szellemi kalandja. A retorika olyan társas tevékenység, amely teremt és nem pusztít, mozgat és nem ledönt. Ezt a felfogást erősítve Aczél Petra *Neked van igazad?* című kiskönyve lépésről-lépésre vezeti be olvasóját az érvelés és meggyőzés folyamataiba, hangsúlyozva a meggyőző beszédhez szükséges hozzáállás, a kritikai gondolkodás és a jó beszédre való képesség fontosságát. A kézikönyv három pilléren nyugszik: a *Gondolkozz!*, *Beszéelj!*, *Vitázz!* hármasan, amelyeknek éles elválasztása a gyakorlatban ugyan nem lehetséges, egyenkénti elemzése azonban mindenképpen szükséges és üdvözlendő. A fejezetek sokszínűségét és sokoldalúságát – a minden részletre kiterjedő – elméleti keretrendszer mellett felsorakoztatott számtalan gyakorlati példa és feladat biztosítja.

Az első, *Gondolkozz!* szakaszban a szerző a témamegjelölést érintő potenciális hibákra, a hangzatos, mégis homályos állítások veszélyeire hívja fel a figyelmet. Nem érdemes olyan vitába belemennünk – javasolja – amelynek témamegjelölése ködös, túl komplex vagy túl általános, esetleg nem közelíthető meg két oldalról. Érvelésünkért kötelességünk felelősséget vállalni, így fontos, hogy csak olyan témában nyilatkozzunk, amelyet értünk, amelyet feltáró kérdésekkel részekre tudunk bontani, majd logikai érveléssel újra tudunk építeni, és amellyel kapcsolatosan lehetőségünk van az álláspontunk kialakításához szükséges megerősítő bizonyítékok összegyűjtésére, feltárására. A retorikai beszéd magvát a tétel megfogalmazása és bizonyítása adja, így nem is reménykedhetünk abban, hogy minőségi indoklás nélkül sike-

¹ Aczél Petra – Andok Mónika – Bokor Tamás: *Műveljük a médiát!* Budapest, Wolters Kluwer, 2015. p. 148.

resek lehetünk egy érvelő felszólalásban. A *Gondolkozz!* fejezet tehát a megszólalás előtti anyaggyűjtésre, a téma alapos felboncolására, gondolataink összegyűjtésére, megalapozására, majd felépítésére biztatja az olvasót, előre felkészítve a másik oldal érveire való válaszadásra, a cáfolás megfogalmazására. A szerző ezt a szakaszt a legózáshoz hasonlítja: gondolataink darabkái már ott vannak előttünk, a képzeletünkben már tudjuk, mit fogunk mondani, csak össze kell állítanunk őket. Nem puzzle-ről vagy kirakósról van szó, hiszen egy-egy elemnek több helye is lehet az érvelésben, arra kell tehát törekednünk, hogy gondolati építményünk a legillőbben, legszebben és legstabilabban álljon.

A logikai alapok és tiszta összefüggések feltárását, valamint a meggyőző felszólalásra való felkészülést követően eljött az ideje, hogy valóban megszólaljunk. A *Beszélj!* fejezetben Aczél Petra erre készíti fel olvasóját. A retorikus beszéd nagyban támaszkodik az intellektuális találékonyságra, a kreatív szónoki megoldásokra és frappáns válaszokra. Ebben a szakaszban a legerősebb az ethosz és a pátosz, itt van alkalom a szónoki teljesítmény költői képeken, szófordulatokon keresztül történő bemutatására. A szónoknak meg kell mutatnia mindazt, ami új: új megközelítéseket, új nyelvet, új célokat és javaslatokat a közös tudáshoz, az ismert kérdéshez. Ehhez pedig szükség van egy ötletre, egy apró színfoltra, amellyel megragadhatjuk közönségünk figyelmét, képzelőerejét és érzelmeit egyaránt. Ez lesz beszédünk középpontja, így egy olyan ragadós ötlettel kell előrukkolnunk, amely egyszerre lényegi és egyszerű, kézzelfogható és szemléletes, mégis a váratlanság erejével hat. A kiszámíthatatlanság segíti a szónokot, hogy úgy *illeszkedjen* a normákhoz, közönségének szokásaihoz, hogy ugyanakkor el is tér tőlük, ezáltal megteremtve a közös, katarikus retorikai pillanatot. Ne felejtjük azonban, hogy egy meggyőző felszólalás csak akkor lehet sikeres, csak akkor működhet, ha közben magunkra is ugyanúgy hatunk: saját hangunkkal szóljunk a többiek nyelvén (ethosz), őszinte érzellemmel forduljunk másokhoz (pátosz), a tiszta logikára, pontos összefüggésekre támaszkodva (logosz).

Végezetül elérkeztünk a *Vitázz!* fejezethez. A vita szóhoz napjainkban negatív konnotáció társul, a szerző azonban egy új megközelítés elfogadására invitál bennünket: a vita minden emberi kapcsolat és kommunikáció kreatív forrása. A vita a tudás és ismeretek elsőszerű termelője, a kritikai gondolkodás ösztönzője és a figyelem–fegyelem párosának megalapozója. Nem jár azonban kockázat nélkül. Gyakran előfordul, hogy a célok és eszközök megválasztása alapján a vita maró, személyeskedő veszekedésbe fordul át, amely visszafordíthatatlan károkat eredményezhet. Hogy ezt elkerüljük, különös figyelmet kell fordítanunk arra, hogy a vita tárgyát mindig elfogulatlanul határozzuk meg, kerülve a minősítéseket, érzelmi hatásokat. Legyen szó tény-, érték- vagy tettekőzpontú vitáról, a helyes döntés meghozatalához pontos célkitűzésre, elfogulatlan, józan figyelemre, jó kérdésekre és elemzői magatartásra van szükség. Ahhoz pedig, hogy mindezt ne csak az elmélet szintjén sajátítsuk el, hanem a gyakorlatban is képesek legyünk alkalmazni, Aczél Petra a TED.com előadásait idézi, bemutatja a legnépszerűbb érvelési hibákat, a retorika alakzatait, az Egyesült Államok közügyeket érintő középiskolai nyilvános vitaversenyeinek szerkezetét, vagy éppen a brit parlamentáris vita különlegességeit. A könyv végén ezenkívül témaköröket javasol érvelő beszédekhez, valamint elemezhető, tanulmányozható felszólalásokat is kínál a nagyobb jártasság megszerzése érdekében.

A fentiekben részletezett számos apró lépés, követendő szabály és megkötés után azt mondhatjuk, nem könnyű ma szónoknak lenni. Sosem volt az. A retorikai kommunikáció (implicit vagy explicit módon) minden társas cselekvésünk alapja, a közös valóság megteremtője és reprodukálója.² És hogy ez a kis könyv segíthet-e eligazodni a világban, amelyben élünk, a kapcsolatokban, amelyeket ápolunk, és saját gondolatainkban, amelyekkel másokra hatunk? Ha úgy gondolod, igen, akkor *Neked van igazad*.

² Aczél Petra: *Médiaretorika*. Magyar Mercurius Kiadó, 2012, p. 14.